



૫૦૨૭

ગુજરાતી પાંચમા ધોરણની  
સંક્ષેપ નોટ.

કિંમત છ આના.



# પાંચમા ધોરણની સંક્ષેપ નોટ.

જેની અંદર છઠ્ઠી ચોપડીના પાઠના અર્થ, કવિતાના  
અર્થ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, લેખન રીતિ, વ્યુત્પત્તિ,  
વર્ણવિચાર, વ્યાકરણ, દેશી હિસાબ, એ સઘળી  
બાબતોનો સમાવેશ કરેલો છે.

પ્રગટ કરનાર,  
દુર્ગાશંકર જયશંકર આચાર્ય.  
લીંબડી—કાઠિયાવાડ.

આવૃત્તિ ૧ લી.

આ નોટ સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આકટ પ્રમાણે  
રજીસ્ટર કરાવી છે.

અમદાવાદ:—“વિજય પ્રવર્તક પ્રેસ”માં છાપી.

સને ૧૮૯૨ -- સંવત ૧૯૪૮.

કિંમત ૦—૬—૦.

## પ્રસ્તાવના.

હાલના ગુજરાતી ધોરણોના વિષયોપર વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ આવેછે કે ધોરણોના લગતા વિષયોની ઓપડીઓમાંથી તારણ કાઢ્યા સિવાય વિદ્યાર્થીને એકપણ વિષય શીખવે સેરસ પડે નહીં. આટલાજ કારણથી સમગ્ર શિક્ષકો પોતાની અને વિદ્યાર્થીની સુગમતાને સાર નોટ ઉતરાવેછે. પણ આવી નોટો ઉતરાવતા વિદ્યાર્થી અને શિક્ષકને એટલી મુશ્કેલી ભોગવવી પડેછે કે ભાગ્યેજ વિદ્યાર્થી સારી સ્થિતિમાં નોટ તૈયાર કરી શકેછે! આ સર્વ અડચણ દૂર થાય, વિદ્યાર્થીને વિષય શીખવા સાર તે ઓપડીઓ ખૂરીલી લાંબુ ખર્ચ કરવું ન પડે, શિક્ષકને સુગમ પડે એવા હેતુથી આ પ્રયાસ કીધોછે.

આ નોટની અંદર પાંચમા ધોરણને લગતી તમામ બાબતો સમાવેશ કીધેલો છે. લેખન રીતિ, વર્ણુ વિચાર વગેરે બાબતો વિસ્તારથી ગોઠવવામાં આવીછે. સિવાય બીજી બાબતોમાં યોગ્ય પુસ્તકનો આધાર લીધેલો છે.

આ નોટપર સુશિક્ષકો કૃષ્ટી કરી તેનો ઘટનો ઉપયોગ કરશે, એટલે અને અમારો પ્રયાસ સફળ થયો ગણીશું. ઓજ.

તા. ૧ જુલાઈ સને ૧૯૯૨.

લી. દુર્ગાશંકર જયશંકર આચાર્ય.

# ગૂજરાતી પાંચમા ધોરણની સંક્ષેપ નોટ.



## \* છઠ્ઠી યોષીના અર્થ.

અર્થ ક્રક્રવાર અક્ષરે લખ્યા છે તેમાં શબ્દ કઇ ભાષાનો છે અને તેનું વ્યાકરણ શું થાય ? તે પણ જાણવું છે. માટે સં.=સંસ્કૃત, આ.=આરબી, ફા.=ફારસી હિં=હિંદી, અને મુ.=મુસલમાની ભાષાનો શબ્દ અમજવા. વળી તેની સાથે ના=નામ, સં.=સર્વનામ, વિ.=વિશેષણ, ક્રિ.=ક્રિયાપદ, અ.=અવ્યય કૃ=કૃદંત. એ મુજબ શબ્દોનું વ્યાકરણ પણ જાણવું.

અ.	
અ-કળ (અકળિત સં.) વિ.-કળી ન શકાય તેવું.	અજમાયશ (ફા. ના.)-તપાસ.
અપસાર (આ. ના.)-સત્તા, અધિકાર.	અણીઆરા (ના.)-કમાડની નીચેને અણીદાર પાટો.
અખાત (સં.) ના.-ખાડી.	અતિ-સાર (સં. ના.)-ઝાડાનો રોગ.
અખૂટ (સં. વિ.) ખૂટે નહિં તેવું.	અત્યંત (ગં. વિ.)-ધણું.
અગત્ય (સં. ના.) ગરજ, ખપ, જરૂર.	અગ-છતિ (સં. અ.)-પેહેલેથી છેલ્લે સુધી, તમામ.
અ-અળ (સં. વિ.)-ખસે નહિ તેવું.	અદાલત (આ. ના.)-કોર્ટ, કચેરી ન્યાય સભા.
અ-જ (સં. ના.)-ખકરો, ખઠ્ઠા.	અદાવત (આ. ના.)-વેર, ઇર્ષ્યા.
અજ-ખર (સં. ના.)-મોટો સાપ.	અધિપતિ (સં. ના.)-અધીકારી.
	અનાડ (વિ.)-જંગલી.
	અનુ-કળ (સં. વિ.)-ગાફલ આપવું.

અનુક્રમ (સં. ના.)-એક પછી એક,  
પદ્ધતિ.

અનુ-નાશિક (સં. વિ.)-નાકમાંથી  
ખોજવાના.

અનુસારીને (સં. કૃ.)-મળીને.

અનંત (સં. વિ.)-ધણું, પુષ્કળ.

અપ-કાર સં. ના.)-નુકસાન, બ-  
લાને બદલે હુકું.

અપ-માન (સં. ના.)-ખેઆપર,  
તુચ્છકાર.

અપ-રાધ (સં. ના.)-ચુનો, વાંક.

અપ-લક્ષણ (સં. ના.)-ખરાબ ચુ-  
ણુ, નકારી ચાલ.

અનુ-મય (સં. ના.)-ગાહિતી, અ-  
જમાશ.

અપ-વારી (વિ.)-(સં. ઉપવારી)  
ભૂખ્યું, લાંધણું.

અપીલ (અં. ના.)-કોર્ટમાં અરજ  
કરી તે.

અ-પંગ (સં. વિ.)-લૂણાં, પાંગળાં.

અ-ભય-પદ (સં. ના.)-ખીક વિ-  
નાતું સ્થાન, નિભય સ્થળ.

અભિ-માની (સં. વિ.)-ગર્વિષ્ટ.

અભ્યાસ (સં. ના.)-મહાવરો, આ-  
ખેપ.

અમલ-દાર (આ. ફા. ના.)-અધિ-  
કારી.

અમીર (આ. ના.)-ખાનદાન, હિમ-  
રાવ.

અ-મૂલ્ય (સં. વિ.)-ધણો કિંમતી.

અયાળ (ના.)-કેશવાળી.

અરસો (આ. ના.)-સમય, વખત.

અર્ક (સં. ના.)-તેજનય, અતર,  
સતત.

અર્ધ-વર્તુળ (સં. ના.)-અર્ધ ગોળ.

અ-વખાળી (ફિ.)-વખોડી, નિંધા  
કરી

અવની (સં. ના.)-પૃથ્વી.

અવર (સં. વિ.) ખીજા, બાકીના,

અ-વિ-નાશ (સં. ના.)-પરમેશ્વર,  
જેના નાશ નથી તે.

અવ-લોકન (સં. ના.)-નિરિક્ષા,  
નિહાળવું.

અ-વ્યવસ્થા (સં. ના.)-ગેરવ્યવસ્થા-  
યસ્ત.

અ-સંકત (સં. વિ.)-નળળો, કમ-  
જોર.

અ-શુદ્ધ (સં. ના.)-ખેમાન, વિ-  
ખાંત.

અસીલ (સં. વિ.)-સોળ, ગરીબ.

અસ્ત (સં. ના.)-આયમનું, ન  
દેખાવું.

અસ્તર (દ્ર. ના.)-(સં. અસ્તર)  
પડ, કવર.

અ-સ્ત્વ (સં. વિ.)-મેલું, મળીન  
અગ્નિ (સં. વિ.)-અણુસમન્નું.

### આ.

આકાશ-અક્ષી (નામ) ઉંચે ઉડવા-  
નો ખેલ.

આગતા-સ્વાગતા (સં. ના.) ચાક-  
રી, ખરદાશ.

આગ્રહ (સં. ના.) તાણું, આતુર-  
તા, વિવેક.

આતુર-તા (સં. ના.)-હોંસ, ઉલટ.

આદર-વી (સં. ક્રિ.) રચવી, સ્થા-  
પવી.

આદર-સત્કાર (સં. ના.) માન, આ-  
વકાર.

આપ-વડાઈ (સં. ના.)-પોતાની  
મેટાઈ, બડાઈ.

આપ-સ્વાર્થી (સં. ના.) મતલબી.

આદત-(આ. ના.)-દુઃખ, વિપત્તી.

આમદાની (દ્ર. ના.) ઉપજ, આવક.

આમન્યા (ના.) અદન્ય, મરન્ય.

આરસ-પહાણ (ના.) સંગેમરમર.

આરોગ્ય-તા (સં. ના.) સુખાકારી.

આરંભ (સં. ના.) મંડાણ, શરૂઆત.

આ-વૃત્તિ (સં. ના.) ફરી થવું તે.

આશ્ચર્ય-કારક (સં. વિ.)-નવાઈ જોવું.

આ-શ્રય (સં. ના.) સ્થાનક.

આ-સ્થા (સં. ના.) ચાલના.

આહીર (ના.)-(સં. આહીર) આપર.

આળ (ના.) છેડ, તોડમત, બદો.

### ઈ.

ઈતિ-આર (આ. ના.)-મરોસો, વિ-  
શ્વાસ.

ઈતિ-હાસ (સં. ના.)-તવારીખ,  
કથા, વૃતાંત.

ઈલાદિ-(સં. આ.)-વગેરે, સિવાય.

ઈરાદો (દ્ર. ના.)-વિચાર, ધારણા.

ઈલાકો (આ. ના.)-એજન્સી, હક,  
દાવો.

ઈ-સ-(આ. ના.)-ઈસુ, વીસન, ઇ-  
સવું વર્ષ.

### ઉ.

ઉધાડે-છોક (અ.)-ખુલ્લું, ખલેર.

ઉડાઉ (વિ.) ફકદંડ, ખરચાઉ.

ઉત્તોજન (સં. ના.)-આશ્રમ, પૂણી,



ટેકા.

- ઉત્પત્તિ (સં. ના.)-પેદાશ, નીપજ.  
 ઉત્સવ (સં. ના.)-ઓચળ.  
 ઉદારતા (સં. ના.)-સખાતી, મો-  
 હું મન.  
 ઉદ્દેશ (ગં. ના.)-પ્રેરણા, મનોદય,  
 ઉધારો (ક્રિ.)-ખર્ચા, આપો.  
 ઉન્નત (સં. ના.)-મસ્તી, તોફાન  
 (વિ.) છકેલ.  
 ઉપગ્રહ (સં. ના.)-ચંદ્ર, નાના ગ્રહ.  
 ઉપમ્નિ (સં. ક્રિ.)-ઉપજી, થઈ.  
 ઉપમા (સં. ના.)-છત્રકાળ, શોભા.  
 ઉપ-સાગર (સં. ના.)-મોટાઅખાત  
 ઉમદા (આ. વિ.)-ઉત્તમ, કિમતી.  
 ઉમરાવ (આ. ના.)-હાકેમ, ઉંચા કુ-  
 ળનો, ખાનદાન.  
 ઉમેદ-વાર (કા. ના.)-આશાભરેલો,  
 અભિલાષી.  
 ઉર (સં. ના.)-મન, હૃદય.

૧.

- એકર (સં. ના.)-૪૮૪૦ ચોરસવાર.  
 એક-પગી (વિ.)-આતુર.  
 એકા (હીં. ના.)-સંપ, એકદિલ,  
 ગાડી.  
 એકચી (આ. ના.)-વફીલ.

એશ-આરામ (કા. ના.)-મોજબોખ.  
 વિવર સી.  
 એહેવાસ (ના.)-હકીકત, વર્ણન,  
 ખ્યાન.

ઓ.

ઓચરતા (ક્રિ.)-ઉચરતા, બોલતા.  
 ઓચિંતો (સં. અ.)-એકદમ, એકા  
 એક.  
 ઓપ (કા. ના.)-ચળકાટ, નૂર; ઓ-  
 પી=ઝળકી.  
 ઓરી (ના.)-સૈયડ, ઓળો.  
 ઓલાદ (આ. ના.)-વંશ, કુળ, ગોત્ર.  
 ઓવારણા (ના.)-રક્ષા, સુખનીઆ-  
 શિષ, મીઠકાં.  
 ઓહોહો (આ. ના.)-પદવી, દરજ્જો.

ઑ.

ઐપથ-શાળા (સં. ના.)-છરિપતા-  
 લ, દવાખાનું.

અં.

અંગ-ગળ (સં. ના.)-શરીરમેહેનત.  
 અંગાર (સં. ના.)-ખોટાવરા, ટાંડા.  
 અંડાકૃતિ (સં. ના.)-છંડાંનેઆકારે.  
 અંતર (સં. ના.)-હેટું, તકાવત.  
 અંત-કાળ (સં. ના.)-મરણસંમો.

અંતઃકરણ (સં. ના.)-દિલ, મન.  
અંબાર (સં. ના.)-ગંજ, ઢગલો.  
અંશ (સં. ના.)-ભાગ, હુકડો.  
આંચ (ના.)-(સં. અર્થ) ધમ્મ, તાપ.  
ઘોઝિલશ (અં. વિ.)-અઝેલ.

ક.

કટ (સં. ના.)-કેડ.  
કઠોર (સં. વિ.)-કઠુણ, કડક, નિર્દય.  
કડાકા (હિં. ના.)-સાંધણ, અપવાસ.  
કતલ (આ. ના.)-કાપાકાપી, શિરછેદ.  
કથી (સં. કિ.)-કહી  
કદ (આ. ના.)-આંધો, ધાટ, ઠાઠું,  
પ્રમાણ.  
કમળો (આ. ના.) માલિકી, તાબો.  
કપીલો (આ. ના.)-ખટલો, ભેરાં  
છોકરાં.  
કમળોર (કા. વિ.)-નાકોવત, અશક્ત.  
કમળાખો (કા. ના.)-જુડા હાલ,  
દુર્દશા.  
કર (સં. ના.)-વેરો, ટાકસ, હાથ.  
કરડા (વિ.)-કપરા, વાંકા, આકરાં.  
કરામત (આ. ના.)કુદરત, કારીગ-  
રી, હીકમત.  
કર્ણ (સં. ના.)-કાન.  
કલ્પના (સં. ના.)-વિચાર, તર્ક.

કલ્પીત (સં. વિ.)-અનાવડી.  
કલ્પાંત (સં. ના.)-વસોપાત, આ-  
કંદ, કલેખાટ.  
કલાયદ (આ. ના.)-કસાત, પરેટ.  
કાફર (આ. ના.)-નાસ્તીક, શેતાન.  
કાફલો (આ. ના.)-સઘ, ખારકલો,  
ટોળું.  
કારી (અં. ના.)-ખુદનો કાવો.  
કામની (સં. ના.) સ્ત્રી.  
કાયમ (આ. અ.)-અહાલ, મુકરર,  
રિયર.  
કાલાવાલા (ના.)-ખુશામત, આજીજી.  
કાવતરું (ના.)-દગો, પ્રપંચ, તરકટ.  
કાટ (સં. ના.)-સાકડાં.  
કાસળ (ના.)-નીકંદન, નખેદ.  
કિમિયો (આ. ના.)-સોનું રૂપ અ-  
નાવડી ધૂતારો.  
કુકર્મ (સં. ના.)-ખુરાં કામ.  
કુચ્છ (આ. ના.)-ઉડાંતરી, ઉપકલું.  
કુરાન (આ. ના.)-મુસલમાનનું ધ-  
ર્મ પુસ્તક.  
કૃલ (સં. ના.)-કામ, કાર્ય.  
કૃતલી (સં. વિ.)-નિમકહરામ.  
કૃતલી (સં. વિ.)-નિમકહલાલ.  
કેદ-ખાનું (આ. કા. ના.)-જેઠ, ઘ-

રંગ, ખંધીખાનું.  
 કેપ (અં. ના.)-જુશિર.  
 કાઠી (ના.)-(સં. કાઠી) વખાર,  
 છાવણી.  
 કાડ (ના.)-(સં. દુધ) રોગ, લાવ,  
 હોંશ.  
 કાલકરાર (આ. ના.)-દસ્તાવેજ, ક-  
 યુલાત, તહનામું.  
 કાહિનર (ફા. ના.)-રત્ન, ઉમદોહીરો.  
 કૌતક (સં. ના.)-આશ્ચર્ય, નવાઈ.  
 કૌવત (આ. ના.) તાકાદ, જોર, શક્તિ  
 કંચન (અં. ના.)-ચોનું, હેમ.  
 કંચ (અં. ના.)-સ્તમ્ભી, ઘણી.  
 કાંગાર (અં. ના.)-એક જાતનું  
 હરણ.  
 કિના (અં. ના.)-વિધિ, જુગતી,  
 કાન્જ.  
 કૂર (સં. વિ.)-ધનકી, નિદ્ય.  
 કોષ (સં. ના.)-ખૂલક, ઝેર.  
 કલેકટર (અં. ના.)-ગિલ્દાનો મેહે-  
 સૂરી અધિકારી.  
 કવચિત (સ. અ.)-કદાપિ, ભાગ્યેજ  
 સ્વ.  
 ખચ્ચર (હિં. ના.)-કુલધોડા, ટટ્ટ.  
 ખમ્મનો (આ. ના.)-તીજેરી, કાશ,  
 ભાંડાર.

ખટ (વિ.)-(સં. પટ) જ, ન.  
 ખડક (ના.)-ખરાબો.  
 ખાખાવીખી (ના.)-મંગાણુ, પડતી  
 નાશભાગ.  
 ખાતર-નિશા (આ. ના.)-ખાતરી,  
 વિશ્વાસ.  
 ખાનગી (ફા. વિ.)-ચુમ, જાનું.  
 ખાન-દાન (આ. વિ.)-ઉચુકળ આ-  
 ણરદાર.  
 ખાન પાનાદિક (સં. વિ.)-ખાવું,  
 પીવું વગેરે.  
 ખાનું (ફા. ના.)-ઠેકાણું.  
 ખાપણ (ના.)-ખોડ, કલકે, એખ.  
 ખાસો (આ. વિ.)-મજ્જેનો, ધરાખર.  
 ખીદમત ગાર (ફા. ના.)-સેવક, હ-  
 જુરી.  
 ખુતસો (આ. ના.)-તોડ, નીકાલ,  
 છૂટ ચોખ્ખેમણ.  
 ખુરામંતીઆ (ફા. ના.)-ગરબડ.  
 ખૂચ-સુરત (ફા. આ. વિ.)-રૂપાણું.  
 ખેતાય (આ. ના.)-ધંલકાચ, પહવી.  
 ખોડો (હિં. વિ.)-લંગડો.  
 ખોપરી (હિ. ના.)-તાલકી.  
 ખંજર (ના.)-કટારી.  
 ખંડણી (ના.)-મેહેસુલ, જમાખંડી.

અડિવ (સં. વિ.)-ઉણું, ભાંગેલું,  
ખાંડો.  
ખ્યાતિ (સં. ના.)-આખર, કીર્તિ.  
ખ્યાલ (આ. ના.)-તર્ક, વિચાર.  
ખિરિત (વિ.)-ઇસુનો ધર્મ પાળ-  
નાર, વિશ્વાસી.

ગ.

ગદા (સં. ના.)-મોટા પથર.  
ગયાઈ (હિં. ના.)-ગાખડું, માર્ગ.  
ગસાડી (હિં. ના.)-ધરેડી.  
ગરથ (સં. ના.)-પૈસા, દામ.  
ગરદન (ફા. ના.)-ડોક, ગળું.  
ગરાડ (હિં. વિ.)-મોટા, ઉચા.  
ગવર્નર (અં. ના.)-સૂબો, પડોહાકેમ  
ગાજ (અં. ના.)-ઝીણું લુગડું.  
ગાજ્યા (ના.)-એક જાતના સોના-  
ના સિક્કા.  
ગારડી (સં. ના.)-મદારી, વાદી.  
ગિની (અં. ના.)-૧૦૦ રૂપિયાનો  
સોનાનો સિક્કો.  
ગિરિ (સં. ના.)-પર્વત.  
ગુનેગાર (ફા. વિ.)-અપરાધી.  
ગુપ્ત (સં. વિ.)-ગુહ, છાતું.  
ગુદા (સં. ગુહા.)-બોયર.

શુમાવોછો (ફા. ક્રિ.)-ગાળોછો, ફા-  
ટ્ટ કાઢોછો.  
શુર્જરી (સં. વિ.)-ગુજરાતની.  
શુસ્સો (આ. ના.)-કેષ.  
ગેર-આખર (આ. ફા. ના.)-અપમાન.  
ગેર-અંદોઅસ્ત (આ. ફા. ના.)-અધેર.  
ગેર-વ્યાજખી (આ. વિ.)-અન્યાય,  
ખોટું.  
ગોખ (હિં. ના.)-રવેશ, ઝરખો.  
ગોટા (ના.)-તોરા, ગુચ્છા, ગજરા  
સં. ગુ. કા.)  
ગોડીઉં (ના.)-સંચાથી કંતાએલું  
સુતર.  
ગોરી (સં. ના.)-ઝી.  
ગોસાંધ (સં. ના.)-સાધુ, જોગી,  
(સં. સ્વામી.)  
ગોહલા (સં. ના.)-ગાયત્રી ધાત.  
ગંભિર (સં. વિ.)-ભારેખમ, ગરવો  
ગ્યાસ (અં. ના.)-હવા.  
ગહ ગતિ (સં. ના.)-તારાનું ફરવું.  
ગ્રાનેટ (અં. ના.)-કાળમીઠ પથર.  
ગ્રેટ બ્રિટન (અં. ના.)-અંગ્રેજ  
સોફોનો દેશ. (ઇંગ્લેન્ડ, સ્કોટલેન્ડ  
વેલ્સ).  
અચકાર (કર્તી) (સં. ના.)-પુસ્તક ર-  
ચનાર.

## ઘ.

ધન (સં. વિ.)-નકર વ્રણ તરફનું  
માપ.

ધા (હિં. ધાત. ના.)-જખમ. ઝટ-  
કો, (સં. ધાત)

ધાણુ (ના.)-સોથ, ધાણુવો, (સં. ધુ-  
ણુ.)ધ. મસાણુ.

ધાતકી (સં. વિ.)-નિર્દય, પાપી.

ધુમટ (ના.)-ઘેર, ફેરાવો.

ધોર (સં. વિ.)-ભયંકર.

## ઘ.

ઘપળ (સં. વિ.)-ચંચળ, નાસવંત.

ઘલ્લુ (અ.)-હમેશાં, ચાલતું.

ઘક્ષ (સં. ના.)-આંખ, નેત્ર.

ઘાતક (કા. ના.)-ચાતખો, ફડકો.

ઘારઠ (ના.)-ખગી, ચાર પૈડાની  
ગાડી.

ઘાલક (કા. વિ.)-ચંચળ, ચકોર.

ઘીકન (કા. ના.)-રૈશમી ખરત.

ઘીફ-કમિશનર (અં ના.)-વડો  
અધિકારી, હકસાઈ લેનાર.

ઘુવા (હિં. ના.)-પાણી યુએ તે,  
કંદર.

ઘેલો (હિં. ના.)-શિષ્ય, સાથીત,

(સં. ચેટ).

ઘોરસ (સં. વિ.)-(સં. ચતુર્થ)  
ઘોખંડી.

ઘોઠસાઈ (હિં. ના.)-ખારીક તપા-  
સ, નાપતો.

ઘંપક (સં. ના.)-ચંપાનું ઝાડ.

ઘાંચીઆ (ના.)-દરિઆઈ લૂંટારા.

## છ.

છક (હિં. અ.)-(સં. ચકિત) તા-  
બુખ, દીંગ.

છખી (સં. ના.)-(આ. સખી) ચિ-  
ત્ર, ફોટોગ્રાફ, તસખીર.

છળ-ભેદ (સં. ના.)-દગોફટકો.

છાતી (હિ. ના.)-હિંમત, હામ.

છાલકા (હિં. વિ.)-તોછડાં, હલકાં.

છાવણી (હિં. ના.)-પડાવ, સુકામ,  
કાંપ.

છીનાવી (હિં. ફ.) પડાવી, ખૂંચી.

છીપે (કિ.)-મેટ, ઓલવાય.

છોટાપણે (ના.)-નાનપણે, ખાળપણે.

છંદ (સં. ના.)-લત, વ્યસન.

## જ.

જખયાવેરો (આ.ના.)-ખત્રાનો કર.  
સુડકં.

જકૂર (સં. ના.)-પેટની કાથળી.  
જડજ (અં. ના.)-વડો ન્યાયાધિશ  
જનન-ખાતું (ફા. ના.)-રાણીયોને  
રહેવાનો મેહેલ.

જમિં (આ. ના.)-કળબો, ટાંચ.  
જમા-ખંદી (આ. ફા. ના.)-વસુ-  
લાત, ખંડણી.

જમાવ (હિં. ના.)-સંગ્રહ.  
જર (આ. ના.)-પૈસા, દ્રવ્ય.  
જરરીયાત (આ. ના.)-ખપ.  
જલદ (ફા. વિ.)-તિલાણ, આકરો.  
જહાંજ (હિં. આ. ના.)-મોટા વ-  
હાણ, નાવ.

જળચર (સં. ના.)-જળના જીવ.  
જળીર (ફા. ના.)-મરાસ.  
જહુ-ગર (ફા. ના.)-ધતારો.  
જમ (સં. ના.)-(સં. યામ) રામ,  
ખાણું, પોહોર.

જહેર (આ. અ.)-ખુલ્લું.  
જવિત (સં. ના.)-જીવતર, આયુષ્ય.  
જુજ (આ. વિ.)-થોડી, જરા.  
જુલાખ (ફા. ના.)-રેય.

જુવાળ (ના.)-મરતી, ચડતી લ-  
હેર, છોળ.

જોઈટ-માજીએટ (અં. ના.)-માજી-

સેટને મદદ કરનાર.  
જંગમ (મં. વિ.)-લઈ જવાય એવી.  
જળળ (હિં. ના.)-ખટપટ.

જ.

જબો (હિ. ના.)-ડગસો ઢીસો જામો.  
જરપે છે (ફિ) ટપકે છે.  
જરખો (હિં. ના.)-ગોપ, રવેશ.  
જાળ (ના.)-(સં. જવાળા) આંચ,  
ખળતરા.

જૂઝે (રિં. ફિ.)-લડે, વઢે, ધૂમે.  
જૂમખા (હિં. ના.)-થોકડા, થાપડા.  
જૂગણું (ના.)-કોટીઉં.  
જાંજ-ના.)-રીસ, તામસ.  
જુંડ (હિં. ના.)-જથ્થો, ટોળું.

ટ.

ટુકડી (હિં. ના.)-વર્ગ, કલાસ.  
ટંકશાળ (સં. ના.)-સિકા પાડવાનું  
કારખાતું.

ઠ.

ઠકું (ના.)-મેદની, ભીડ, ભરાવો.  
ઠાઠ (હિ. ના.)-દબાવો, ભગડો.  
ઠાઠ (વિ.)-મૂર્ખ, અભણ.

જ.

કાટ (ના.)-કાસળ, નખોદ, વિપરીત.  
કેડ-સી (અં. ના.)-મૃત્યુ સરોવર  
(તુર્કસ્તાનમાં)

કોળ (ના.)-બપ્તો, મિથ્યાબીમાન,  
શ્રીસીઆરી.

ઢ.

ઢખ (હિં. ના.)-છટા, રોતક, ઢાળ,  
ધઆરત.

ઢયુ (ના.)-અરથો આનો.

ટ.

તક (ના.)-વખત, સમય.

તત્પર (સં. અ.)-તૈયાર, હાજર.

તદ્દીપ્તિ (આ. ના.)-યુક્તિ, ચાતુરી.

તન-દુરસ્તી (ફા. ના.) આરોગ્યતા.

તરી (સં. વિ.) દરિઆઈ રસ્તો.

તર્ક (સં. ના.)-વિચાર, ખ્યાલ.

તર્જુમો (આ. ના.)-ભાષાંતર.

તવારીખ (આ. ના.)-ઈતિહાસ,  
જતાંત.

તવંગર (ફા. વિ.)-ધનવાન, મીમંત.

તસદી (આ. ના.)-મેહેનત.

તાત-માત (સં. ના.) માયાપ.

તામસી (વિ.)-ક્રોધી.

તાલે-વર (આ. વિ.)-પૈસાદાર.

તિરકસ (ફા. વિ.)-ત્રાંસી, વાંકી.

તીજેરી (ના.)-(અં. ત્રીજરી) ખ-  
જનો, કાશ.

તીદ્વ્ય (સં. વિ.)-ત્યારીક, તીવ.

તુલ્ય (અં. વિ.) ખરાબર, સરખું.

તુલા (સં. ના.)-તોલ.

તેજ (ના.)-ચળકાટ, દૂર, તેજ.

તંગી (ફા. ના.)-તાણ, ટોટો, અછત.

ત્રિકોણ-કૃતિ (સં. ના.)-ત્રણખૂણ-  
નો આકાર.

ત્રૂડી (સં.)-તુલ્યમાન.

ત્વચા (સં. ના.)-ચામડી.

થ

થાવર (વિ.)-(સં. રથાવર)જડ, ખસે  
નહિ એવું

થેલી (ફા. ના.)-કોથળી.

થોભીને (હિં. ફ.)-ઝાલીને (સં. રત્ત-  
ભમ)

દ.

દરકાર (ફા. ના.)-પરવા.

દરજો (આ. ના.)-પદવી, ડીગ્રી.

દરીદ્રી (સં. વિ.)-કંગાલ, દાસદરી.

દસીલ (આ. ના.)-મળખ, કારણ  
ખારી.

દવાઈ-દુવાઈ (હિં. ના.)-આણ, દૂવા.

દગ (સં. ના.)-વાદળા, સૈન્ય.

દીવાન-ગીરી (દા. ના.)-કારભારીનું કામ. (દીવાની-મુસકી)

દુરસ્ત (દા. વિ.)-સારું, સાફ.

દુરાચરણ (સં. ના.)-અપસક્ષણ, ખરાબ ચાલ.

દુર્ગંધિ (સં. ના.)-બદ્ધમો.

દુર્ગંધી (દા. ના.)-પઠાણની જાત, અબદ્ધી મોકા.

દુર્વ્યસન (સં. ના.)-ખરાબ ટેવ, લત.

દુષ્ટી (સં. ના.)-નજર, નિષા.

દો-આખ (દા. ના.)-ખે પાણી વ-એનો મુસક.

દોસ્તી-દાવે (દા. ના.)-મિત્ર બાને.

દંતુશળ (સં. ના.)-દાંથી દાંત.

દોંગ (અ.)-અજાણ, છક.

દાર (સં. ના.)-પાર, ધર.

દીપ (સં. ના.)-ખેટ, ટાપુ.

દેવ-બાવ (સં. ના.)-ઈર્ષ્યા, અદેખાઈ.

ધ.

ધડે (તા.)-ઢેંચે, મનમાં.

ધનવાંત (સં. વિ.)-પૈસાદાર.

ધમકી (હિ. ના.)-ધુરહી, કારો.

ધર્માત્મા (સં. ના.)-ધર્મી, પુણ્યવાન.

ધામ (સં. ના.)-ઠાગ, ઠેકાણું, તિથં.

ધામધૂમ (હિં. ના.)-ઠાઠમાઠ, ઇ-બદ્ધમો.

ધાસ્તી (હિં. ના.)-ખીક, ભય, શીકર.

વિકાર (સં. ના.)-તિરસ્કાર, દિટ-કાર, તુચ્છકાર.

ધીર (નં. વિ.)-ધીરજવાન.

ધોરણ (સં. ના.)-રસ્તો, રિત, નિયમ.

ન.

નકાર (હિં. ના.)-ના. (આ. ઈનકાર.)

નગરકાર (સં. ના.)-હાથજોડીનમતું.

નમ્રતા (સં. ના.)-નરમાશ, નમન-તાઈ, સાલસાઈ.

નર્યા (વિ.)-તમામ.

નવીન (સં. વિ.)-નવું.

નાદ (સં. ના.)-સાદ, અવાજ.

નામદં (દા. વિ.)-કમજોર, ખાવસો,

ના લાયક (દા. આ. વિ.)-અયોગ્ય, નાપાસ.

નાસ્તિક (સં. ના.)-પરમેશ્વર નથી

એવું માનનાર (નમ્રનાસ્તિક).

નિમક-હલાલ (દા. વિ.)-કૂતલ,

હક કરનાર,



નિમાજ (ફા. ના.)-અંદગી, પ્રાર્થ.  
ના, ખાંગ.

નિયમ (સં. ના.)-ધારો, કાયદો,  
નિરપરાધી (સં. વિ.)-વાંક વિનાનો.

નિરૂપી (સં. વિ.)-ધંધા વિનાનો.

નિર્ભજ (સં. વિ.)-જાજ વિનાનો.

નિવાજો (ફા. ક્રિ.)-અક્ષીસ મળે.

નિશ્ચય (સં. ના.)-નક્કો ઠરાવ.

નિશ્ચળ (સં. વિ.)-અચળ.

નિષ્ફળ (સં. વિ.)-મીથ્યા વ્યર્થ.

નિંદા (સં. ના.)-ચાડી, ખોદણી.

નીકારી (ના.)-ખાળ.

નીરમ (ના.)-માર.

નીશો (ના.)-કેફ.

નેસ્તી (ના.)-મોદી, અનાજ તેલ  
વેચનાર.

નેહર (ફા. ના.)-ખાધ.

### પ,

પકવાન (સં. ના.)-જમણ. સુખડું.

પટ (સં. ના.)-અસર, પનો, વસ્ત્ર.

પટ્ટુ (ના.)-ઊનતું કપડું.

પતરાણ (ફા. ના.)-શેખી, ખડાઇ,  
ખેડસાઇ.

પતંગ (હિં. ના.) કનકવો, રંગ.

પત્ર (સં. ના.)-કાગળ, પાંદણું.

પદતી (સં. ના.)-હોદ્દો.

પરગ-દયાળુ (સં. વિ.)-અહુ કૃપાળુ,  
મોટી મેહેરવાળો.

પરવાનગી (ફા. ના.)-રજ.

પરહરતું (સં. ક્રિ.)-તજતું.

પરાક્રમ (સં. ના.)-ખડાદૂરી.

પરા-જ્ય (સં. ના.)-હાર.

પરાવિન (સં. વિ.)-પરતંત્ર, પાર-  
કે તામે.

પરિધ (સં. ના.)-ઘેર, ઘેરાવો.

પરિણામ (સં. ના.)-ફળ, હાંસલ,  
છેવટ.

પરિ-પકવ (સં. વિ.)-પુરું પાકેલું.

પલટણુ હિ. ના.)-લસકરની ટુકડી.

પવિત્ર (સં. વિ.)-નિર્મળ, શ્રોખખા.

પક્ષપાત (સં. ના.)-તરફદારી, વગ-  
સગ.

પાત્ર (સં. ના.)-વાસણ, લોટ; યોગ્ય.

પાદરી (અ. નામ)-અંધેજનો ધર્મ  
ગુર, ગોર.

પારદર્શક (સં. વિ.)-જેમાંથી આ-  
રપાર દેખાયતો.

પાસ (સં. ના.)-અસર, પટ, સાત્ત

ખસા (કા. ના.)-(સં. પાશક) પે-  
હેલ.

પુખ્ત (કા. વિ.)-પાકી.

પુનઃલિવાહ (સં. ના.)-ફરીથી લગ્ન  
કરવું.

પુરાણ (સં. ના.)-કથા, શાસ્ત્ર, જ્ઞાનું.

પુષ્ટ (સં. વિ.) મજબૂત.

પુષ્પ (સં. ના.)-ફુલ.

પુસ્તક-શાળા (સં. ના.)-લાયબ્રેરી.

પૂર (સં. ના.)-ભરતી પાણીનું પુર.

પૂરણ-પ્રતાપ (સં. ના.)-પરગણ.

પૃષ્ઠ (સં. ના.)-પાનાની એક બા-  
જી, અરધું પાનું.

પેગંઝર (કા. ના.)-મુસલમાનનો  
ધર્મ ગુર.

પેદલ (કા. ના.)-પગ ચાલનાર  
લશ્કર (સં. પાપદલ.)

પેનરીલ (અં. ના.)-શીડર પેન.

પેરવી (કા. ના.)-તજવીજ, તપાસ.

પેશવાહ (કા.)-દીવાનનું કામ (પે-  
શ-આગળ)

પોલીસ-કમિશનર (અં. ના.)-ગુ-  
નહા પકડનાર વડો અધિકારી.

પોશાક (કા. ના.)-પેહેરવેશ, લેખાસ.

પૌત્ર (સં. ના.)-દીકરાનો દીકરો.

પથ (સં. ના.)-રસ્તો માર્ગ.

પુંજ (સં. ના.)-ઢગલો (પુંજ, ધન.)

પ્રકરણ (સં. ના.)-ગાય, ભાગ,  
સ્કંધ.

પ્રકાર (સં. ના.)-રીત, તરેહ.

પ્રકાશીત (સં. વિ.)-તેજવાળો.

પ્ર-કૃતિ (સં. ના.)-તળીયત.

પ્રત (ના.)-નકલ, કોપી.

પ્રતિ (સં. ના.)-ત્યાગાત, પડદો.

પ્રતિમા (સં. ના.)-મૂર્તિ.

પ્રતિષ્ઠા (સં. ના.)-સ્થાપના, આગર.

પ્રત્યેક (સં. વિ.)-દરેક.

પ્રપંચ (સં. વિ.)-ઢોંગ, દગો.

પ્રમણિક (સં. વિ.)-સાચો, અદ્દલ.

પ્રમુખ (સં. ના.)-અધ્યક્ષ, સરન-  
શીન.

પ્રસ્તાવર (સં. ના.)-સલાહ જવાબ.

પ્રવાસી (સં. ના.)-મુસાફર.

પ્રસંગ (સં. ના.)-વખત, જોગ.

પ્રાચીન (સં. વિ.)-જૂનું પુરાણ.

પ્રિય (સં. વિ.) વહાલું.

પ્રીછ (ક્રિ.)-મળ્યું.

પ્લેબેગો (અં. ના.)-કોયલાને લો-

હાનો મીસડ પદાર્થ.

ફ.

ફતેમારી (આ. ના.)-મોટા ખતેલા.  
ફને (આ. ના.)-જય.  
ફાટફટ (આ. ના.)-કુસંપ.  
ફિતુર (આ. ના.)-અંડ, તોફાન.  
ફિરગી (ફા. ના.)-પોતુંગીઝ લોકો.  
ફુટ (અં. ના.)-આર ઇંચ, અરધો  
ગજ.

ફુરસદ (આ. ના.)-નવરાસ.  
ફેજદાર (આ. ના.)-ફેજનો ઉપરી.  
ફેસલો (આ. ના.)-ચુકાદો, નિવેડો.

બ.

બખશિશ (ફા. ના.)-ઈનામ, જન-  
રાણું.  
બખોલ (હિં. ના.)-ખો, ખાડ.  
બખતર (ફા. ના.)-લોદાના અંગરખો.  
બટન (અં. ના.)-ખોરીયું બુટાન.  
બતેલા (ના.)-ફતેમારીથી નાંનાં વ.  
હાણુ, હોડકાં.  
બદ-આલ (ફા. ના.)-કુલસાણુ.  
બદ-પરહેઝ (ફા. ના.)-કરી ન રા-  
ખવી તે.  
બદ-ખો (ફા. ના.)-દુર્ગંધ, નકારી  
આમ,

બર-તરફ (ફા. આ. વિ.)-ઉચાગર.  
બલવો (હિં. ના.)-દંગો ફિતુર.  
બલુન (અં. ના.)-હવાઈ, ફાનસ,  
વા બરેલી કોથળી, ગભારો.  
બહાનું (ફા. ના.)-મીસ.  
બહાલ (ફા. આ. વિ.)-ચુકરર, કાયમ.  
બાઈલા (વિ.)-હીજડા, નામદ, ફેશી.  
બાઝ-ગર (ફા. ના.) વાદી, ગારડી.  
બાતની (મ. ના.)-ખઅર, પત્તો.  
બાખત (ફા. ના.)-વિષય.  
બાખા-શાઈ (ના.)-વડોદરીઓ.  
બારકસ (ફા. ના.)-વહાણુ.  
બારીક (ફા. વિ.)-ઝીણું.  
બલકુલ (આ. વિ.)-તમામ, તદન.  
બુદ્ધિવાન (સં. વિ.)-અક્ષવાન.  
બુરખો (આ. ના.)-મોં પરનો પડ-  
ડો, ધુધટ, ધૂમટો.  
બે-ગમ (ફા. ના.)-આદશાહતી  
ઓરત.  
બે-બાન (ફા. ના.)-બાન વિના.  
બે-શુદ્ધ (ફા. સં. વિ.)-બાન વિના.  
બે-સુમાર (ફા. વિ.)-અનગળ, અ-  
પાર.  
બેખલ (અં. ના.)-ખિસ્તી ધર્મ  
પુસ્તક.

ભાદ્ર (સં. ના.)-એક ધર્મ, વિષ્ણુનો  
નવમો અવતાર.  
ખંડ (ફા. ના.)-(સં. ખંડન) છુલક.  
ખંદગી (ફા. ના.)-પ્રાર્થના.  
ખંદોઅસ્ત (ફા. ના.)-વ્યવસ્થા ગો-  
ડવણ.  
ખંધન (સં. ના.)-દોરી, પાટો.  
ખિંદુ (સં. ના.)-ટપકું, મીંઢું.  
ખિંચ (સં. ના.)-પ્રકાશ.  
ખંદ (હિ. ના.)-કાવો.  
ખેંક-નોટ (અં. ના.)-કાગળ કે ચા-  
મડાનું ચણણ.  
ખિટિશ (અં. વિ.)-અગ્રેજી.  
ખ્યાટિંગ (અં. વિ.)-સહી ચુસનારા.

મ.

ભમકાર (ના.)-દમદમો.  
ભમરી (ના.)-જીવડો, ચકરી, તમરા.  
ભયાદિક (સં. વિ.)-ખીક વગેરે, ધા-  
સ્તી જોડું.  
ભરત-ખંડ (સં. ના.)-આર્યા દેશ,  
હિંદુસ્તાન.  
ભવિષ્ય (સં. ના.)-આવતો વખત,  
નસીય.  
ભાંખે (કિ.)-(સં. ભાખ્ય) ખોલે.

ભાગવત (સં.)-ભગવત પુરાણ શાસ્ત્ર.  
ભાગ્ય-દશા (સં. ના.)-નસીય, દેવ,  
પ્રારબ્ધ.  
ભાગ્યે (સં. અ.)-જવદેસે, કવચિતજ.  
ભાથું (ના.)-ખોરાકી. ભતું.  
ભિસ્તી (મુ. ના.)-પખાતી.  
ભીડ (ના.)-ગરદી, મુશીયત.  
ભૂ-તળ (સં. ના.)-પૃથ્વીપર.  
ભુખણ (સં. ના.)-ધરેણું, શણગાર.  
ભેદ (સં. ના.)-મર્મ, તફાવત.  
ભંડોળ (ના.)-પંત્યાણ, ચાપણ,  
સિત્તિક.  
ભ્રમ (સં. ના.)-વહેમ, ઉંધી સમજ.  
ભ્રાંત (સં. ના.)-વહેમ, શક.

મ.

મગરૂરી (આ. ના.)-ગર્વ, લુંડાઈ,  
અકકાર.  
મજબૂત (આ. વિ.)-જોરાવર, ધો-  
શુ, પુષ્ટ.  
મત (સં. ના.)-વિચાર, બુદ્ધિ, મર્તિ.  
મતલબ (ના.)-સાર, તાતપર્ય.  
મદદ (આ. ના.)-કુમક, આશરો.  
મદારી (ફા. ના.)-ખાજીગર, વાદી.  
મધ્યાકર્ષક (સં. વિ.)-મધ્યમાં ખેંચનાર.

મનનાર (અં. ના.)-લડાઇનું વડા-  
ણુ, નૌકા.

મના (આ. ના.)-અધી.

મનોરથ (સં. ના.)-મનની ઇચ્છા.

મનો-રંજક (સં. વિ.)-(મન-કરં-  
જક) ખુશનુમા.

મરફી (ના.)-રોગચાળો.

મરગદ (ના.)-(સં. મર્યાદ) અદબ,  
અંદાજે, સીમા.

મદાની (ફા. વિ.)-મરદ લાયક.

મર્મ-સ્થાન (સં. ના.)-સુંવાળી  
જગ્યા.

મલકતું (ફ.)-હસતું.

મસક (ફા. ના.)-ચામડાની કોથળી,  
પખાલ.

મસજદત (આ. ના.)-વિચાર, ગો-  
ઠવણુ.

મશિજદ (આ. ના.)-મસીદ.

મહત્વ (સં. ના.)-મોટાઇ, કદ.

મહા-ભારત (સં. ના.)-કૌરવ પાં-  
ડવતું યુદ્ધ વર્ણન.

મહાવરો (આ. ના.)-અખ્યાસ, આ  
ખેપ.

માન્જિસ્ટ્રેટ (સં. ના.)-ન્યાયાધીશ.

માતખર (આ. વિ.)-મોટા, બારી.

માફક (આ. અ.)-દુરસ્ત, પસંદ.

માગલત-દાર (આ. ફા. ના.)-વસુ-  
લાત ઉધરાવનાર.

મિતાહારી (સં. વિ.)-માફક ખાનાર.

નિયમ જોટલું જમનાર.

મિત્ર-ભાવે (સં. ના.)-દોસ્તી દાવે,

મિથ્યા (સં. વિ.)-ટૂથા, ફેકટ.

મિનિટ (અં. ના.)-અઢી પળ.

મિત્રકત (આ. ના.)-માલમતા.

મીઆનો (આ. ના.)-પાકળી, સું-

ખપાલ.

મુકદ્દમા (આ. ના.)-દાવા, કજીઆ.

મુકરર (આ. વિ.)-ઠરાવેલી, અહાલ.

મુકાબલો (આ. ના.)-સરખામણી.

મુખ્ય-ત્વે (સં. અ.)-ધણું કરી,  
સો વસા.

મુદત (આ. ના.)-મેહેતમ, વરધી.

મુરખી (આ. વિ.)-મેહેરખાન, ઉપરી.

મુસાફર (આ. ના.)-પ્રવાસી, વટે-

માર્ગ.

મુશકેલ (આ. વિ.)-અઘરું.

મૂર્તિ-પૂજક (સં. વિ.)-મૂર્તિ પૂજનારા.

મૂળ-સ્વભાવ (સં. ના.)-મૂળ સ્વ-

ભાવ, ખાસીયત.  
 મૃત્યુ (સં. ના.)-મરણ મોત.  
 મેખો(કા.ના.)-ખીત્રીઓ, ખીટીઝો.  
 મેજ (કા. ના.)-ટેબલ.  
 મેહેરયાની (કા. ના.)-રેહેમ નજર,  
 કૃપા.  
 મેહેસૂલ (આ. ના.)-જમાઅંદી.  
 મૈત્ર-માધ્વિ (અં. ના.) અર્ધો ગાઉ  
 મોજ (આ. ના.)-મગ્ન  
 મોદી (કા. ના.)-સીધું સામાન વેચ-  
 નાર.  
 મોસમ (કા. ના.)-રૂત.  
 મોહોર (કા. ના.)-સિકકો, નિશાની,  
 સોનાનું નાણું.  
 મંગળ (સ. ના.)-કલ્યાણ, પ્રહનું  
 નામ, ગીત.  
 મંજુર (આ. વિ.)-અહાલ, કાયમ,  
 પાસ.  
 મુંખાઈ-ગરો (કિં. ના.)-કંપની, રૂ-  
 પિયો.

ચ.

ચમા-સ્થિત (સં. વિ.)-અરાઅર ખરી  
 હતી તેવી.  
 ચાર્ડ (અં. ના.)-ત્રણકુટ, વાર.

યુક્તિ (સં. ના.)-તદખીર, હિકમત.  
 યુદ્ધ (સં. ના.)-જુદ્ધ, લડાઈ,સંગ્રામ.  
 યૂરોપિયન (અં. ના.)-યુરોપના  
 રહેવાશી.  
 યોગ (સં. ના.)-મેળાપ, જોગ,  
 સમય.

યોગ્ય-તા (સં. ના.)-લાયકી.  
 યંત્ર (સં. ના.)-સંચો, સીકંજો.

ર.

રકમ (આ. ના.)-જથ્થો, આંકડો.  
 રચના(સં. ના.)-અનાવટ,કારીગરી.  
 રજ (સં. ના.)-રજી, ધૂળ, કણી.  
 રજી (આ. વિ.)-હાજર, હજુર.  
 રખર અં. ના.)-કાંધા કાઢવાનો ચી-  
 કણો પદાર્થ  
 રચો (ના.)-કણી, દાણો.  
 રસિક (સં. વિ.)-રસાળ, પ્રેમી.  
 રસી (કા. ના.)-(સં. રશિ)દોરી,પર.  
 રહિત (સં. અ.)-વિના, વગર.  
 રક્ષણ (સં. ના.)-સંભાળ, અચાવ.  
 રાજધાની (સં. ના.)-રાજનગર, મુ-  
 ખ્યશેહેર.  
 રાજ-પાટ (સં. ના.)-રાજગાદી.  
 રાજ-પિતા (સં. ના.)-રાજનું રક્ષ-  
 ણ કરનાર.

રાજ-બ્રટ (સં. ના.)-ગાદીપરથી ઉ-  
ઠાડવું.

રાજ્યાભિષેક (સં. ના.)-ગાદીએ ખે-  
સવાની ક્રિયા.

રાણો (કા. ના.)-(સં. રાજ.)રાવરાજ.

રામજણી (ના.)-ગણિકા, નાયકા,  
ગાનારી.

રાશી (સં. ના.)-ઢગલા, જાત.

રાહ-દારી (કા. વિ.)-રસ્તાનું, વ-  
ટેમાર્ગ.

રિવાજ (આ. ના.)-રસમ, ધારો.

રીઆવીને (કૃ.)-રગડીને, કનડીને.

રીમ (અં. ના.)-વીશ ધા.

રશવત-ખેતર (આ. વિ.)-લાંચીઓ.

રેણી (સં. ના.)-(સં. રજની)રાત્રી,  
આયરાણ.

રેલ-વે (અં. ના.)-લોઢાની સડકનો  
રસ્તો.

રેવીન્યુ-કમિશનર (અં.)-કલેક્ટરનો  
હપરી.

રોગાન (કા. ના.)-ચીકણો પદાર્થ.

રોગિષ્ઠ (સં. વિ.)-રોગથી બરેલું,  
આગ્નરી.

રોજો (આ. ના.)-મુકરખી, મિનારો,  
ફરગાટ.

રોશનાઈ (કા. ના.)-દીપમાળા.  
લ.

લગન (સં. ના.)-વિવાહ, લગન,  
ધ્યાન.

લત (ના.)-છંદ, ટેવ, વ્યસન.

લક્ષ (સં. ના.)-ધ્યાન, મન, સાખ.

લાચાર (કા. વિ.)-નિરપાય.

લાયકી (આ. ના.)-યોગ્યતા.

લામા (અં. ના.)-ધર્મગુરુ (બૌદ્ધ).

લાહે (ના.)-ખળતરા, અગન.

લૂ (ના.)-તાપનો પ્રવાહ.

લૂગદી (ના.)-લોંદી, ગોંઝી.

લેણી (ના.)-ચુનારડું, (કડીઆનું  
ઓગ્નર.)

લેહેર (ના.)-લોઢ.

લોથ (ના.)-મુડદું, લાસ.

લોહ-ચુગક (સં. ના.)-ચમક પદાર્થ

લૂટ-કાટ (ના.)-લૂટલૂટ.

વ.

વખોડવું (ક્રિ.)-વગોવવું.

વગ (ના.)-વસીલો, ઓથ.

વજીરો (આ. ના.)-ખગીર, વનન.

વજરાત (આ. ના.)-પ્રધાનપણું.

વજ્રન(આ. ના.)-નોલ, ખાર, વજ્ર.

વડવા (ના.)-(સં. વડા.)ગાપદાદ્રી.  
 વણુજ (સં. ના.)-(સં. વાણિજ્ય.  
 વણારશી (વિ.)-ગનારસી, કાશીનું.  
 વર્છ (સં. કૃ.)-તજ.  
 વર્તમાન-પત્ર (સં. ના.)-ચાલતા ખ-  
 ખર, ચોપાનીયું, ન્યુસપેપર, અ-  
 ખખાર.  
 વર્તણુક (સં. ના.)-ચાલ.  
 વર્ષા (સં. ના.)-વર્ષા, વરસાદ.  
 વર્તુળ (સં. ના.)-કુંડાળુ, ગોળચક્ર.  
 વસુક્તાત (આ. ના.)-મેહેસુક્ત, વસુક્ત.  
 વસ્ત્રેવ (ના.)-દેવતા, આતસ.  
 વહાયો (કિ.)-સીધો, જીત્યો.  
 વળતી (અ.)-પછી.  
 વાતાવરણુ (સં. ના.)-વાતાધેર.  
 વામવું (સં. વ્યામ)-હોમવું, નાંખી-  
 દેવું.  
 વાસો (સં. વાસ.)  
 વિકાશી (કૃ.)-ફાડી.  
 વિકાળ (સં. વિ.)-ભયંકર.  
 વિત્ત (સં. ના.)-માલ, દ્રવ્ય, પૈસો.  
 વિદ્યાબ્યાસ (સં. ના.)-ગણવાનો  
 મહાવરો.  
 વિ-ધવા (સં. ના.)-રાંડીરાંડ.

વિ-ધાતા (સં. ના.)-લેખ કરનાર,  
 (અલ્લા.)  
 વિધિયે (સં. ના.)-શુદ્ધિતથી.  
 વિપતિ (સં. ના.)-દુઃખ, પીડા.  
 વિમળ (સં. વિ.)-ચોખ્ખું.  
 વિમાન (સં. ના.)-આકાશમાં ઉ-  
 ડવાનું વહાણ.  
 વિ-વેગ (સં. ના.)-શુદ્ધાઈ.  
 વિ-રુદ્ધ (સં. વિ.)-ઉલટું, સામું.  
 વિરોદ્ધ (સં. ના.)-શુદ્ધાઈ, ટટો,  
 વાંધો.  
 વિલાસ (સં. ના.)-મોજ, શોખ,  
 વિહાર.  
 વિવિધ (સં. વિ.)-તરેહ તરેહનું.  
 વિશાળ (સં. વિ.)-મોટું, ચોટું.  
 વિપય (સં. ના.)-ગામત.  
 વિસ્તાર (સં. ના.)-પરિવાર, વધારો.  
 વિસ્મય (સં. ના.)-આશ્ચર્ય, નવાઈ.  
 વૃદ્ધાવસ્થા (સં. ના.)-ઘડપણ,  
 બુઢ્ઢાપણ.  
 વૈભવ (સં. ના.)-સાહેબી.  
 વંશ-પરમપરા (સં. ના.)-પેઢી પ-  
 રપેઢી.  
 વ્યાસ (સં. ના.)-મધ્યસ્થા.



વૃત (સં. ના.)-નિયમ.

વેલ (અં. ના.)-મોટી મચ્છ.

શ.

શરણ (સં. ના.)-આશ્રય, આધાર,  
તાબે.

શહેનશાહ (ફા. ના.)-આદશાહ.

શાખા (સં. ના.)-ડાળી, ફાંટો.

શિકાર્ધ (ના.)-આબરશાઈ, સારો.

શિખર (સં. ના.)-ટોચ, મથાળું.

શિત (સં. ના.)-ટાઢ, ઠંડ.

શિરો-મણી (સં. વિ.)-સર્વોપરી,  
માયાનો મુગટ.

શિક્ષક (સં. ના.)-ગુરુ, શીખવનાર.

શીશ (સં. ના.)-માથું, મસ્તક,  
શિર.

શુદ્ધ (સં. વિ.)-સંભાળ, જ્ઞાન, પ-  
વિત્ર.

શરવીર (સં. વિ.)-શૂરો, બહાદૂર,  
જોરાવર.

શેખ (આ. ના.)-સરદાર, વકીલ.

શોકાતુર (સં. વિ.)-દીલગીર, ઉદાસ.  
(શોક, ખેદ.)

શેખ (આ. ના.)-ઇશક, મોજ,  
(સરસ, લત.)

શૌધન (સં. ના.)-શોધ, તપાસ,  
ખોળ.

શંકા (સં. ના.)-વહેમ, બ્રાંતી.

શ્રમ (સં. ના.)-મહેનત, ચત્ન.

શ્રાપ (સં. ના.)-કદુવા.

સ.

સકળ (સં. વિ.)-સર્વ.

સખાવત (આ. ના.)-ઉદારતા.

સખ્તી (ફા. ના.)-જખરબસ્તી.

સતિ (સં. ના.)-શિયળ પાળનારી  
સ્ત્રી, સત્ય પાળનારી સ્ત્રી.

સત્તા (સં. ના.)-અખત્યાર, અમલ.

સદ્ગુણ (સં. ના.)-સારાગુણ.

સદ્વિદ્યા (સં. ના.)-સાચી વિદ્યા.

સદાવૃત્ત (સં. ના.)-નિત્ય અત્રનું  
દાત દેવું.

સનંદ (આ. ના.)-પરવાનગી.

સનમૂખ (સં. અ.)-સામે.

સપેતો (ફા. ના.)-ચાક, ખડી.

સપ્તશી (સં. ના.)-સાત તારાણું

જુમખું (સાત તપેશ્રી.)

સફર (આ. ના.)-જળ માર્ગની મુ-

સાફરી, (સફરી વહાણ.)

સખખ (આ. ના.)-કારણ.

સખ્ય (સં. વિ.)-સાલસ, વિષેકી.  
સમય (સં. ના.)-વખત, અવસર.  
સમશેર (ફા. ના.)-તરવાર.  
સમાધાન-ની (સં. ના.)-શાંતિ,  
સુલેહ.

સમિપ (સં. અ.)-પાસે, નજીક.  
સમાંતર (સં. ના.)-સરખુ અંતર.  
સર-કર્તુ (ફિ.)-તાણે, હાથ કર્યું.  
સરકો (ફા. ના.)-અર્ક, દારૂ, ખાટો  
પદાર્થ.

સરપાવ (ફા. ના.)-ઈનામ.  
સરસાર્ધ (ફા. ના.)-શ્રેષ્ઠતા, ચડી-  
યાતાપણું.

સરહદ (આ. ફા. ના.)-સીમા.  
સરાસરી (ફા. ના.)-અડસટો.  
સરેશ (ફા. ના.)-ચીકણો રસ,  
પારનીસ.

સલામતિ (આ. ના.)-મુખારક્યાદી.  
સલાહકાર (આ. સં. ના.)-મસલ-  
તીઆ, કૌંસલીયા.

સલુક (આ. ના.)-સલાહ, સંપ.  
સલ્કો (ના.)-ઝીણું ચૂનાનો કાલ.  
સલા (આ. ના.)-પ્રશ્ન.

સવિસ્તર (સં. વિ.)-વિસ્તાર વિગત  
સાથે.

સહિ-સલાગત (આ. વિ.)-ક્ષેમકુશ-  
ળ, હેમ ખેમ.

સાડીન (અં. ના.)-રેશમી કપડું.

સાગિત્તી (આ. ના.)-પુરાવો.

સાધન (સં. ના.)-કિપાય, સાધતા.

સાધુ (સં. ના.)-સારા ગુણવાળો,  
વૈરાગી.

સામુદ્ર-ધૂની (સં. ના.)-પાણીના  
ભાગને સાંધનારો નાનો પાણીનો  
ભાગ.

સાવધ (સં. વિ.)-હોંશિયાર, સાવ-  
ચેત.

સાક્ષી (સં. ના.)-સાહેલી.

સિક્કો (આ. નામ.)-તાણું, મોહોર.

સિદ્ધ-તા (સં. ના.)-નિરાકરણ,  
સાખીતી.

સિદ્ધારસ (ફા. ના.)-મલામણુ.

સીડી (ફિ. ના.)-દાદર.

સુખા-કારી (સં. ના.)-આરોગ્યતા.

સુઘડ (વિ.)-(સં. સુઘટ) ચોખ્ખા,  
સ્વચ્છ.

સુરમ (ફા. ના.)-સુગંધ.

સુ-શોભિત (સં. વિ.)-શોભિતું.

સૂચના(સં. નામ.)-ખબર, ચેતવણી.

સૂત્ર (સં. ના.)-સૂતર, સંયધી.  
 સુત-કાર (ના.)-(સં. સૂત્યકાર) ચ-  
 પકી શાંતપણું.  
 સુખો (આ. ના.)-હાકેમ.  
 સૂરજ-મૂખી (નાં. સૂર્યમુખી)-પ્રલ.  
 સૂક્ષ્મ-દર્શક. યંત્ર (સં. ના.) ક્રીડ્વી  
 ચીજ મોટી દેખાય એવો સંચો.  
 સેજ (ના.)-પયારી, સયા.  
 સેના-પતિ (સં. ના.)-કેજનોહિપરી.  
 સેવિંગ-એકંક (સં. ના.) નાણું બ-  
 ચાવવાની પેઠી.  
 સોદો (કા. ના.)-માત્ર.  
 સોમત્ર-ખાર (ના.)-(કા. સુખ્ય-  
 કાર)-ઝેરી ખાર.  
 સોય (અ.)-સં. સુ. ચિ)-સુદ્ધાં.  
 સંગમ (સં. ના.)-મેળાપ.  
 સંન્નપ (કા. ના.)-મગજી, શીતાકાર.  
 સદેહ (સં. ના.)-શક, વહેમ, બ્રાંતી.  
 સંપતિ (સં. ના.)-દોલત, ધન.  
 સંપાદાન (સં. ના.)-એકકું, પ્રાપ્તી.  
 સંપૂર્ણ (સં. વિ.)-પૂરેપૂરું.  
 સંરક્ષણ (સં. ના.)-સારી સંભાળ.  
 સાંપડે (ક્રિ.)-મળે  
 સ્કુ (અં. ના.)-પેચ, ફેર, ઇસકુ.

સ્ટીસ્યોટાઇપ (અં. ના.)-ખીળાપ-  
 રથી પતરામાં લીધેલી છાપ, કા-  
 ચમ ટુસો.

સ્તુતિ (સં. ના.)-પ્રાર્થના.  
 સ્થિતિ (સં. ના.)-હાસત.  
 સ્નેહી-સંયધી (સં. ના.)-સગા-  
 વહાલા.

સ્પષ્ટ (સં. વિ.)-ખુદ્ધુ, ચોખ્ખું.  
 સમરણ (સં. ના.) ભગ્ન.  
 સ્વચ્છ (સં. વિ.)-ચોખ્ખું.  
 સ્વતંત્ર-તા (સં. ના.)-આપ અ-  
 ખસારી છૂટ.

સ્વાર્થ (સં. ના.)-ગરજ મતલબ.  
 સ્વાદિષ્ટ (સં. વિ.)-લેહજતદાર, મીઠું.  
 સ્વાધિન (સં. વિ.)-તાબે.  
 સ્વાર (કા. ના.)-(સં. અધવાર)  
 ઘોડે એકેસો.

હ.

હક (આ. ના.)-તાબો.  
 હકુમત (આ. ના.)-વહીવટ.  
 હક (હિં. ના.)-મમત, જીદ.  
 હદ (આ. ના.)-શીમા, મર્યાદા.  
 હખશી (આ. ના.)-સીદી.

હર્ષ (સં. ના.)-હરખ, ઉત્સાહ, ઉર્મિગ.

હાયકોર્ટ (અ. ના.)-સદર અદા-  
લત; સુપ્રીમ કોર્ટ.

હાકેમ (આ. ના.)-સૂબો.

હાથ (આ. ના.)-મકાના વસ્ત્રાણું.

હાડ-પંજર (સં. ના.)-હાડકાનું

પાંજરું, શરિરનું કાઠું.

હારય (સં. ના.)-હસતું, મસ્કરી.

હિકમત (આ. ના.)-કરામત.

હીણપત (ના.)-નામોસી, બદનામ.

હુમલો (ના.)-હલ્લો.

હૃદય (સં. ના.)-અંતઃકરણ.

હેરાન-ગતિ (આ. સં. ના.)-વિપ-

તિ, આપદા.

હેટ્રોજન (અ. ના.)-પાણી ઉત્પન્ન  
કરનાર વાયુ.

હેકાયંત્ર (આ. સં. ના.)-દિશાઓ  
ઓળખવાનો સંચો, ધ્રુ માણસી.

હેડ (સં. ના.)-સરત.

હેટ્ટો (સં. ના.)-અંખાડી, દરજ્જો.

હેં-પદ (ના.)-(સં. અહંપદ) ગર્વ.

જ.

ક્ષણિક (સં. વિ.)-પળનું, ક્ષણ વારનું.

ક્ષય-વૃદ્ધિ (સં. ના.)-વધવટ.

જ.

ગ્લાન-રજ્જુ (સં. ના.)-દાંતની ન-  
સ, ગ્લાનતંતુ.

# છઠ્ઠી ચોપડીની કવિતાનો સાર.

કવિતા ૧ લી—પરંતવાના કામ કરવા વિષે.

હાલો—અમથો, ખાલી. ગપો—ગપાટા, ખોટી વાતો. મૂર્ખ—ભેવકૂક.  
ઠોઠ—મૂર્ખ. મૂછાળો—મૂછવાળો.

મૂરખો અમસ્તો નિશાળે જઈ, જુડા ગપાટા મારીને વખત કહાડે;  
પછી તે મૂછવાળો મોટપણે અફસોસ કરવા માંડે. ( ૧ )

છાવરે-ઢાંકે. ચોટે-અગરે. તોફાની-મસ્તીખોર.  
દુષ્ટતા-પાપની વાત. દુષ્ટ-પાપી.

કાંઈ છાની નહારી વાત તે ઢાંકે, પણ તે અગરે ને ચોરે ઉધાડી  
ચાલ ત્યારે તે પાપી મસ્તીખોર, પછી અફસોસ કરવા માંડે ( ૨ )  
પુત્રાવ્યો-ચડાવ્યો. ડુલે-ડુભે.  
ફાંકડો-ફક્કડ છેલ.

જે છકેલો પુત્રાવ્યો પુલે, ને પૈસો હાથ આવે તે ઉઠાવે; તેથી  
દેવામાં ડુબી જવાથી દેવાળુ નીકળે, પછી અફસોસ. ( ૩ )

જીવિકા-જેથી શુજરાન ચાલે તે. છેદેછે-કાપે છે.

૪૬-ઝાડ. થોભીને-ચટકીને.

જેનાથી પોતાનું શુજરાન ચાલે, તેવા ઝાડને જોઈ; તેને થડથી  
ઝાલીને કાપે. પછી જ્યારે જૂએ મરે ત્યારે તે દુખથી રડીને, પછી  
અફસોસ. ( ૪ )

તાતમાતા-માઆપ. નડે-કનડે. સુખદાતા-સુખ આપનાર.

જે મૂરખ નાનપણથી માઆપને કનડયા કરે, તે મોટપણે પોતાને

સુખ આપનારને સંભાળીને, પછી અફસોસ (૫)

ભાવ-કિમત.

ભેગ-ભેગવણી.

પૂરી કિમત લેવા સેળભેળ કરીને જે નવો ઘાટ બનાવે, તો તેનો રોજગાર થોડા દહાડા ચાલે છે. ત્યારે પછી તે અફસોસ (૬)

ભાળે-ભાલે કહે.

ચૂક-ભૂલ.

તડે-દોડે, ધાય.

સ્વાદ-મીઠાશ.

કોઇ કામમાં ભૂલતો હોય તેને જો કોઇ બતાવે તો તેની સાથે લડવા દોડે. પણ બ્યારે તે ભૂલતું માડું ફળ મળે, ત્યારે પછી અફસોસ (૭)

પુંજ-દોલત.

ધારણા-ધીરજ.

ખત્તા-ઠોકર, માર.

પેખી-જોઇ.

ઘડે-હૈયે.

ખેદ-શોક, દિલગીરી.

પારકી દોલતને જોઇ જેના મનમાં ધીરજ ન રહે; પછી તે ઠોકરનો બળાપો કરીને પછી અફસોસ (૮)

બાળકી-નાનીજોડી.

મડું-મુડું.

મીઠળ-એકમતતુફળ, મદનફળ.

પુત્રી-દીકરી.

ધરડાવરને નાની છોડી પરણાવવી, તે મુડદને મીઠળ બાંધ્યા બ-રોગર છે. પછી તે છોડીનો દૂધ બાપ અફસોસ (૯)

રનેહી-સંબંધી સગાંવહાલાં.

ખીડા-દૂઃખ.

સગાં વહાલાં સાથે લાકડી લખને જે વઢે, તેને માથે મોડું દૂઃખ આવી પડે છે. ત્યારે પછી અફસોસ (૧૦)

ગંધ-વાસ, સોડમ.

સડે-સડીમય.

આળસુ-સુસ્ત.

ફુલપાન, ફળ અને સૂગંધી ચીજોની, જે તપાસ ન રાખે તો બગડી જાય. ને છેવટે તે એવી આંધળો પછી અફસોસ (૧૧)

તીખી-તીક્ષણ.

શિક્ષા-શીખામણ.

ઉન્મત્ત-મરતી, તોફાન.

દિક્ષા-બોધ, ઉપદેશ.

તાજી અને ચક્રાર યુદ્ધ પદ્ધતી, તે ઉદ્ધમાનની હોડી દો. આ સા-  
ચી શીખામણુ શીખી રાખો, એવો \*દલપતરામનો બોધ છે.

**કવિતા ૨ જી-સાહસ કામ ન કરવા વિષે.**

સાહસ-નગર વિચાર્યું.

મહામતિ-મોટી યુદ્ધિવાળો.

સિદ્ધપુર-પાટણ પાસે સરસ્વતિ ઉપર ક્ષેત્ર છે.

પતિવ્રતા-ધણીના કલ્યા પ્રમાણે ચાલનારી. સતી-સસ પાળનારી.

સિદ્ધપુર કરીને એક શોભિતું શહેર છે, ત્યાં નારસિંહ નામે રાજા  
હતો. ત્યાં મોટી યુદ્ધિવાળો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો, તેને ઘેર ધ-  
ણીના કલ્યાણની સાધના સ્ત્રી હતી. (૧)

તન-છોકરો.

વ્રત-નિયમ.

કૃત્ય-કામ.

વિવિધ-ગતગતનાં.

આચરણુ-વર્તણુક.

પ્રકાર-રીત.

રૂઠાં-સારાં.

તે બાઈને પેટે દીકરો કે દીકરી કશું નહોતું, તે ઈશ્વર ઉપર ધણો  
બાવ રાખતી, તે જૂદી જૂદી રીતનાં વ્રત દાન કરતી. અને સારી  
ચાલથી પુન્યનાં કામ કરતી. (૨)

નરનારી-વર વહુ.

નેટ-નક્કી, છેક.

વસે-રહે.

પવિત્ર-નિર્મળ.

મયા-માયા, હેત.

દિવે-મનમાં.

તે પુરૂષ ને સ્ત્રી ધણી સાફ દાનત રાખતા, તોપણ પેટે છોકરો  
નહોં. તે બાઈ મનમાં ધણી માયા રાખતી, તેમ તેના ધણીના  
દિવમાં પણ દયા હતી.

આંગણુ-આરણુ.

વચ્ચુ-વચ્ચે, મધ્યે.

ઉપની-ઉપજ.

\* દલપતરામ શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ છે, અને હાલ આ કવિ અમ-  
દાવામાં રહે છે.

તેને ઘેર એક નોળીઆત્મું બચ્યું, બારણામાં તરફડીઆં ખાતું  
હતું. તેની મા તેની સાથે નહોતી, તેથી તે બાધના મનમાં ધણી  
દયા ઉપજી. (૪)

શુભ પેર-સારી રીતે. જોડ-સાથે. કોડ-હોંશ, લાડ.  
પાઠાડે-સુવાડે. તુલ્ય-બરાબર. શયા-પથારી, સન્મા.

તે બાધએ તેને પોતાને ઘેર રાખ્યું, ને તેને હેતથી રોજ સારી  
રીતે દૂધ પાચ. સાથે પથારીમાં સૂવાડે, અને દીકરાની પેઠે તેના-  
પર હોંશ રાખે. (૫)

બાળ-બચ્ચું. આળ-મરતી, અડપલું. મુખે-મોઢે.  
અદડી-વધારે. વાચા-વાણી. મનુષ્ય-માણસ.

પછી તે બચ્ચું મોટું થયું, ને કાંઈ પણ વધારે તોફાન કરે નહીં.  
તેને મોઢે વાણી નહોતી, તોપણ માણસના જેવી તેનામાં ધણી  
સમજણ હતી. (૬).

પ્રસન્નો-જન્મ્યો. પારણે-ઘોડીએ.

પછી નોળીઆના પગલાએ કરીને, તે બાધને નકી દીકરા જ-  
ન્મ્યો. એટલે હર્ષનો દિવસ માનીને બારણે તોરણ બાંધ્યાં, અને દી-  
કરાને ઘોડીઆમાં સૂવાડ્યો. (૭).

હરખ-હર્ષ. અદડી-વધારે.  
માનની-સ્ત્રી. દેહ-શરીર.

દીવાળીના તેહેવારથી પણ અધીક, જાંનેને ખુશી ઉપજી. તે બા-  
ધનું મન નોળીઆનાં બચ્ચાં ઉપર ધાણુંજ હતું, તે એટલું કે જાણે  
પોતાનું શરીર, મન, ને પૈસો એજછે. વળી પોતાની જાત કરતાં તે  
ઉપર વધારે રહેમ રાખે. (૮)

સૂત-ઠોકરો. તજ સાફ-તારા સાફ.



જીવંતી-જીવાન યેરી.

ધરસુત્ર-સંબધ, ધરસુતાર.

એક દિવસ છોકરો ઘોડીઆમાં છે, ને તે જીવાન બાઈ પાણી ભરવા ગઈ. વળી છોકરો નોળીઆને સોંપી કહેતી ગઈ કે, તારે સાર ધરસુતાર ચલાવનાર એ છે. (૯)

રીસ-દાઝ.

ઠપકો-દોષ.

રખે-ભૂલે ચૂકે.

તું રખેને એને રાવાડી, ગુસ્સો કરી મારતો નહીં? હું આવીશ તારે જો એ છોકરો રાવ કરશે, તો હું તને ગાજો દઈશ. (૧૦)

ડસવાનો-કરડવાનો.

લાગ-દાવ.

એવી રીતે તે બાઈ નોળીઆને, પોતાનું બાળક સોંપી પાણી ભરવા ગઈ-ત્યાંથી તેને પાછી આવતાં બે ચાર ઘડીની વાર લાગી. એટલામાં તે બાળકને કરડવાનો વખત જોઈ, ઘોડીઆપર મોટા સરપ ચડ્યો. (૧૧)

વળગે-બાઝે.

બંધવ-ભાઈ.

અને છોકરાને અંગુઠે વળગવાનું કરતો હતો ત્યાં તે નોળીએ દીઠો. અરે! તું મારા ભાઈને કરડવા જાછ. ને હે! દુષ્ટ તું ભાગી ક્યાં જાછ! (૧૨)

ડોટ-હડી.

ડોટ-ડોક.

મરડી-મચરડી.

જોમ કહીને હડી દીધી, ને સરપની ડચ્છાં પેહેલાં ડોક ઝાલી. અને સરપને મરડીને સાત કડકા કર્યા, એવામાં બાળકની માને આવતાં જોઈ. (૧૨)

વધામણી-ખુશ ખબર.

વાચા-બોલવાની શક્તિ.

સાચાશી મેળવવા માટે, તે નોળીએ સામો બારણું ગયો. તેને બોલવાનું હતું પણ વાચા નહીં, તે શી રીતે બોલે! એટલે તે સામો આવીને ઉભો રહ્યો. (૧૪)

મુખ-મોઢું.

દાવાનળ-વગડાનો અગ્નિ, બારે.

તે નોળીએ સરપને માર્યો તેથી તેનું મોઢું લોહીવાળું થયું હતું. વળી બાઈએ બાઈયું કે આ નોળીએ, મારા છોકરાને મારી નાંખ્યો. લોહીવાળું મોઢું જોયું, તેથી તે બાઈને ઘણું દુઃખ લાગ્યું. (૧૫)

ફેડો-નહારો.

દીશ-તરફ.

શીશ-માથું.

કાળ-મોત.

ચગદાયું-છુંદાયું.

અરે ! દુષ્ટ તું મારો કદો શત્રુ, કે તેં મારા નાના બાળકને મારી નાંખ્યો. એમ કહી તેની તરફ બેઠું પછાડયું, તેથી નોળનું માથું કચરાયું ને તે નોળ મરણ પામ્યો. (૧૬)

માતા-મા.

પારણે-ઘોડીએ.

અને ધરમાં આવી તે બાઈ જુએછે તો, છોકરો ઘોડીઆમાં પડેલો રહેછે. તે છોકરો પડે બોલી ઉઠ્યો કે, આ સાપ મને કરડતો હતો. (૧)

ઠામ-ઠેકાણું.

ચેતાવી-ખબર આપી.

એટલામાં તેને આ ઠેકાણે નોળીએ મારી નાંખ્યો, નહીંતર મને એ સાપ કરડી ખાત; એમ કહી પોતાની માને વાકેફ કરી, ને સાપના સાત કડકા પડ્યા હતા તે બાઈએ દીઠા. (૧૮)

કપાંત-વલોપાત, શોક. તત્પર-તૈયાર. શિક્ષા-શીખામણ.

પછી કળકળાટ કરીને હાથ ધસવા મંડી, ને નોળીઆની સાથે બળવા માંડયું. એમ પ્રાણ તજવા ઉતાવળી થઈ, પણ લોકોએ તેને સમજાવીને બચાવી. (૧૯)

પ્રથમ-પેહેલાં.

વિગાસણુ-પસ્તાવો.

ચેતી-સમજ.

હે મા ! તું પેહેલાંથી મનમાં સમજ નહીં, અને હવે હાથ ધસ્યાથી શું થાય ? જો તું પેહેલી ધડીએ સમજ નહીં, ત્યારે તને

આટલો પરતાવો કરવો પડ્યો. (૨૦)

**દોહરાનો અર્થ.**

સાહસ-વગર વિચાર્યું. કર્મ-કામ. દષ્ટાંત-દાખલો.

એકદમ વગર વિચાર્યું કામ કીધાથી, હરખનો નાશ થાય છે. એ ઉપરના દાખલાથી જુઓ ? એમ \* સામળકવિ કહે છે.

**કવિતા ૩ છ — અંગ્રેજી મહિના વિષે.**

અંગ્રેજી વર્ષનો પહેલો મહિનો નન્યુઆરી મહો. પછી જીજ્ઞે ફેબ્રુઆરી, તે પછી માર્ચ, એપ્રિલ તે મે કેડે જુન તે જુલાઈ આવે. (૧)

ધામ-ઠેકાણું.

અંત-છેડો.

એ પછી આગષ્ટ મહિનો છે, પછી સપ્ટેમ્બર સુખનું ઠેકાણું બન્યું. પછી અક્ટોબર તે તેની આખરે નવેમ્બર મહિનો આવે. (૨)

ખોજ-ખોજ-તપાસ.

રોજ દહાડા.

પછી ઇલ્ડો ડીસેમ્બર નોંધને, તું જરાયર તેની તપાસ કર. તો તે ચારે મહિના મળી, તેના ૩૬૫ દિવસ થશે. (૩)

દિન-દિવસ.

અવર-ખીમ, ખાકીના.

ચોથો, છટો, નવમો, તે અગીઆરમો (એટલે એપ્રિલ, જુન, સપ્ટેમ્બર, તે નવેમ્બર) એ ચાર માસ ત્રીસ દહાડાના છે બાકી જે રહ્યા તે બધા એકત્રીસ દહાડાના છે, પણ તેમાં જીજ્ઞે ફેબ્રુઆરી ફક્ત અઠાવીસ દિવસનો છે.

ચલુ-ચાલતો.

ઇસ્વીસનને ચોથે વરસે, (એટલે જેને ચારે ભાગ્યાથી કાંઈ વધે નહીં એવા વર્ષનો) જીજ્ઞે મહિનો ફેબ્રુઆરી આવે તેનો એક દિવસ

**\* સામળકવિ—**ગોમતીપુરનો શ્રીગોડ માળવી પ્રાણજી, સંવત ૧૭૮૧ ની સાલમાં હતો.

વધી તે વર્ષમાં તેના ૨૯ દિવસ થાયછે. (૫)

તારીખ-તિથી. રવિ-સૂર્ય. બ્રાંત-વહેમ.

સંક્રાંત-ઉત્તરાશ્વ. મૃગશર-પાંચમું નક્ષત્ર હરણું.

નવું વર્ષ જેસે તે મહિનામાં (ગ્દન્યુઆરીની) બારમી તારીખે મક્કર સંક્રાંતી આવેછે. અને જુનની પાંચમી તારીખે સૂરજ મૃગશર નક્ષત્રને મળેછે. એમાં કશો શક નથી. (૬)

ગરજ-ગાજ. ધમધાર-કાળો ઘેરાવો. જોર-બળ.

મે મહિનામાં તાપ ધણે પડેછે, જુનમાં વરસાદ ધમધાર ચડી આવેછે, તેમ ચક્રોત્તરમાં પાણીને વરસાદનું જોર નરમ પડે છે, (ઓમાસું ઉત્તરે છે). (૭)

ઈસ્તીસન-ઇસનું વર્ષ. મેળીએ-મેળવીએ. સંવત-વિક્રમનું વર્ષ.

ઈસ્તીસનના આંકડામાં, ૫૬ ઉમેરીએ તો, વિક્રમનો સંવત આવે એવી રીતિ છે. (૮)

ધટે-તૂટે.

શક-શાલીવાહનનું વર્ષ.

તેમ એ સંવતમાંથી ૧૩૫ બાદ કરીએ તો ચૈત્ર માસથી સાલ ગણાય એવું શાલીવાહનનું વર્ષ આવેછે. (૯)

સુંદર-સારા.

સર્વને-બધાને.

આ સારા દસ દોહરા, સઘળાને ધામ આવે એવી રીતે દલપત-રામે અમદાવાદમાં રહીને બતાવ્યા છે. (૧૦)

**કવિતા ૪ થી મરણનો ભય છે માટે પ્રભુને ભજવું.**

ભય-ખીક.

સગાઇ-સંબંધી.

ભીડ-દુઃખ.

આસ-દમ, સાસ.

મંગળ-વિવાના ગીત.

બધાં લગી બોળીઆમાં આપણો જીવ છે, ત્યાં સુધી બોળીઆને અને પ્રાણને સંબંધ છે. મરી ગયા પછી સગો ભાઈ પણ, બોળીઆને

જરાવાર પણ ધરમાં રાખતો નથી. જીવતો હોય ત્યારે બાપ કહે છે કે મારો દીકરો મા ગીત ગાય છે તેમ બહેન કહે છે કે મારો મા-દુઃખ વખતે કામનો છે. એવી રીતે જીવમાં શ્વાસ છે ત્યાં સુધી સગપણ છે. (૧)

અભડાશો-અપવિત્રથશો. મા-નહીં. ચતુરાધ-ડહાપણ.

આંગણાંને લીંપી ગુપીને (સાથરો કરીને) ભોંય લીધા પછી ખોળીઆને લઈ જવાનો વખત થયો. ત્યારે લોકો કહે છે કે તમે અડશો નહીં, અપવિત્ર થશો, એવું ડહાપણ ડાળે છે, માટે જીવને શ્વાસ લગીજ સગપણ છે. (૨)

અંતે-છેલ્લી વારે. કંથ-ધણી. તરત-ઝટ.

અળગી-વેગળી. વળાવી-વિદાય કરી.

જ્યારે ધણી જીવતો ત્યારે તેની સ્ત્રી જરા વાર રેહો મૂકે નહીં. અને જ્યારે મૂઓ ત્યારે છેડી રહી, માટે ભોળો લગત કહે છે કે ધણીને મસાણુ વોળાવ્યા કૂડે થોડે દહાડે ખીમને વેરે નાતરે ગઈ, માટે જીવને શ્વાસ લગીજ સગપણ છે. (૩)

પ્રાણીઆ-જીવ. સંસાર-દુનીઆ. તજ-છોડી.

કીરતાર-પેદાકરનાર. ધનદોલત-માયા, પુત્ર. જન્મ-યમનાહૂત.

રાખું-સોણું. પરીવાર-કુટુંબ. ખમનો-દોલત.

હે જીવ! તું ઇશ્વરતું સમરણ કરી લે. આ દુનીઆતો એક સ્વપ્ના જેવી છે. પૈસો ટકા અને માલમત્તા, છોકરો અને કુટુંબ કપીલો, એ બધું મૂકીને તમે એકલા ચાલ્યા જશો, અને ત્યાં તમે જન્મનો મારખાશો. માટે હો જીવ તું ઇશ્વરતું સમરણ કરી લે. (૪)

મેડી-માળ. છત્રપતી-છત્રનાધણી. જોખ-રવેશ.

જરખા-ખળીદાર. ખારી ખાર-ધરખાર.

મોટા ઉંચા માળને તરેવાર રવેશ બારીઓને જળીઆનો તો પાર નહીં? તેવા મોટા છત્રપતી (રાજા) પણ વહાં ગયાં તેનાં બાંધેલાં મકાન પડ્યાં રહ્યાં, માટે હે! જીવડા. (૫)

ફૂલડાં-ફૂલ. ઠાકડી-નનામી. પોકાર-પોકરણ.

શ્રીફળ-નાળિયેર. પુઠે-પછવાડે, વાંસે. સોર.

મુઠદાં ઉપર નાંખેલા ફૂલ ફરફર થાયછે, ને ચાર છેડે ચાર નાળિયેર લટકે છે, એમ સારી રીતે નનામીમાં બાંધીને પછવાડે રેતા બૂમો પાડે છે, માટે હે! જીવડા (૬)

સેજતળાઈ-ઢોલીઓ, ગાદલું. હુન્નર-હીકમત, યુદ્ધ.

ખેરીખેરી-ખંખેરીને.

જીવતો ત્યારે ઢોલીઆ ને ગાદલા વિના સૂતો નહીં, ને હુન્નર પ્રકારના હુન્નર ઉઠાવતો. હવેતો દેહને ઘોદાવીને જેમ લૂહાર સોદાને ગાળે છે તેમ બાળવાના. માટે હે! જીવડા. (૭)

રમશાન-મશાણુ કાષ્ટ-લાકડા. અજગા-છેટા.

એહ-ચિતા. અગ્નિ-દેવતા. અંગે-શરિરે.

ઝરે-ઝરપે. અંગાર-અંગારા.

મશાણુમાં જઈને ચિતા ખડકી, તેમાં મુઠદાઉપર લાકડાનો આર મુકેછે, પછી આગ મૂકીને આધા રહેછે. એટલે કાયા બળીને રાખના ખોટાવરા થઈ જાયછે. માટે હે! જીવડા. (૮)

સ્નાન-નહાવું. વિસાર-વિસારો, ભુલાવો.

વળતી-પછી.

મુઠડું બળી રહ્યું કે ભાઈડાને બાઈડીઓ મળીને નહાવા જાય છે, સોખોસગત કહેછે કે વાંસે દસ દહાડા સુધી રડીફૂરીને પછી વિસારી મૂકેછે માટે હે! જીવડા. (૯)

## કવિતા પાંચમી—અવગ્રહ વિષે.

ભાન-ખખર. જ્ઞાન-સમજણ. નાદાન-ખેવકૂક.  
 ખાનપાનનું-ખાવાપીવાનું વિદ્યાન-પંડિત. જ્ઞાનતાન-જાવાળ-  
 શુભતાન-મજન, મચ્છો રહે. માન-ફાંકો. જ્ઞવામાં.  
 જેને ખાવા પીવાનુંજ ભાન, અને જાવા જ્ઞવામાં ચકચૂર હોય,  
 અને અક્ષલવિના પંડીતનો ફાંકો રાખે તેને મુખ જ્ઞણવો. (૧)  
 વેશ-રૂપ. ખેશ-સરસ. નખે-ટકે.  
 વિશેષ-વધારે. શીરકેશ-માથાના વાળ.  
 તરેશ-રાજા. સવલેશ-ગંગારે.

માથાના વાળ સારી રીતે ઝોળીને રાખીને જેણે વેશ લીધો  
 હોય, પણ જો જરાય મૂલક તાખે ન હોયતો, એ વેશ હમેશાં  
 રૂકતો નથી. (૨)

સમાજ-સભા. પતરાજ-ખડાઈ, શેખી. શીરતાજ-મા-  
 કાજ-કામ. દગલયાજ-દગાખોર. થાનો મૂગટ.  
 જે માણસ રાજસભામાં જઈને તુરત આખર મેળવવા ધારે, તે  
 ખડાખથી કામ કરે તેને દગાખોરનો માથાનો મૂગટ ( વડો )  
 જાણવો. (૩)

હાટ-દુકાન. ફૂડેકાટલે-ખોટા તોડાએ. હાટવળે-દંડાય,  
 ખાટધડે-દગોઢરે. ખાટવા કમાવા, માર્યો જાય.  
 સાટ-સાટે, ખદલે.

રસ્તામાં જઈને દુકાન માંડે અને ધન મેળવવા દગો કરે, પછી  
 ખોટે તોલે નફો મેળવવા જાય, તે ધનને ખદલે દંડાય. (૪)

શાણપણું-ડહાપણું. માણસપણું-માણસાઈ. હાણ-નુકશાન.  
 આજાણ-અજાણમજાણું. માણસે-ભોગવશે.

પ્રમાણ-માત, નાણ્ય. લાણ-તફા, લાભ.

જે ડહાપણ નહીં લાવે, તેને અણસમજી નાણવો ને જે મા-  
ણસાઈ નહીં ભોગવે, તેને નફાનું નુકશાનજ સમજવું. (૫)

ધાત-હણવું. રંજીઆત-રાજી. માતતાત-માયાપ.

નાતબતમાં કાઢવું માઠું કરવામાં, જે રાતદહાડો રાજી હોય,  
તે માયાપની સારી સારી શિખામણ ગાને નહીં. (૬)

આમ-આ રીતે.

હામ-હિંમત.

દામ-પૈસા.

નમ-રાજી.

ગામેગામ ઠગ્યાજીના કામથી બધે ઠગ નામ ધરાવે, આવી હિ-  
મતથી તે મૂર્ખનો રાજી પૈસો મેળવે. (૭)

સુકીર્તિ-સારી આગર.

પંકાય-નામીચો ગણાય.

તળાય-મૂકાય

દરિદ્રી-આળસુ કંગાલ.

જ્યાં સારી ઈજત ઓછી થાય, ત્યાં તે જાય, ને કેફ કરી મફલાય. પોતે  
પીએ, અને ખીન્નને પાવામાં તે ઠગ વખણાય તેથી સદા નિર્ધન થાય. (૮)

ખાર-દાઝ, ઝેર.

સાર-લાભ.

નર-વ્યભિચાર.

લગાર-જરાય.

અદેખાઈ કરનારો શખ્સ, ને વ્યભિચારીનો સરદાર, એ બંને અવ-  
તરીને પાપનો ભારભરે પણ, દુનિયામાં જરાય સારપ લે નહીં. (૯)

દુર્ગુણ-નફારાગુણ.

કાળઝાળ-મોતની ખીક. પાળક-પાળનાર.

જંજળ-ખટપટ ફાંસો. ટાળશે-મટાડશે દિનદયાળ-ગરીબ પર દયા

લાવનાર ધૈર્ય.

હો! બાળક તું ખરાબ ગુણ બાળી નાંખજે. ને આ દુનિયાની ખટ-  
પટથી સંભાળી ચાલજે. તો ગરીબ પર દયારાખનારને પાળનાર ધૈર્ય  
તે તારી મોતની ખીક મટાડશે. (૧૦)



પ્રયજન-ધણું. દત્ત-દીધેલ. અચળ-સ્થિર.

અકળ-કળાય નહિં એવું. ચપળ-ચંચળનાશવંત. દળ-દગભો.

ભૂતળ-પૃથ્વીપર સકળ-અધું.

અળવાન યુદ્ધિનું જોર, કળાય નહીં એવું શરીર, પાણી અને ફળફૂલ વિગેરે જે પૃથ્વીઉપર દીધાં છે તે અધાં ફલપતરામ કવિ કહે છે કે વાનાદળની પેઠે નાશવંત છે પણ હમેશાં સ્થિર રહેનાર નથી. (૧૦)

**કવિતા ૬ ઠી ધનવંતના ધર્મ વિષે.**

નિર્જળ-પાણી વિના. તીર-ઘાટ, કાંઠા. સઘ-તુરત, ઝટ.

નવાણુ-જળાશય. શોધી-ખોળી. ધર્મ-ફરજ, કામ.

પાણી વગરનાં ગામ, તળાવે કે નદીને, આરે, વાવફવા વગેરે નવાણુ ગળાવો. તેમજ જૂનાને તપાસીને તુર્ત સુધારો. હે ! ધનવાન પુરૂષો એ તમારી ફરજ છે. (૧)

ધીંગી-મજબૂત. તનતાપ-શરીરનાં દુઃખ.

નયળા-દુર્બળ. નિવારો-મટાડો.

મજબૂત ધર્મશાળાઓ ખાંધો કે, જ્યાં ગરીબ લોકો વિશ્રામ કરીને રહે. તેવા માણસોનાં શરીરનાં દુઃખ તમો મટાડો હે ! ધનવાન પુરૂષો. (૨)

વિશાળ-મોટી. બાલીભાત-સારી રીતે.

સુંદરને જળરી નિશાળ ખાંધાવો, તેમાં બાળકોને રૂઢી રીતે અર્થ આપી બહુવો, જેથી આખી ઉમ્મર સુધીનો તમારો ઉપકાર થાય. હે ! ધનવાન. (૩)

આદરવી-રથાપવી. ઔષધશાળા-દસ્પિતાલ. રોગી-દરદી.

બડી-મોટી. દુખાળા-દુઃખી.

મોઢું દવાખાતું કરાવે, જેથી દુખીઆરાં દરદીઓનાં દુઃખ દૂર  
યાય. રોગી, નાતું બચ્યું પણ તેથી આરામ લે. હે! ધનવાન. (૪)

ભીખારી-માગણુ. બિલુક.

ઉઠાવ-કારખાનાં.

ભાખો-ખેલો.

ઉઘોગ-ધંધો, મહેનત.

ભીખારીને દેખીને દયા લાવીને બોલો, તેને ઘોડો રોટલો આપી-  
ને ભીખારીને ભીખારી ન રાખો. પણ જેથી હજારોને ધંધો મળે એ-  
વાં કામ કરો. હે! ધનવાન. (૫)

ગજેત્ર-તવઘિગજેત્ર.

અંધા-આંધળા.

પુંજ-દોષન.

જળેત્ર-દાઝેત્ર.

પાલન-પાળવાને.

ઉધારો-કાટો.

જેનાં શરીર ગળી ગએલાં, દાઝેલાં, ને આંધળાં હોય, જેનાથી  
ધીરજ રાખીને ધંધો થઈ શકે નહિ, એવાં માણસોને પાળવાને  
ધન વાપરો. હે! ધનવાન. (૬)

શિરસ્તો-સારો ધારો, રિવાજ.

સરનો-સોંધો.

સુખસાજ-સુખનો સામાન.

નકારો-નકારો, ખરાબ.

સંપ કરી હરેક રિવાજને સુધારી, સૌનો સુખનો સામાન સોંધો  
કરો. રોજ મનમાં નકારો વિચાર કરો નહિ. હે! ધનવાન. (૭)

જમાવો-મચાવો.

પરલોકની-પારકાદેશની.

કળા-હુન્નર.

પરદેશ જઈને દુકાનનો જમાવ કરો, ને ત્યાંના લોકોના હજારો  
હુન્નર શીખી લાવો. મનમાં ઉમંગ રાખી હિંમત ન છોડો. હે! ધ-  
નવાન. (૮)

કાવ્યકળા-કવિતાની ચતુરાઈ.

જુગો જુગ-મવોભવ, હમેશાં.

ધીર-ધીરજવાન.

જોગ-સમય.

કવિતાની રચના કવિ પાસે કરાવે. હે! ધિરજવાન, તમારું નામ  
મવોભવ રાખો. અરે! સજ્જનો ફરી આવે વખત મળવાનો નથી.

માટે દલપતરામ કવિ કહે છે કે તમે સારો લાવો લઈ લ્યો. (પરોપકારના કામ કરી ખ્યાતી પામો) (૯)

### કવિતા ૭ મી ઇશ્વર પ્રાર્થના.

પ્રાર્થના-અંદગી. ગિરિ-પર્વત. અવિનાશ-નાશવિનાના

ભૂમિ-જમીન. વંદુ-નમુ. પ્રભુ.

જેની ઇચ્છાથી પૃથ્વી, પાણી, પર્વત, ને આકાશ અન્યાં, જેના ધણા ધણા ગુણુછે, એવા નાશ વિનાના ઇશ્વરને હું નમું છું. (૧)

અહ-તારા. રતુ-રત, મોસમ.

ગતિ-ચાલ. તુજઆધાર-તારોઆશ્રય.

અંદ્ર, સૂરજ ને તારાનું ફરવું, રાત દહાડો ને સારી \*ઋતુઓ તથા ધાતુ, ઝાડ, ને જતાવરો એ અધાને હે! પ્રભુ તારોજ આધારછે. (૨) તજવીજને-તપાસ, બદોગસ્ત. અનંત-મોટો, અપાર.

હે! ભગવાન તેં આ જગતમાં કેવી ગોઠવણો કરી છે કે, પરમાર્થ કામની ચતુરાઈમાં ને ડહાપણમાં તું બેહદ છે. (૩)

સદ્ગુણ-સદાચરણ. કરવ-કર. ઉદ્દેશ-પ્રેરણા.

તારા નીતિના રાજમાં હે! પ્રભુ તું મને પાળ. હું હમેશાં સદા ચરણથી ચાલું, એવી મને પ્રેરણા કર. (૪)

અપરાધી-ગુનેગાર. ઉગાર-અચાવ. સતનામ-સાચાનામી.

નિર્લજ્જ-સાજવગરનાં. કરગરી-કાલાંવાલાં કરી.

હું ધણો ગુનેગાર ને પાપી છું, લાજ વિનાનાં કામ કરું છું, પણ

\*ઋતુ છ છે. દર બે મહિને ઋતુ બદલાય છે. કાર્તિક, મામ-શરમાં હેમંત અને ત્યાંથી દર બે મહિને અનુક્રમે શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ એ રીતે છ ઋતુ છે.

હે! સત્યનામી હું તને કરગરીને કહું છું કે એ બધાંથી તું મને બચાવ. (૫)

કવિતા ૮ મી ઇશ્વર સઘળું જીએછે.

તીક્ષ્ણ-ખારીક, ઝીણી.

ગદા-ગુદા, બખોલ.

હે! પ્રભુ તેં બધી શક્તિઓ ધરેલી છે. છેક ખૂણામાં વાત થતી હોય, કે મનરૂપી ગદામાં હોય, તોપણ તું ખારીક આંખથી જીએછે. (૬)

ગુપ્ત-છાતું.

નિહાળતો-જોતો.

ભાણ-સૂર્ય.

જેને હું છાતું જાણું, તેનો તું અન્નહરો નથી. છાનાં કામ ધારીને જોતો તું જગતનો સૂરજ (ઇશ્વર) છે. (૭)

ભાણું-ઘોણું.

કરડાં-આકરાં.

નેણુ-નજર, ભમર.

અહીંઆં હું જે જે પાપ કરું છું, તે નકારાં વચન બોલું છું, તે બધાંને તું નોંધી રાખીને મારાપર કરડી નજર કરેછે. (૮)

ઇન્સાફ-ન્યાય.

જે અહીં પુન્ય પાપ કર્યાં, તે બધાં જમે ઉધાર ત્યાં મુઆ પછી ઇન્સાફમાં વંચાય છે. (૯)

એશરમાં-શરમ વિનાનાં.

શુભનામ-સારા નામવાળા ઇશ્વર.

હે! ખાપ મારાં નિર્લજ કામ તું ક્ષમા કર, હે! શુભનામી, હું તારા પગ પાસે શું મોટું લઇને આવું. ! (૧૦)

કદી-કોઇ દિવસ.

ઠેરાવ-નિશ્ચય.

હવે હું કદીપણ મનમાં પાપ નહિં કરું, એવો નિશ્ચય કરું છું. કેમ કે પ્રભુ! તું પજો પગતો છાનો બનાવ પણ જીએછે. (૧૧)

કવિતા ૯ મી મૂરખ રાજા વિષે.

પૂરી-નગરી.

ગંડું-ગાંડો.

બૂરી-નકારી.

અધેરી-અધેર. ટકો-રૂપિઓ, ત્રણ પૈસા. વિવેકે-સમજણ વડે.

એક અધેરી નગરી હતી ને ત્યાંનો રાજા ગાંડો હતો. ત્યાં એક ટકાની શેર ભાજી, ને ટકાની શેર મીઠાઈ, એમ બંધી વસ્તુ સરખે ભાવે વેચાય. સારી કે નરસી ચીજ વિવેકથી વેચાતી નહિ. (૧)

શિષ્ય-એસો. ગુરૂ-ધર્મોપદેશક. આટો-લોટ. સુખડી-મીઠાઈ.

ત્યાં એક ગુરૂને એસો ખે જણા જઈ ચડયા, પેલો એસો ગામ-માં બીજા માગવા ગયો, ને દુકાને લોટ આપીને તે બદલે મીઠાઈ લીધી. અને ગુરૂ પાસે લાવીને કહે કે હું ખૂબ કરાયો. (૨)

ન્યાંદી-ન્યાંય. ન્યાય-ધનિસાહ. શિક્ષા-સખ.

ત્યારે તેને ગુરૂ કહે કે આપણે આંહી રાંત ન રહેવું. કેમકે ન્યાં બંધી ચીજ એક ભાવે મળેછે, તો ત્યાં ચોરને શાહુકારનો ન્યામ પણ એક સરખો હશે. ચુનેગારને રીતસર સખ નહીં થતી હોય. (૩)

વાસો-રાત.

સઘં-ઝટ, ધુત.

વરીજે-રહીએ.

તજી-મૂકી.

આ સેહેરમાં એક રાત વાસો પણ ન રહેવું, માટે એસા આલો આપણે તુરત બીજે ગામ જઈએ. એસો કહે આંહી ખાવાપીવાનું પુષ્કળ મળેછે, તે મૂકીને હુતો ક્યાંમં નહીં આવું. (૪)

બોધ-ઉપદેશ. ખાસો-મનનો. યોગ્ય-લાયક.

ગુરૂએ તેને બહુ રૂડો ઉપદેશ દીધો કે, અહીં એક રાત પણ રહેવું ધટારત નથી. અંતે તે વાત એલાએ માની નહીં ત્યારે ગુ-રૂજી તે ગામ છોડીને બીજે ગામ ગયા. (૫)

તાજ-જખરા, માતા.

હાલ-હવાલ.

એસાજી તો ત્યાં પણા દિવસ રહ્યા, અને હરામનું ખાઈપીને

ખૂખ મરતાન બન્યા. પછી તેના કેવા હવાલ થયા, તે હું કહું છું.  
તેમે બધા ચિત્ત રાખી સાંભળેા. (૬)

ઢાલુરો.

તરકર-ચોર. વણિક-વાણિયો. દાર-પારણું.

એક વાર ચાર ચોર વાણિયાને ઘેર ચોરી કરવા ગયા. સાં ખો-  
દતાં ઓચિંતી ભીંત તૂટી પડી, તેમાં ચારે ચોર દબાઈ મૂચ્યા. (૭)

પ્રભાત-સવાર. ક્યંદાદ-અરજ. દાદ-રાવ, અરજ.

તે ચોરની મા સવારે રાત્ર પાસે ક્યંદાદ કરવા ગઈ, રાત્રએ ડો-  
શીની અરજ સાંભળીને વાણિયાને ફાંસીનો હુકમ કર્યો. (૮)

ખૂન-ધાત.

દાર-ઢંઢાણું.

તેં એવું ઘર કેમ બંધાવ્યું કે, તે ઢંઢાણે રાતે ખાતર ખોદતાં  
ચાર ચોર દબાઈ મૂચ્યા ! (૯)

કવિતા ૧૦ મી—મૂરખ રાજા વિષે લાગ ર જો.

વાંક-ગુનો.

અપાર-બણો.

ખોડ-કસુર.

વાણિયો કહે, એમાં કડીઆની તમામ કસુર છે. ખચિત એમાં  
મારી જરાએ ચૂક નથી. (૧૦)

ચૂક-ખામી.

બચ્ચો-ઉગર્યો.

તેથી કડીઆને શ્રી ઠરાવી, અને વાણિયો બચ્ચી ગયો. કડીએ  
બોલ્યો એમાં મારો કરનારની ખામી છે. (૧૧)

પખાલી-ભીસ્તી.

લેશ-જરા.

મારો કરનાર કહે, પાણી વધારે પડ્યું (તેથી મારો નરમ થયો)  
એ બૂલતો પખાલીની છે, મારો જરાએ વાંક નથી. (૧૨)

પુરપતિ-રાજા.

ગુના-વાંક.

રાજાએ પખાલીને કહ્યું કે, જો તું ફાંસીએ જાય, તો ફરી આ

ગામમાં આવા ગુના થાય નહીં. (૧૩)

મુલાં-વેહોરો. દીશ-તરફ. અધિક-વધારે. છાંડો-મૂકા.

પખાલીએ કહ્યું કે વોરો તે રસ્તે નીકળ્યો, તે બણી મેં જોયું, તેથી પાણી વધુ પડી ગયું. હે! રાગ્ન મારા ઉપરથી રોપ ઉતારો. (૧૪)

નિરાધાર-નિશ્ચય.

વાર-વખત.

પછી મુલાંને મારવાનો નક્કો ઠરાવ કર્યો, ને શૂળી પાસે તેજ વેળા મુલાંને લઈ ગયા. (૧૫)

અંગ-શરીર.

ભૂપ-રાગ્ન.

શૂળીનું ફળું જનકું હતું, ને મુલાંનું શરીર પાતળું છે, એવી વાત ચાકરે રાગ્ન પાસે જઈને કરી. (૧૬)

હરધડી-વારે ધડીએ.

શોધી-ગોતી.

રાગ્ન કહે કે વારે ધડીએ આવીને શું પૂછોછો ? જાઓ ! કાઠ જાડાને ગોતીને શૂળીએ ચડાવી દો (૧૭).

જોગી-જાવો.

રાતેમાતે-પુટ, ધીંગા.

એટલે ગોતતાં ગોતતાં એ જાડા એકાજ હાથ આવ્યા. તે ધણુ દહાડા ખાઈ પીને શરીરે મસ્ત થયો હતો. (૧૮)

મુદત-અવધ.

અદ્ભૂત-અજાણ્ય.

એલો રાગ્ન પાસેથી થોડા દિવસની રજા લઈ, ગુર પાસે જઈને પસ્તાવા લાગ્યો. ત્યારે ગુરએ આવીને અજાણ ઉપાયથી તેનો જીવ બચાવ્યો. (૧૯)

સુણુ-સાંભળ.

વેગે-તત્કાળ.

અવસર-સમય.

વિમાન-સ્વર્ગની પાલખી.

ગુરએ શૂળી પાસે જઈને કહ્યું, રાગ્ન સાંભળ ! આ વખતે જો શૂળીએ ચડે, તેને તુરંત વૈમાન મળે. (૨૦)

અધિપતિ-રાજા.

પૂરણપ્રતાપ-પૂરું સુખ.

એલો બોલ્યો હું ચકુ, ને ગુર કહે હું પોતે ચકુ ! એમ કરતાં  
રાજા કહે હુંજ ચકુ કે જેથી મને અનંત સુખનું ઠેકાણું મળે. (૨૧)  
વેહી-ખમી. આંચ-દુઃખ.

પછી એ ગુર અને એજાને, તે ગાઉથી પાંચ ગાઉ દૂર મોકલી દી-  
ધા. અને રાજા પાંડે શીખીએ ચડચો અને દુઃખ વેઠયું. (૨૨)  
ભૂપતિ-રાજા. નીપજે-થાય.

બુઝો ! જ્યાં રાજા ભણેલા ન હોય, ત્યાં એવા ગેરઠન્સાફ થાય.  
પછી તે દેશમાં સુધારો થાય એવી તે આશા કેમ રખાય ? (૨૩)

### કવિતા ૧૧ મી—નીતિના છુટક છપ્પા.

વિદ્યા લક્ષ્મીનો મુકાબલો.

લાછ-લક્ષ્મી. દીનપણુ-ગરીબાઈ. શિરોગણી-સર્વપરી.

કર-હાથ. દારી-ચાકરડી. પામર-ગરીબ.

તળાસવું-ચાંપવું. સદવિદ્યા-સાચી વિદ્યા. પ્રૌઢા-મોટા.

વિદ્યા આગળ લક્ષ્મી, રોજ હાથ જોડીને ઉભી રહેછે, વિદ્યા આ-  
ગળ લક્ષ્મી શરગાઈને ચાલેછે, વિદ્યા આગળ લક્ષ્મી નમીને પગ  
ત્રાંપેછે, વિદ્યા આગળ લક્ષ્મી, ગરીબપણાથી તાબેદાર થઈને રહેછે,  
સાચી વિદ્યા એ માથાનો મૂગટ છે. સાચી વિદ્યા આગળ ધન શી  
ગણતીમાં ! શામળ કહે, સાચી વિદ્યા વિના ગરીબ જીવ મોટા પશુ  
જેવા માણવા.

### સહસ્રા કામ વિષે.

સહસ્રા-૧૦૦૦ વિચાર્યું.

જશવંતા-માનવંતા.

સતવાદી-સાચો, પ્રમાણિક.

પાણીયા-પથ્થર.



જે પુરૂષ વિચારવંત છે, તે વગર વિચાર્યું કામ કરતા નથી. વગર વિચાર્યું કામ જે ન કરે, તે કાઠમી છેતરાતા નથી. જે પૂરા વિદ્વાન હોય તે વગર વિચાર્યું કામ કરે નહિ. એવું કામ જે ન કરે, તે સાચાને શૂંઘિર હોયછે. જે વગર વિચાર્યું કામ ન કરે, તેને કીર્તિવંત જાણવા શામળ કવિ કહેછે કે જે એવું કામ કરે, તેને વિદ્વાન નહીં પણ પથ્થર લેખવા. (૨)

કૃત-કામ. મરજદ-અદ્ય. અચિંત-અકરમાત.

કટાવે-કપાવે. કારજ-કામ. વિમાસવું-પરતાવું.

વગર વિચાર્યું કામ કરનાર, કાઠ દિવસ માથું કપાવે, વગર વિચાર્યું કામ કરનાર લાજ, શરમ ખોવરાવે, વગર વિચાર્યું કામ કરનાર, અકરમાત જીવ ખૂએ, વગર વિચાર્યું કામ કરનાર કદી સુખે સૂએ નહીં, વગર વિચાર્યું કામ કરનારને ઓચિંતું દુઃખ આવી પડે, શામળ કવિ કહેછે કે એવું કામ કર્યાથી પાછળવી હાથ ધસવા પડે. (૩)

### ગુણ મળતા વિષે.

સાધુ-સારા લક્ષણવાળો. સેહેજ-સ્વભાવીક રીતે. વામે-છોડે.

પંડીતે પંડીત મળે તો ઘણું સુખ પામે, સજ્જનને સજ્જન મળે તો, અંત્રેનાં દુઃખ જાય, ઓખખા બેગો ઓખખો બળે તો કૃતાર્થ જાણે, સાચા સાથે સાચો મળે તો સાચની ખૂબીએ જાણે, જૂઠા માણસને જૂઠો મળે, બંધાણીને બંધાણી મળે, જેના જેવા ગુણ તેને તેવા જગતમાં સ્વાભાવિક રીતે આવી મળેછે. (૪)

### બીકણુ વિષે.

તાતી-તીખી. ચંચળ-સાવધ. વાટે-રસ્તે.

બાવ-જખમ, ધા. ધામે-હોડે.

તીખી તરવાર બાંધે, પશુ ખીકણુ સૌથી પહેલો ભાગે, તીખી (તીવ્ર, તીક્ષ્ણ) તરવાર બાંધે, પશુ રસ્તેથી વહેલો પાછો વળે. તીખી તરવાર બાંધીને, પોતાની બડાઈ કરે, પૂર્વમાં રાડ પડે તો, પોતે પ-શ્ચિમભણી દોડે, વળી માથે ડેડી પાધડી બાંધીને સાવચેત થઈ પ-હેલો ચઢી આવે, પણ સામળ કવિ કહેછે કે, બ્યારે મોટા ધા માથા ઉપર પડે, ત્યારે દોટ મૂકીને ભાગી જાય. (૫)

### જીવતાને સધળું મળે છે.

નિર્ધન-ધનવિના. ધરસુત્ર-ધરતું સાધન. ટાળો-ઉઘોગ.  
વાંઝીઓ-છોકરાવિતાનો. બાદ-કસ્યાણુ. ફળે-આપે.  
રાંક-કંગાલ. તક-વખત.

જો કે ગરીબ હોય, પણ જીવતો રહેતો કોક દિવસ ધન મળે, દીલે દુઃખીઓ હોય, પણ જીવતો રહે તો કોક દિવસે તેનું દુઃખ જાય, વાંઝીઓ પણ તે, જીવતો હશે. તો કોક દિવસે તેને દીકરાનું સુખ મળશે, કોઈ કંગાલ પણ જીવતો હશે તો તેને એક દિવસે સારું ધરખાર મળશે, જીવતા પુરૂષને કદી ભાગ્યવાન સ્ત્રી મળશે, પરંતુ મુઆ પછી કશું મળે નહીં. માટે આ વખતમાં ઉઘોગ કરો તો, કોઈ દિવસ ઇશ્વર પણ ફળ આપશે. (૬)

### વાણિક વિષે.

સુવ્રતાન-પાદશાહ. શાહ-શાખ. દાવાદળ-અતિશે.

તૂલે-તૂલ્ય, ખરાબર. વહેતાર-લેવડદેવડ.

વાણિયો તેનું નામ, જે જોડું ન બોલે, વાણિયો તેનું નામ, જે ઝોણું તોળી આપે નહીં, વાણિયો તેનું નામ, જે પોતાનું વચન પાળે, વાણિયો તેનું નામ, જે બ્યાજ સુદાં પૈસા પાછા આપે.

વળી વાણિયો એ નાગ સંબંધતાવાળું, બંને આદર્શાહની ગરોબર તેની શાખ્ય છે. પણ જો વાણિયો લેણદેણમાં ખૂટ્યો, તો તે બ-  
કુળ દુઃખી થાય છે. (૭)

**કવિતા ૧૨ મી—\* ટેવ પડી તે ટળે નહીં.**

શીલા-પથ્થર. ચાન-કૂતરો. જુક્તિથી-કળાથી. પાંશરી-સીધી.

કૂતરાની પૂછડી પથ્થર સાથે સીધી રાખીને, તેપર જુક્તિથી સંભાળી પાટા બાંધીને પાંશરી કરીએ, તોપણ વાંકીની વાંકીજ, માટે જો ટેવ પડી તે મટાડી કુમ મટે. ! (૧)

આભ-ગગન.

જૂતળે-ભોંય તળીએ.

ઉંટના શરીરના બધા ભાગ વાંકા વળેલા છે, હવે કહો તેને શી રીતે ઢાંકી રાખીએ તો ઢંકાઈ રહે, તે ભોંય તળે સૂતે તોય આ-કાશ તરફ જુએ. માટે જો ટેવ પડી. (૨)

રીએ-રાજ થાય.

ડસે-કરડે.

પ્રેમથી-હેતથી.

જુઓ, સાપની જાતની ટેવ એવી છે કે તે ખુશી હોય તો રમે, ને ખીજવાય તો કરડે, તેને ધણુ હેતથી બરે પાળી રાખ્યો હોય તોપણ જો ટેવ પડી. (૩)

પુખ્ત-ફૂલ.

હીંગ-વધારણી.

રાળી-મટાડી.

પુંગ-ઢગલો.

પાસ-પટ, અસર.

મોટા ફૂલના ઢગલામાં વધારણીની ગંધ પ્રસરે, પણ તેને ફૂલનો પટ લાગતો નથી. કોઈ માળી ભલેને માથાકૂટ કરે, તોપણ જો ટેવ. (૪)

કાળે-વખતે.

દૂધમાં રાખીને સાચુ લગાવીને કાપલાને ઘોઘ જોષએ, પણ તે

\* ટેવ બે જાતની છે ૧ સ્વભાવીક, પડેલી.

કાળજી હોય, કદી પશુ તેની કાળી જાત મટવાની નહીં, માટે જે ટેવ. (૫)  
પુર-રેલ. નીર-પાણી. ખાળી-રોકી.

કહો વળી પાણીના પ્રવાહને કાણુ ખાળી શકે ! અને નેવાના પાણી  
મોભારે શી રીતે ચઢે ! એ પાણીને કાંઈ ખાડામાં રોકી રાખે તો  
રહેશે. (કેમકે તેને નીચે ચાલવાની ટેવ છે.) માટે જે ટેવ પડી. (૬)  
મધુવૃક્ષ-ફૂમળું ઝાડ. છોટાપણુ-નાનપણુ. ફૂડી-નહારી.

નાનું ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વજે, તેમ નાનપણથી ટેવ મૂકીએ  
તો મૂકાય. પછી નહારી કે સારી પાપની કે દયાળી હોય, પશુ જે ટેવ. (૭)  
ક્રિયા-વિધિ, કામ. બેળવો-મેળવો. પઢે-ભણે.  
કેળવો-સુધારો. હેળવો-રાખો.

સારી ટેવ પાડવા કામ કેળવો, તેમાં સારા ગુણુ મેળવો, વળી  
નીતિ બેળવો, ને તમારો જીવ પરોવો, આ પાઠ ભણીને સમજે,  
તે સારી ટેવ પામે. આ સારા છંદ કવિ હલપતરામે બનાવ્યા છે. (૮)

### કવિતા ૧૩ મી. વિદ્યા વધારવા વિષે.

બાગ-બગીચો. મચે-મંડે. હાલ-હાલત.  
સુંડ-જથ્થો. ચહો-ધચ્છો. શુદ્ધ-નિર્મળ.

જેમ બાગમાં ઝાડનો જથ્થો ધણો થવાને મૂળમાંથી પાણી સી-  
ચવાને મંડે તેમ જો તમે સૌની સારી હાલત થવા ઇચ્છતા હો, તો  
સુધારો થવાને સારી વિદ્યાનો વધારો કરો. (૧)

કૃપાળુ-દયાળુ. ક્યારો-ક્યારડો.

દયાળુ યજ્ઞને નિશાળો કરાવો, ને સધળાના સુખનાં વિદ્યા રૂપી બી  
રોપો. જેમ સારી વાડ કરીને તેમાં ક્યારો કરે, તેમ સુધારો થવાને. (૨)  
આવજું-ચલેજું, ખોરાક. દેવે-પરમેશ્વર. પીતામાતજે-ગુરુએ.  
પઢાવે-ભણાવે.

ધર્મરે અન્ન ખાવાને દાંત આપ્યા છે, જુઓ ! માખાપજેવા શુ-  
દ્ધ એ અક્ષત આપી. આપણને બણાવે તે ખરો પાળનારો છે. માટે  
સુધારો થવાને. (૩)

માનવી-માણસ. પ્રમાણી-માનીતો, કૃત્રુ. વડું-મોટું.

જે માણસ બણેલો નહિ તેને પશુ જેવો જાણવો. બણેલો છે તે  
માણસમાં માનીતો જાણવો. વિદ્યા શીખવ્યાથી મોટું પુન્ય થાય છે  
એમ ધારો, માટે સુધારો થવાને. (૪)

ખરેખાત-ખચિત. ઠગારા-ઠગ. જેવડે જેનાથી.

નક્કી વિદ્યાનો અંડાર ઘટતો નથી, તેને ઠગારા ઠગી કે લૂટારા  
લૂટી કરશે નહિ, જુઓ ! જે વિદ્યા વડે હજારો અવ રળી ખાય છે.  
માટે સુધારો થવાને. (૫)

ઠોડ-મૂર્ખ. પાર-છેડે.

જે મૂર્ખ વિદ્યા વિમાનો હશે તે ઠગારો, તેને દુખમાં દુખતો જોઈને  
દાય પકડે. તમે પાર ઉતરીને તેને ઉતારો માટે સુધારો થવાને. (૬)

નારી-સ્ત્રી. મર્દ-પુરુષ. ધારો-નિયમ.

જે લખીને વાંચી જાણશે, તે આંખે દેખતો છે. જે બણીને સ-  
મજશે, તે અજાણો છે. એમ જાણો. સ્ત્રીપુરુષ બંનેનો એકજ નિ-  
યમ છે, માટે સુધારો થવાને. (૭)

કૃષ્ણ-દુઃખ. ચૂરો-ભૂકો. ચિક-છીટ, શીટકાર.

બણેલો કાઈ દિવસ પણુ દુઃખ કાપી શકે, જે બણેલો નથી તે  
મહુ પસ્તાય છે, નેથી ધારે છે કે મારી અંદગીને ચિકાર છે, માટે  
સુધારો થવાને. (૮)

માત્ર-તક્ષા, કિંમત. કથી-ચરણી. છોટો-તાનો.

ખચિત આ વાતમાં મોટો લાભ છે, હું વિસ્તારીને કહું છું કે એને

નજીવો ગણુશે નહિ. માટે યધે ઢેકાણું નિશાળો કરાવે, એવું મો-  
ઢેથી દલપતરામે માગ્યું. (૯)

કવિતા ૧૪ મી દમયંતી નળનો વિયોગ ભાગ ૧ લો.

દમયંતી-વિદર્ભદેશના રાજા ભાગની-મય પામેલી સ્ત્રી.

ભિગમતી દીકરી. બે-ળીક.

વલવલે-ટળવળે.

વિદર્ભ રાજાની કુંવરી વૈદર્ભી વનમાં અંધારી રાતે ટળવળે છે,  
તે સ્ત્રી જાતને વળી એકલી તેથી તેને ધણી ળીક લાગે છે. વૈદર્ભી  
વનમાં ટળવળે છે. (૧)

રસના-જીમ. જાપ-જાપ. જાપતી-મનમાં ગોખતી. પાય-પગ.

તે જીમે નળનુંજ નામ લે છે, તેનાજ નામનો મંત્ર જાપ્યા કરે છે  
તેને શરીરનું ભાન નથી, તેથી પગે કાંટા વાગે છે, વૈદર્ભી વનમાં. (૨)

નીર-પાણી. રૂંધીર-લોહી.

રૂઠી રૂઠીને આંખો રાતી ચર્મ ગઈ, તેમાંથી આંસુના પાણી ખૂ-  
ટ્યાં, જાને આંખમાંથી ધાર પડે છે, ને લેહી વહે છે. વૈદર્ભી. (૩)

આખડે-ખટકાય. પાય-પગ. કેશ-વાળ.

તે હીંડતાં અથડાય, પગે ઢેખાં વાગે, ને કાંટામાં વાળ ભરાય  
છે, ત્યારે સાલતાં ઉભી રહે છે. વૈદર્ભી (૪)

ઉઠરડા-નહેર. શોણિત-લોહી.

તેના શરીરે ખડુ કાપા પડ્યા છે, તેમાંથી લોહીની ધાર વહે છે.  
તો પણ મોઢે નળનળ સિવાય ળીજે વિચાર તેને આવતો નથી.  
વૈદર્ભી. (૫)

ગરાડ-ઉંચા, મોટા. અશુદ્ધ-ખેસાન. ભીર-મન.

ધડકે-ધબકે. ખરાડ-પોકાર.

ઉંડાં ખાતરા કિતરે, ને મોટાં કિંચા કુંગરા ઉપર ચડે, વાધ પો-  
કાર મારે લોપણ તેનું દીલ એમાન થતાં યડકતું નથી. વૈદર્ભી. (૬)

ટીંગાટેકરા-ધાર, કુંગરા.

કુક્રવે-કુંક્રાટા મારે.

ધુધવે-ધોંધાટ કરે.

મયાનક-ગિદ્દામણી.

ખાય-ખાડો.

આડે રસ્તે ટેકરા ટેકરીઓને ગિદ્દામણી ખાડો આવે, દરમાં  
સાપ કુક્રાટા મારે, તથા ઘો પણુ ધુરકે. વૈદર્ભી. (૭)

ખીંછ-જાણુ, ખચર. વરવણીચર-નહાર, વંડેરા નામે જનાવર.

પશુ પંખીના ધણાં સાદ તેની જાણમાં ન આવે, નારને વણી-  
ચર ખહુ બોલે, ને પાછળ રીંછ ધસે. વૈદર્ભી. (૮)

છીંકારના-હરણની એક જાત.

ફાલુનાદ-ફાકિડીના સાદ.

ચીત્રા-ચીતા, વાધ.

ત્યાં હરણાં કુંકારા કરે, ચીત્રા વાધ તળપ મારે, ફાકિડીના સાદ  
ધણુ થાય ને શિયાળ ખહુ બોલે. વૈદર્ભી. (૯)

શીમલ-શીમાજો.

સદડી-સરદડી.

શેકટો-શરગવો.

આંગા, આમલી, લીમડા, ને એખરાના ઝાડ ધણુ છે, શીમજો,  
સરદડી, ને સરગવો વિજેરે ઝાડોથી સારો રસ્તો પણુ જડે નહીં.  
વૈદર્ભી. (૧૦)

કંટાળી-હાથીઓ ધોર.

કાંચકી-કાંચક.

ખોર-ખોરડી.

ખેર, ખાખરો, ને કાંચક, કંટાળી ને ધોરીયા ગિદ્દામણુ ખાવળીઆ  
ને ખહુ ખોરડીઓ, તેથી રસ્તો સહે નહિ. વૈદર્ભી. (૧૧)

સુંદરી-રૂપાળી સ્ત્રી.

કામની-સ્ત્રી.

ઝંડીઆ-વાળનીલટ.

અખર-ખગ.

ઝાંખર-જાળુ.

વિમા તે રણી ભટકાઇ પડી જાયછે, ને વેલા પગે વીંટળાય છે.

તે આઈના વાળ છૂટા તેથી ઝરડામાં લટીયાં ભરાયછે. વૈદર્ભી. (૧૨)  
આંગશુ-શરીર સાથે. શુદ્ધ-ભાન.

તેના શરીરે ઝાડ અથડાય, તે શરીરનું ભાન નહિ, તેથી કાંટામાં  
પગ મૂકાયછે, તોપણ નળરાગનનું સ્મરણ કરતી જાયછે. વૈદર્ભી. (૧૩)  
રેણી-રાત. પ્રીછે-જાણે. ઘોર ભયંકર. તન-શરીર.

રાત કે દિવસ જણાય નહિ, એવું અધોર વન, વળી ભયંકર  
ખિંહાગણા શબ્દ થાય તેથી શરીર કંપે વૈદર્ભી. (૧૪)

અન્નઉદક-અન્નપાણી નિંદ્રા-ઉંઘ. સુવન-સૂતાતું.

તેને અન્ન કે પાણી નહિ, ઉંઘ પણ નહિ, તેમ નહિ એસવું  
કે નહિ સૂવું. એમ ભટકતાં ભટકતાં તે વનમાં ત્રણ દિવસ થઈ  
ગયા. વૈદર્ભી. (૧૫)

કવિતા ૧૫ માં દમયંતી નળનો વિયોગ ભાગ ૨ જે.

ભાગની-ભય પામેલી સ્ત્રી.

ઉપાર-બોલ

નૈશદેશના રાગન નળની રાણી દમયંતી ભૂતી પડેલી વનમાં  
ભટકેછે. મોઢે હે નળ ! હે નળ ! વિના ખીચું વેણુ નથી. દમ-  
યંતી વનમાં ભૂતી ભટકેછે. (૧)

કાજળ-આંજણ.

દેહડી-કાયા.

વ્યાકુળ-ગાભરી, બાવરી.

પટકુળ-ચીર, વસ્ત્ર.

તેની આંખનું આંજણ આંસુથી ધોવાઈ ગયું. તે તેનો સ્વામી  
નળરાગ તેનું પેહેરેલું વસ્ત્ર ફાડી જતો રહ્યો. તેથી તેની આડધી  
કાયા ઉધાડી રહી, તે દુઃખે તે ગભરાઈ ગઈ. દમયંતી. (૨)

ઉત્તર-હોંશ.

ભાળ-ખચર.

ભૂપાળ-રાગ. કટ-કેડ.

એવામાં એક ચીતરો વાઘ દીઠો, તેને હોંશથી ધિરજ રાખી,  
નળરાગની ખચર પૂછી કે, ભાઈ, તારા જોવી કેડછે. તે નળરા-



જાને દીઠાતા ! દમયંતી વનમાં. (૩)

સાર્દુળ-સિંહ. વહાલ-હેતે. નૈશદનાથ-બંગાળામાં નૈશદ-  
દેશનો રાજા નળ.

પક્ષી એક સાવજને વનમાં દેખીને તેને હેતથી પૂછેછે, કે તને  
આ રસ્તે નૈશદ દેશના રાજા નળ ક્યાંમ ગળ્યા ! તારા જેવી તેની  
ચાલ છે, દમયંતી વનમાં. (૪)

સાવજ-સિંહ. વનદેવી-વનની માતા. કંપાય-ધ્રુવે.

તે વાધ તો ગભરાયો ને બીકથી નાસવા લાગ્યો, આ વનની  
માતા અમને પકડશે. એમ જાણી બીજા પશુ પશુ ધ્રુવવા લાગ્યાં  
દમયંતી વનમાં. (૫)

દુમ-ઝાડ. તરૂપતિ-વૃક્ષરાજ. દીસે-દેખાય.

એક ઉંચા ઝાડને પૂછ્યું કે, તારી ડાળ આબમાં ગઈછે, માટે  
હે વૃક્ષરાજ ! મારી વતી જો. ક્યાંઈ રાજા દેખાય છે ! દમયંતી. (૬)

ઉત્તર-જવાબ. પુન્યસ્ત્રોક-ધર્માત્મા. પરહરવું-છોડવું.

ઝાડ જવાબ દે નહીં, તેમ તેમ રાણી રૂવે. ને કહે કે પુણ્યવાન  
નળરાજાએ મને તજી, તેથી સૌ મારા વેરી થયા. દમયંતી. (૭)

અજગર-મોટો સાપ. વિકાશી-પહોળું કરી. પ્રીછયો-જાણ્યો.

વાટમાં-રસ્તામાં. મુખ-મોઢું. પાગ-પગ.

એવામાં એક મોટો સાપ મોઢોડું ફાડી, રસ્તામાં પડ્યો હતો. તેને  
દમયંતીએ જાણ્યો નહીં, તેથી તેના મોંમાં પગ મૂક્યો. દમયંતી. (૮)

જાનુ-જાંઘ. વિખ-ઝેર. અધિર-અધીરી, આક્રળી.

સાપે તેનો પગ જાંઘ સૂધી ગળ્યો, તેથી રાણીને આખે ડીસે ઝેર  
ચડ્યું. અને આક્રળાઈને નળરાજાને સાદે બોલાવા લાગી. દમયંતી. (૯)

બક્ષ-ખોરાક, ખાવાનું. ચક્ષ-આંખ.

સાપનો મનમાં ખૂટી થયો કે, આજ ભલે ખોરાક મળ્યો ! પણ  
વૈદરભીં ઘણું કદખાંત કરવા લાગી. તેના આંખના ડોળા ઊંચા ચડી  
ગયા. દમયંતી. (૧૦)

કંઠે-ગંગ.

શોષ-શેરડો.

રસના-જીભ.

તેનું ગળું રંધાવા લાગ્યું, ને મોઝે પાણીનો ત્રાસ પડ્યો. ને કહે  
કે આ મરવા ઠાણે મારું કોઈ નથી. તોપણ જીભે નળનું નામ લે  
છે. દમયંતી (૧૧)

પારધી-શિકારી.

ધામ-દોડી.

શ્યામા-ભી.

એવામાં રાણીને રોતી સાંભળીને, એક વાધરી દોડી આવ્યો. ને  
રાણીને દીડી તો પગ સાપના મોંમાં પકડેલો છે. દમયંતી. (૧૨)

બુગત-તદ્ગીર.

પાય-પગ.

પત્ની-રાણી.

તે વાધરીએ સાપને કુહાડીના ઘાએ કરી માર્યો. અને જીભની  
નળ રાખની રાણી દમયંતીનો પગ છોડાવ્યો. દમયંતી ભૂસી પડેલી  
પતંગમાં બટકે છે. (૧૩)

### કવિતા ૧૬ મી—\*વિકટોરિયા રાણી વિષે.

તતખેવ-તુરત. ચીર-શાંત. નનીત-નવું. તાજ-મૂગટ.

હો! દેવના દેવ પરમેશ્વર, તું તરત દિલમાં દયા ધર. જે રાણીજી-  
ના રાજથી અમે નચિંત થઈ સુખી થયા. તું હમેશાં તેના મૂગટમાં  
નવું ચડતું તેજ આપ. હે પ્રભુ! રાણી વિકટોરિયાને આ રાજમાં  
સદા સુખી રાખ. (૧)

\*વિકટોરિયા—હાલમાં જે ઈંગ્લાંડના તખ્તપર બિરાજી આપણા  
પર 'કૈસરેહિન્દ' એ નામથી અગત્ય ભોગવે છે તે આપણી મહાન  
પ્રતાપી રાણીનું નામ છે.

પ્રેમવાળી-હેતવાળી.

ચતુરાઈ-ડહાપણ.

કમુર-ખામી.

ચિત્ત-મન.

લવલેશ-લગાર.

એ મોટી પ્રીતિવાળી, દિલની દયાળુ, બુદ્ધિવાન બાઈ છે. તેના મનમાં ધણુંજ ડહાપણ બરેલું છે. હે પ્રભુ ! (૨)

દુષ્ટતા-પાપનાં કામ.

કષ્ટ-દુઃખ.

સંહાર-નાશ.

પુષ્ટ-મચેલા, જામરા.

બ્રષ્ટ-નહારા.

સઘ-તુરત.

જે નહારા કામમાં મચેલા તેના વેરી આ જગતમાં હોય, જેઓ માણસને દુઃખ દે, ને નહારા વિચારમાં ફરતા ફરે; તેના તુરત નાશ કરનાર આ સમામાં પ્રભુ તુંજ છે. હે પ્રભુ ! (૩)

છળકપટ-દગાફટકા.

ઝપટ-ગધા.

વેરી-શત્રુ.

ખળ-લુચ્ચા.

ચપટ-ચીપટ, જમીન દોસ્ત. વાજમાં-વેગમાં.

હે ! ઇશ્વર તું આ વખતે ઉઠીને અમારી નિર્નાતિ મનમાં બે. લુચ્ચા લોકોના દગાફટકા છે, તે સર્વને જમીનદોસ્ત (પાયગાલ) કરી નાંખજે; એ શત્રુઓના રહેઠાણને તું ઝડપથી તોડી નાંખજે. હે પ્રભુ ! (૪)

વિશેષ પ્રતાપ-ચડતું તેજ. રીપુ-દુશ્મન. છાજ-છાણું.

શુદ્ધી-અજવાળીઈ. નિર્મૂળ-મૂળ વગરનું.

જેમ ચંદ્રનો પ્રકાશ અજવાળીઆમાં રોજ રોજ વધતો જાય, તેમ તારા વડે મહારાણીનું તેજ ચડતું રહેજે. એના શત્રુના વંશને છાજના છોડની પેઠે મૂળ વિનાના કરી નાંખજે. હે પ્રભુ ! (૫)

રિદ્ધિ-પૈસા.

મનોરથ-મનની ઇચ્છા.

સિદ્ધિ-મનનું ધારેલું કામ થાય તે.

કરતાર-ઇશ્વર.

અખૂટ-ખૂટ નહીં એવો કાઠાર.

કુશળ-આરોગ્યતા.

રાજ સમાજ-રાજ સભા.

તારા અખૂટ ભંડારમાંથી ધણીજ દોલત એને આપજે, તેના મન

નની ઇચ્છા પૂરણ કરીને, એનાં બધાં દુઃખ કાપજો. હે! સ્વનનાર  
એના સઘળા રાજમંળમાં કુશળતા આપો હે પ્રભુ ! (૬)

અચળ-ખસે નહીં એવો. સુખકાર-સુખ કરે એવો.  
વિસ્તાર-વધારો. અમલ-દૂકમ.

ધણાં વર્ષ સુધી એનું રાજ અમારા ઉપર કાયમ રહેજો. વળી  
એના કુટુંબનો વધારો લોકોને સુખદાયક જગતમાં થજો. પ્રભુ કૃ-  
પાથી એનો અધિકાર ધણા દેશ અને બેઠમાં જામે. હે પ્રભુ ! (૭)  
નિદોષ-દોષ વગરનો જામજો-થજો જયજયકાર-ફતેહ.

નિશ્ચળ-સ્થિર. પ્રતિદિવસ-રોજરોજ. વાણી-વચન.  
ગાજમાં-ગર્જને. ગાન-ગાયન.

એનો દોષ વિનાનો ઇનસાફ, સ્થિર થઈ દુનિયામાં પથરાજો.  
હમેશાં હજારોવાર જયજયકારનાં વચન બોલજો. અમે ઉંચે સાહે  
એના ગુણનું ગાયન ગરજીને કરીએ. હે પ્રભુ ! ( ૮ )

શુભ-સારા. રનેહ-હેત. નવીન-નવા. રચેલ-બનાવેલ.

હેત રાણી પ્રભુની પ્રાર્થના કરીને, મોઢેથી એવું ભાગો, કે જ-  
ગતમાં રાણીની ફતેહ થજો, ને એના દુશ્મનનું જોર પડી ભાગો.  
સાચા ભાવથી તમે સઘળા ગામેગામના સારા માણસો તેના ગુણ  
ગાજો. આ સારા નવા નવછંદ કવિ દલપતરામના બનાવેલા છે. (૯)

**કવિતા ૧૭ મી ગુજરાતમાં વિકટોરિયા રાણીનું રાજ  
સ્થપાયા વિષે.**

ગુર્જરી-ગુજરાતની. ગિરાજ-શોભે. રડું-સારું.

વિક્રમ સંવત ૧૯૧૫માં વળી બેસતાજ વર્ષના શુભ વખતમાં,  
બધાં ગુજરાતની રાજધાની ( અમદાવાદ ) શોભેછે ત્યાં આજથી મ-  
હારાણીનું સારું રાજ્ય થયું. ( ૧ )

થેતક-ટોળાં. ઊર-મનમાં. વડોવાર-ઉજળો દિવસ.  
તેથી સૌના મનમાં એવો હર્ષ ઉપજ્યો કે, જેમ ધનનો લાભ  
થાય, કે ધાર્યું કામ થાય તેમ વિવાધી અધિક પર્વ હોય એમ શો-  
ભે. એવું આજથી રાણીજીનું સારું રાજ્ય થયું. ( ૨ )

ઉમંગે-હોંશે. શાહીઆગ-શાહજહાંની વાડી.  
તે દિવસે લોકોનાં ટોળેટોળાં મોટા આનંદથી ફરવા લાગ્યાં તે-  
મ શરીર ઉપર બહુ સ્વચ્છ લૂગડાં પહેર્યા હતાં તે સૌ એજ કામ  
મોટે શાહીઆગમાં ગયાં એવું આજથી. ( ૩ )

સ્તાર-ઘોડે સ્તાર. પાળા-પગે ચાલનાર.  
ત્યાં સૌ સાહેબ લોકોની મંડળી મળી, ને હોંશેથી ધણા શે-  
હીઆઓ મળ્યા. તેમ ધણા સ્તારને પાળા પણ ભેગા થયા. તથા  
બંધુકતા અવાજ ગાજી રહ્યા. એવું આજથી ( ૪ )  
હર્ષ-આનંદ, હરખ. શણુાવી-સંભળાવી. વધાર્ધ-વધામણી.  
ગર્જના-ગડગડાટ.

આ જાહેર વધામણી વાંચી સંભળાવ્યાથી ધણો હરખ ઉપ-  
જ્યો, તેમાં સારાં રાગના વાજાં વાગી રહ્યાં. ત્યાં તોપના અવાજ-  
થી ગર્જના થઈ રહી, એવું આજથી. ( ૫ )

દીપમાળા-દીવાની રોશની. ઝોખી-દીપી, ઝળકી.  
સર્વ ગૃહસ્થો ઘેર જઈને સારા જમણુ જમ્યા. એજ રાત્રે દી-  
વાની સારી રોશની ખનાવી, તેમાં “ ઇંદિર રાણીજીનું રક્ષણ કરે ”  
એવા લખેલા અક્ષર દીપી રહ્યા, એવું આજે. ( ૬ )

ભાષણુ-વ્યાખ્યાન. પુષ્પગોટા-ફૂલના તોરા. નવાજે-અપાય.  
ત્યાં રાજમહેલમાં મોટા લોકો મળ્યા, તેમને ભાષણો સંભળાવી  
ફૂલના તોરા આપ્યા. કવિ (દલપતરામને) નવી શાલ પાઘડી બક્ષી-  
સ અપાઈ, એવું આજે. ( ૭ )

ખેલ-તમાસો.

દૈત્ય-રાક્ષસ, રાવણ.

પછી આતસ બાળની રમત સારી રચી, એ ખેલ વખતે ધણી  
લોક ત્યાં જઈ જોતા હતા. જાણે દૈત્યનો દેશ (રાવણની લંકા)  
બળે એવું દેખાતું હતું. એવું આજે. (૮)

દોહરો.

ઉત્સવ-ઓછવ.

સમાજ-સભા.

અચળ-સદાય.

એ રીતે રૂઠો તેહેવાર થયો, તે બધું સભામાંડળ ખુશી થયું,  
તેઓ સર્વ હાથજોડી પ્રભુને કહે કે આ રાજ્ય સદાય કાયમ રહે.

**આતસબાળનું વર્ણન.**

આતસબાળ-દારખાતું.

વ્રજ-ગોકુળમથુરાનો દેશ.

અળગી-છેરી.

દાવાનળ-વગડાનો અગ્નિ.

ભભકાર-દબદબો.

જ્વાળામુખી-ઝાળનું શિખર.

છળી-તસવીર.

લોચન-આંખ.

ત્રિલોચન-શંકર. (જેને સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ એ ત્રણ ચક્ષુ છે.)

ઉપમા-લાયક, શોભા.

સમે-વખતે.

જાણે આઘે લંકા નગરી કેમ બળતી હોય ! તેના ભણુકાથી રા-  
વણુની છળી ભાગી. અથવા વ્રજદેશ (ગોકુળ મથુરા) ના વગડાનો  
અગ્નિ ક્યાંથી સળગ્યો ! જેના મૂખની ઝાળ આકાશમાં ગાળ રહી.  
કાંતો શીવજીની ત્રીજી આંખ ઉઘડી હોય એવી ઉપમા દલપતરામ  
આપે છે. એવી આજની રાતે રાજસભાની આગળ આતસબાળ છૂટી. (૧)

**કવિત મનહર.**

દીસે-દેખાય.

સમાન-સરખો.

આંચ-ઉતો વા.

પદ્ધતો-છેડો.

ત્રાસ-તોળા.

જમાન-તારનાર.

પેસો મેસો ઘેસો આગ ખેલમાં ઉભેસો છે. તે જુઓ, તે ગા-

દહે વીંટેલો ગ્નણે હનુમાનજી આવેછે કે શું ! તેના હાથ દારવાળા દેખાયછે, દાઢીને મોં પણ કાળું દેખાયછે, વળી પાઘડીનો છેડો વાંસે પૂંછડા જેવો દેખાયછે. ત્યાં લોકો પણ ડરીને દોડાદોડ કરેછે, પણ જેના ઇશ્વર સાક્ષિછે. તેને કશી ઝાળ લાગતી નથી તે ઠેકાણે ઠેકાણે આગ લગાડી ઠેકતો છેડો ખસેછે. આતે હનુમાનજી હશે કે મુલ્લાં મુસેમાનજી ! (૨)

### કવિતા ૧૮ મી પડઘા વિષે.

વિકટ-વસમો. વનરાજ-વનનો રાજા. મહોન્મત-અહંકારથી છકેલો.  
અવર-ખીન.

એક ભયંકર ઝાડીમાં વનનો રાજા મોટો સિંહ રહેતો હતો. તે મનમાં ધણોજ ગર્વ રાખતો, કે મારા જેવો બીજો કોઈ જગરો નથી. (૧)

અવસર-વખત. ત્રાડ-ખરાડ. પડઘા-સમપ્રત્યાઘાત.

એણે એક સમયે ત્યાં મોટી ગર્જના કરી, ત્યાં ઝાડના જથ્થામાં તેવોજ પડછંદો પડ્યો. (૨)

દેવની-શબ્દ, અવાજ.

ત્યાં રહી રહીને વિચાર કરે જે આ ભોક્ષનાર એણુ કોઈ નવો આવ્યો. સિંહ કહે તું કોણુ છું ? ત્યાં પડઘો કહે તું કોણુ ? (૩)

મુજને-મને.

ટુંકારે-તુચ્છકાર.

સિંહ કહે તું મને ટુંકારો કહેછે ? ત્યાં પડઘો થાયછે કે ટુંકારો, આ કહે તને કોઈથી મારીશ, નીકળ બહાર. તો તે પડઘો સામે તેવોજ ભોલ આવે. (૪)

ઉચ્ચારતાં-ભોક્ષતાં.

પ્રતિધોર-પડછંદો, પાછો ભોલ.

સિંહ કહે હું વનનો રાજા છું, તુંતો ચોર છો. તેવોજ પાછો ભોલ

સંભળાય કે હું વનનો રાગ છું તું ચોર છો. એવી રીતે બોલતાં સામા વેણુ એવાજ પડવા લાગ્યાં. (૫)

ચહે-ધન્ધે.

કેશરી-સિંહ.

સિંહ સમજ્યો કે રખે આ માફ વનનું રાજ લેવા કાઠ ધન્ધેતો હોય, એવું ધારીને તેને જોવા સાર એ સિંહ રીસ ચડાવીને ક્રૂદનો ચાલ્યો. (૬)  
હેડે-મનમાં. ગર્વ-મગરળી. તર-ઝાડ. ગિરિ-પર્વત.

મનમાં દિગ્ગત રાખીને અધે ઠેકાણે ઠેકતો ફર્યો, મનમાં અહંકાર આણીને ત્રાડ મારતો ઝાડ, પદ્માડ અધે ફરી વળ્યો. (૭)

શાણો-ડાહ્યા. અવર-ખીજો. વનપાળ-વનનો પાળનાર રાજા.

એવું જોઈને સાં એક ડાહ્યા શિયાળે તેને કહ્યું હે વનપતી ! એ અવાજ આપતોજ છે. વનરાજ તમારા વિના ખીજા કોઈનો નથી. (૮)

શૂણી-સાંભળી.

શાંત-ટાઢો.

ખાંતી-શક.

એ રીતે શિયાળે તેને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યો, તે સાંભળી સિંહ ઠંડો પડ્યો. તે અધાં કારણુ યથાર્થ સમજ્યો, એટલે તેના મનની શંકા ટળી ગઈ. (૯)

બોલ-વચન

તોલ-ખરાખર.

એ રીતે આ લોકોમાં જોવા બોલ બોલે, તેવાજ પાછળથી પ્રત્યા-ધાત થાય. (૧૦)

શૂણીએ-સાંભળીયે.

બલો-સારો.

કથેથી-કહેથી.

સારો કહ્યાથી સારો શબ્દ સાંભળીયે, બાળક કહ્યાથી બાળક, કો-ઈના જશ ગાયાથી જશ જડે, ને ગાળ દીધાથી ગાળ મજે. (૧૧)

વડતું-બોલતું.

અણુવિચાર-વગર વિચાર.

માટે વિચારીને વચન બોલતું દલપતરામ કહે છે કે અવિચાર-રથ છૂટી જશે એક પણ શબ્દ કહેવો નહીં.



## કવિતા ૧૯ મી—મનને ઉપદેશ.

ખળ-લુચ્ચું. ચપળ-ચાલાક. ચોદશ-ચોતરફ. માયા-મગતા.

મનને સો વખત સગળવું, તોપણ શું મનમાનતું નથી! મન ખંધુ, કડણ, કડક, ફગી જાય એવું ને ચોરછે. તેમ તે વશ ન થાય એવું ચિત્ત યોગમ કર્યા કરેછે. (૨૬) મન ભૂતની પેઠે ભમ્યા કરેછે, તે મગતામાં રમતું ફરેછે, એને ઇશ્વરનું ભજન મગતું નથી. મનને સો વાર. (૧)

ફિકર-ચાકર. ગિથ્યા-ફાકટ. અવસર-વખત. ચાણે-લાવે. ભય-ખીક. માણે-ભોગવે. ઉર-મન.

હે મન! તું જગરાગનના હૂતનો ડર ગણતું હોય તો આ ખોટા સુખને કેમ છૂટે! ગયો વખત ધ્યાનમાં લાવતું નથી. મનને (૨)

મુદગળ-મગદળીયું. દાર-પારણે. મર્કટ-વાંદરો.

માથા ઉપર મોટા ધોકાનો માર પડે, તોય પણ ફરીને તે ઠોકાણે બાજે, જેમ માકડું મારખાય તોય ફળ દેખીને ઝાડે ચઢે (તેવું મન છે) મનને. (૩)

પ્રપંચ-છળભેદ. હરિ-પ્રભુ. ભવજળ-સંસારરૂપી દરિયો.

\* પ્રીતમદાસ કહેછે કે છળભેદ છોડી દીધાથી, અને હમેશાં ઇશ્વરનું ભજન કરવાથી આ સંસાર સમુદ્ર તરતાં વાર લાગતી નથી, મનને. (૪)

સંત-સાધુ. શુદ્ધમાર્ગ-સાચોમાર્ગ. રાશી-દગત્રા. ગર્ભમાં-ઉદરમાં. બંધન-ફાંસો. જડયુદ્ધિ-મંદયુદ્ધિ.

પ્રભુના ભજન વિના આ દુનિયા રૂપી દુઃખના દરિયાનો છેડો આવે નહિ હે મૂઠ મતિજવા તને સાધુ પુરુષ વિના ખરો રસ્તો ખીન્ને

\* પ્રીતમદાસ-સંવેસરનો બાટ સંવત ૧૮૩૮ માં હતો.

કોણુ ખતાવે ! (૧૬) તેં ધણુ દુઃખના ઢગદીડા, વારમવાર માતાના ઉદરમાં વસ્યો, તો પણ માયાના પાસથી છૂટી શક્યો નહિ. પ્રભુના ભજન (૧)

મણુ-ખામી. પરીવાર-વંશ, વિસ્તાર. જગદીશ-જગતનોધણી.

તને માણસનો અવતાર મળ્યો તેમાં કશી ખામી નથી. વળી પૈ-સો, અન્ન, છોકરાં છૈયાં બહુ થયાં. માટે હવેતો તું ઈશ્વરના ગુણ ગા. પ્રભુના ભજન. (૨)

અવની-પૃથ્વી. કોઠાર-ભંડાર. અંબાર-ગંજ, કંકર.

કર્મ-નહારાંકામ. અધઓષ-પાપનોઢગલો. ભજન-કીરતન.

તેં પૃથ્વી ઉપર જન્મ લ્યો, પણ નહારાં કામનો ભંડાર ભર્યો. પા-પના થોકનો તો ગંજ કર્યો, પ્રભુના ભજન. (૩)

જડપ-હાલેચાલે નહિ એવી દશા. વર્ષા-વરસાદ. સહ્યો-ખમ્બો, વેઠ્યો. શીત-ટાઢ. તાપ-તડકો, કષ્ટ. કલેશ-દુઃખ.

તું ઝાડ પહાડ જેવો સ્થિર હતો, તેં ટાઢ, તાપ, ને વરસાદ બહુ વેઠ્યા, તારાં દુઃખ કોઈથી વર્ણવી શકાય નહિ, માટે પ્રભુના. (૪)

એતી-સમજ. સોડ-ધૂમટો.

પ્રીતમ કવિ કહેછે હે જીવ ! તું સમજને એત, અજ્ઞાનનો સોડો ઠાંસીને શું સતોછે ! તારે માથે મોતની ખીક જાણીને ઉડ. (હરિ-નું ભજન કર) પ્રભુના ભજન વિના આ દુનિયાથી દુઃખના દરિયાનો પાર આવે નહિ. (૫)

કવિતા ૨૦ મી પરચુરણ છપ્યા મહા દુઃખ વિષે.

આળ-તહોમત. પ્રીય-વહાલો.

માથા ઉપર કલક આવે તે મોઢું દુઃખ, માત્ર નત્ય એ પણ મોઢું દુઃખ ધણું અપમાન થાય એ મોઢું દુઃખ, શરિરે રોગ થાય

એ પણ મોટું દુઃખ, ધરની સ્ત્રી વંદી જાય એ મોટું દુઃખ, તેમ કાઠ સાથે વેરથી લડાઇ થાય એ પણ મોટું દુઃખ, હિમ્મત હારી જાય એ મોટું દુઃખ, કશાનું ઝેર ચડે એ પણ મોટું દુઃખ, વળી માંથે મોતનું તેમજ ધરખટલાનું દુઃખ એ પણ મોટું છે, સામળ કવિ કહે છે કે વહાલો દીકરો મરી જાય એ વળી સધળા કરતાં મોટું દુઃખ છે. (૧)

### કોણ જીવ્યો ?

અણભેદ-ખીક વિનાનું સ્થાન. ખ્યાત-કીર્તિ. પારકાને-પાર-વિમળ-સ્વચ્છ. | શરણાગતને ગચાવવો. લઘુ-નાની. કાને કાળે.

જગતમાં જીવતો પુરુષ એ કહેવાય કે જેણે પારકાના દુઃખ કા-ખ્યાં. જગતમાં જીવતો એજ કહેવાય કે જેણે ખીક વગરની જગ્યા આપી, (ગચાવ્યો) જગતમાં જીવતો એજ કે જેની કીર્તિ દશે દિ-શાએ ફેલાઇ, જગતમાં એજ જીવ્યો કે જેણે નાનપણથી કૃપાની લાજ ધધારી, જગતમાં તેજ જીવ્યો કહેવાય કે જેની સારી કીર્તિથી તેનાં શ્રોત્રમાં ગૂણ જણાયા. સામળ કવિ કહે છે કે સપૂત નર જીવ્યો એજ કહેવાય કે જે પારકાના કામ માટે જીવ આપે. (૨)

વલ્લુરત-રતુ વિના. વીશી-વીશ વર્ષ પહેલાં. શ્રુત્યો-સાંભળ્યો.

મેહ-વરસાદ. માયાજીત-માયાને જીતે એવો. અવસર-વખત. દુષ્મન-વેરી. મંડાણ-મૂળથી, પ્રારંભ. ચિત્તમાં-મનમાં.

રતુ વિના વરસાદ આવે તેથી અન્ન પાકે નહીં, પોતાનું પુરું સામર્થ્ય દેખાડ્યા વિના શત્રુ હારે નહીં, વીશ વર્ષની વયમાં જે હેં-શથી વિદ્યા ભણ્યો નહીં, માયા માંડીને જીત્યો એવો કાઠ પણ કાને સાંભળ્યો નથી. ગયેલો વખત ફરીને આવતો નથી, પછી તેનો ગ-નમાં પરતાવો થાય, વારતે સામળભટ્ટ કહે છે કે પ્રયત્નથી જે મા-

જુસ ચેત્યો નથી, તેને વાંસેથી અફસોસ કરવો પડે. ( ૩ )

### વિનય વિષે.

વિનય-નમ્રતા. સુજશ-સારી કીર્તિ. વિશ્વ-જગત.  
ધાવર-અચળ. વાદ-તકરાર. વશીકરણની-વશ કરવાનો મંત્ર.

નમ્રતાનો વિવેક યધા સારા ગાણુસમાં શોભે છે, નમ્રતાની વિ-  
ધા, તે હમેશાં કાયમ થઈ રહે છે, નમ્રતાથી સર્વ લોકો મળી સા-  
રી કીર્તિ આપે છે, નમ્રતાથી રાજા કે ગરીબ કોઈ કશુંચો કરતા  
નથી, માટે જગતમાં નમ્રતા સૌથી મોટી છે. નમ્રતાથી ધર્મને ર-  
સ્તે ચડાય છે, સામળ કવિ કહે છે કે વશ કરવાની વિધા નમ્રતા-  
માં વાસ કરીને રહી છે. ( ૪ )

### કુસંપની વાણી વિષે.

કૃત્સીત-નહારો.	મહીશ-પાડો.	ગર્ધવ-ગધેડો.
કપોત-હોલો.	મની-બિલાડી.	કાણી-વાત.
બિલુક-ધ્રુવડ.	અજ-અકરો.	ગીરા-વાણી.
શ્વાન-કૂતરો.	બ્રહ્મ-નહારી.	અપશુકન-નહારા
		પરિણામનું ચિન્હ.
બડી-મોટી.	વૃથા-ફાકટ.	વાદ-તકરાર.
કુર-ધાતકી.	કુસંપ-અણુઅનાવ.	વાણી-વેણુ, વચન.

કાગડાની ને હોલાની વાણી નહારી છે, એવું સધળા કવિ અ-  
વખોડીને કહે છે. કૂતરો, પાડો, બિલાડી ને બકરાના બોલ પણ અ-  
ચળ છે એમ કવિઓ મોઢેથી વાતો કહે છે. ગધેડો, ગીધ, અને  
ધ્રુવડની વાણી જગતમાં અપશુકનવાળી લોકો જાણે છે. કલપત-  
રામ કવિ કહે છે કે એ સધળો વિવાદ મિથ્યા છે, પણ સધળાં ક-  
રતાં અતિ નિર્દય કુસંપની વાણી છે. ( ૫ )

## જીવતર વિષે.

વિધાબ્યાસ-વિધાનો મહાવરો. અળગું-છેડું. કુપાત્ર-નહારો છોકરો.  
કરજ-દેવું. કામની-સ્ત્રી. બાળપણ-નાનપણ.

તૃષ્ણા-આતુરતા, વલોપાત. અધીક-વધારે. અઢોનીશ-રાત દહાડો.  
પુખ-વિકાર.

શરીરમાં કાંઈ રોગ રહેતો હોય, વળી કાંઈ લત વળગી હોય, વિધાનો અભ્યાસ પૂરો થઈ શક્યો ન હોય, દેવું છુટું થઈ શકતું ન હોય, કુટુંબમાં કુસંપ રહેતો હોય, ઘરની સ્ત્રી કંકાસ છોડે નહિ, છોકરો દુષ્ટ ને અપલક્ષ્યો હોય, ને દીકરી નાનપણમાં રાંડેલી હોય, હમેશાં ધંધો રોજગાર કર્યા વિના બેસી રહેતો હોય, મનમાં બળ-તરા બહુ રહેતી હોય, આ જગતમાં એવા પુરૂષના જીવતરને બહુ વિકાર છે. (૬)

રહિત-વિના, વગર. આશ-આશા. સ્વર્ગ-કૈલાસ, સુખનું ધામ.  
અધિક-વધારે. નિરાશી-આશા ન રાખવી તે. મધુરવાચ-મીઠા બોલ.  
સદા-હમેશાં. સંતોષ-સંતુષ્ટ, તૃપ્તપણું. પ્રીતો-બાંધતો.

રોગ વિનાનું શરીર રહે, ઘણી વિધાનો અભ્યાસ કર્યો હોય, દીકરો વચન પાળે એવો હોય, કદી પારકાની આશા રાખવી પડતી ન હોય, સ્ત્રી મીઠાં વચન બોલનારી હોય, માથે એક પાઈનું પણુ દેવું ન હોય, મન હમેશાં સંતોષમાં રહેતું હોય, સારા માણસો સાથે પ્રેમ મળ્યો હોય, વળી રોજ રોજ કુટુંબના માણસોમાં સંપ વધતો જતો હોય, તો પછી એથી વધારે સુખ સ્વર્ગમાં છે એવું હું બાંધતો નથી. (૭)

કવિતા ૨૧ મી નર્મકવિતા. (નર્મદાશંકર કવિની કવિતા.)

મોહ-મોહની ૩૫. વશુસાડ-વઠીબચ, વિકારી. ઠગાય-જીતરાય.

ક્ષણભંગુર-પલ્લમાં જતી રહે એવી. નિલ-હમેશાં. અનાડ-અનાડી.

આ બધો સંસાર મોહની રૂપ છે. તે પલક વારમાં જતો રહે એવો નાશવંત છે, એમાં માણસો હમેશાં ઠગાય છે, ને અનાડી લોકો પાપ કરે છે. (૧)

વેહ-વહે. નેહ-સ્નેહ. દરિ-ધૃત્વર.

હરખની વખતનું હસવું ચળકે છે તે, ને દુઃખની વખતના આંસુ વહે છે તે ખોટાં છે. આ દુનિયામાં કંઈ વસ્તુ સાચી નથી, માત્ર પ્રીતિ સાચી છે. (૨)

ક્લગી-છાયું. તેજ-તેજ, વર. જૂડી થાય-શીટી જાય.

આખરના છોગાનું તેજ જૂઠું થઈ જાય છે, જેમ વાદળનો રંગ સાંજે જલદી જતો રહે છે તેમ. (૩)

પ્રીતિ-હેત. સૂચના-ચેતવણી. ખીલતા મોર-ઉગતા કોર. બૂખવારો-ભૂખરવા.

હેત, આશાને રૂપના ગુણ ખીલતામાં જ ખરી જાય છે, આ દુનિયામાં મોતરૂપી બૂખ્યા વાયુનું જખરું જોર છે. (૩)

ભવ-દુનિયા. ભરદરિયો-મધ્ય દરિયો. પામર-ગરીબ.

સંસારરૂપી મધ્યદરિયામાં બહુ તોફાન થાય છે, તેમાં ગરીબ જીવ સૌ ખસડાતા ચાલ્યા જાય છે. (૫)

ધોર-ભયંકર. મોનાં-લહેરો. પછાડી-પછાત.

આ દુનિયાની કંટાળા ભરેલી મુસાફરી, એક અધારી બિહામણી રાત જેવી છે. તેમાં માણસ જાત જ્યાં ત્યાં દુઃખના લોહવતી ધક્કા ખાય છે. (૬)

તર્ક-વિચાર. ચળકાટ-પ્રકાશ. દર્શાવતાં-દેખાડતાં.

ખુદ્ધિનું શોભિતું કિરણ જે વિચાર, તેનો પ્રકાશ તેજ જૂલ પડે-લો રસ્તો ખતાવે છે. (૭)

અહા-વ્યાપક, ઇશ્વર. ધીર-ધિરજ. સ્થિર-અચળ.  
શાન્ત-શાન્તી. નિરધાર-નક્કી. ગંભીર જન-ગર્વામાણસ.

ઇશ્વરને ઝોળખવો, નીતિથી ચાલવું, ને ધર્મ પાળવો, તે નક્કી શાન્તી: ને ધિરજ આપનારાં છે. તે વિના ખીચું કશું અચળ નથી. એવું ગર્વા માણસ તું ધારજે. (૮)

સદ્વસ્તુ-સાચી વસ્તુ. લગ્ન-લત, સંબંધ.

નીશદિન-હમેશાં, રાત દિવસ. ગમ-સમજ.

માટે તુચ્છ માણસ તું હમેશાં સાચી વસ્તુ સાથે રમ્ય, રાત દિવસ તેનીજ લગ્નીમાં તારા જીવને સૂઝ પાડ. (૯)

માણસનું માપ.

માપ-ભરત, પરિક્ષા. બડાઈ-મોટાઈ. દારણ-ભયંકર, ધણો.  
દુઃખીઓ-હેરાન.

પૈસો અને મોટી દોલતની જે મોટાઈ કરે, તેને કાઈ પ્રકારે સુખી સમજવો નહીં, તેને ધણો દુઃખીઓ જાણવો. (૧)

કંચન-સોનું.

તેને પાદર સોનાની રેતી સોતી મોટી નદીઓ વહે, તેના વાડા-માં ને ખેતરમાં સોનાનો વરસાદ વરસે. (૨)

પશ્ચિમની લક્ષિમ-અમેરિકાની દોલત. જર-પૈસો.

તુડી-તુષમાન થઈ, પ્રસન્ન થઈ. જોર-જીવાન સ્ત્રી.

સોય-શોભે.

તેના ઉપર અમેરિકાની બધી લક્ષિમ પ્રસન્ન થઈ હોય, વળી પૈસો, જમીન, ને સ્ત્રીથી તે જીવાન શોભિતો હોય. (૩)

સમૃદ્ધિ-દોલત. કાળ-તૃણા, તુરંગ. શઠ-મૂર્ખ.

કોટી-કરોડો. તુચ્છ-હલકો. કગાળ-ભીખારી.

આટલું ધન મળ્યા છતાં, કરોડો ધનની તૃષ્ણા રાખે, તો જેવું મન મોટું નથી તેને હલકો; મૂર્ખ ને દરીદ્ર જાણવો. (૪)

ધ્રુમંડળ-તારામંડળ. રત્નાગર-મહાસાગર. સહસ્ર-જરાક્રમાં. હું તારા મંડળને અડુ એટલો ઊંચો લઉં, સમુદ્રને એક મૂંડીમાં સહેજ સમાવી દઉં. (૫).

માપવું-ભરવું. તુલના-તોલ, માપ. સર્વથી-અધાથી. એમ અધાયને હું માપું, પણ મને મારું મન માપે છે. મારો તોલ મનથી યાયછે, માટે એ સઘળાં કરતાં મન મોટું છે. (૬)

પરખાય-પરિક્ષાય, ઓળખાય. હિદાર.-દાતાર સજ્જન-સારોમાણસ. કંજુસ-મેખીયુસ. વા-અથવા. દુર્જન-નહારો માણસ

માણસ સૂમકે દાતાર હોય, તે મનથી ઓળખાય છે, તેમજ સારા કે નહારા માણસની પરિક્ષા મનથી યાયછે. એગળજી. (૭)

કવિતા રર મી હિંદુસ્તાનમાં વખણાએલી વસ્તુઓ વિષે.

દેશાટણ-દેશમાં, મુસાફરી. પંથ-રસ્તો.

દેશમાં પ્રવાસ કરશોતો ઘણી જાતની સારી વસ્તુ જોશો. રસ્તે સીધાવતાં પહેલાં તમે ગુજરાત જાતે જો જો, (૧)

અતળશ-એકજાતની રેશમી સાડીન. મૂલદાર-કીમતી. ગેશ-સારો.

રમણીક ગુજરાત જોવા લાયક તમે ધારજો, યાદ રાખીને અમદા-વાદથી એક વસ્તુ લાવજો. સાંથી અતલસને મૂલ્યવાન મશરૂનો સારો માલ મંગાવજો, અને ધરબણી વરસાદ પહેલાં તમે વહેલા આવજો (૨)

નત્રાણુ-તીર્થવાસી. સાડી-ઝોઢણી. સંદેસડો-સમાચાર.

પછી પેથાપુર તરફ નત્રાણુ લોકો જે જાયછે, સાંની ખાતીગળ સાડી ને બંદૂક ગદ્દ વખણાય છે. તે દેશથી કોઈ માણસ સાથે સ-માચાર કઢાવજો અને ધર બણી. (૩)



વિશ્રામ-વિસામો. હેમ-સોનું. ખુદ્દે-દીપે.

પાત્ર-વાસણ. ધાટચીર-રેશમીવસ્ત્ર. પટોળાં-ચીર, સાડી.

સાંથી વીસઘનગર જઈ રહેજો, સાં પીતળનાં વાસણ, સોના જેવી હળદર, અને રેશમી ધાટના વસ્ત્ર શોભિતા મળેછે. પછી પાટણ જ-  
ઈને રંગીત પટોળાં રખાવજો અને ઘર ભણી. (૪)

સમશેર-તરવાર. પ્રતિમા-મૂર્તિ. સમીપ-પાસે.

શિરોધની તરવાર ને ડુંગરપુરની મૂર્તિઓ સારીછે. વળતાં આત્ર-  
સુખે જન્ને, સાં છરા, લોઢી, છરી વિગેરે બનેછે. વળી કપડવંજનો કાચને સાથુ પાસે રહીને કરાવજો. અને ઘર ભણી. (૫)

કાંખી-ઐરાંના પગનું ઘરેણું. સુત્રફેણી-ફેણી, મીઠાઈ.

ઝુમણાં-કોટનું ઘરેણું. લક્ષ-ધ્યાન.

કાઠિયાવાડની કાંખી, અને ઝાલાવાડના ઝુમણાં સારાં થાયછે, ખં-  
ભાતની સુત્રફેણી, ને સુરતનાં જમણુ સારાં ગણાયછે. વળી પાંદડી, સાડીને સુરતી જરરી ધ્યાન દબને લાવજો. અને ઘર ભણી. (૬)

જળપાત્ર-લોટા. સાંપડે-મળે. શેઝાં-કપવસ્ત્ર. શાલ-દુશાલો.

નાશકના સારા લોટા, અને પુનામાં પાન મળે છે, પુરાન પુરના શેઝાં, પેંઠની પાધડી પકાય છે, સારી સાલતો કાશ્મીરમાં બને છે એતો જરૂર મંગાવજો. અને ઘર ભણી. (૭)

નાળવી-સાયવી. પતાવજો-ચુકવજો.

કાશીના લોટા ને પીતાંબર તેમજ માળવાનું ચરીણ ને હાયલ, તથા નાગપુરના રેશમી કારના લોટીનેટા સાયવીને લઈ આવજો. બંગાળામાં ખાંડ ધણી થાયછે, તે લઈને હિસાબ ચુકવજો. અને ઘર ભણી. (૮)

ગજદંત-હાથીદંત.

સિંહલદીપ-લંકા.

ટંદશાળ-સિકા પાડવાનું કારખાનું.

સીંધાવજો-જન્ને.

ઘોલેરાનું ઘોળું રૂ ને બાલમાં ધઉં સારા થાયછે, હામીદાંત લ-  
કાનો શ્રેષ્ઠ છે, ને હાલના સમામાં મુંઝાઈ સોનાની છે. (પૈસા ને  
બેપારથી) ત્યાં નાણાની ટકંશાળ જોઈ ન્યાયની સમામાં પધારજો  
અને ધર બણી. (૯)

પ્રેમ-હેત.

ઉર-મન.

મથુરાના પેડા અને જ્યપુરનાં ચિત્ર જુઓ ! કચ્છના ઘોડા મ-  
નને રાજ કરે તેવા છે. નવાનગર જઈને જુઓ ત્યાં કામનું કુંકુ  
સાઈ થાયછે કચ્છના વાગડ ભાગમાં મગ અને યાજરી થાયછે,  
તે દલપતરામે દીધી છે.

### કવિતા ૨૩ મી ફૂલજીની ગરબી.

ફૂલજી-ચડાઉ.

અડસટો-આશરો.

ફૂલજી તમે ચડાવ્યા કેમ ચડયા, ને આવક જવકનો આશરો  
કેમ ભૂતી ગયા ! મારા ફૂલજી. (૧)

કરજ-દેવું.

વરા-જમણવાર.

ગરથ-નાણું.

દેવું કરીને નાતવરા તમે સારા કર્યા અને તમે પારકા નાણા  
ખરચીને જશ લીધો મારા ફૂલજી. (૨)

સરસ-સારાં.

સામેવડીયાં-સામાવાળા.

ધર વેચીને ધી સાકર લીધાં તેનાં જમણ સામાવાળાથી સરસ  
કર્યાં. મારા ફૂલજી. (૩)

પંગત-ધાલ, હાર.

ફૂલ-ગર્વ.

કર-હાથ.

રેશમી મૂગટા પહેરી નાતની ધાલમાં ફર્યા, ત્યારે મનમાં હુંપદ  
કરી મૂછપર હાથ ફેરવતા. મારા. (૪)

બીજો દિવસ થયો કે માગનાર નાણાં માગે, પણ તમારી પાસે  
નાણાનો તાકડો ન મળે. મારા. (૫)

અરજ-ફરિયાદ.

જપત-જમી.

મીલકત-પૈસો.

રે ! ફૂલણુજી તમારાપર ફરિયાદો થઇ, ને માલમત્તા કપળ થ-  
ઇને ઘરમાંથી કાઢ્યા. મારા. (૬)

રે ! ફૂલણુજી તમને જેણે ચડાવ્યા હતા. તે કોઇ આ વેળા મદદ  
કરવા ન આવ્યા, મારા. (૭)

શોધવા-ગોતવા. ગરથ-પૈસો.

પછી ફૂલણુજી કૂવે પડવા ચાલ્યા, પણ નાણા વિના કોઇએ ચ-  
શીણુ ન આપ્યું. મારા. (૮)

હાર્ય-મસ્કરી. નિંધા-ખોદણી, વગોણું. ઓચરતા-ખોલતા.

જમતી વખતે જે લોકો વાહ વાહ કહેતાં, એ બધાં આ વેળા  
ઠેકડી કરીને વગોણું ખોલતાં. મારા. (૯)

અવસર-વખત. અધિકો-વધારે.

ખર્ચ કરતી વેળા બહુ વખાણીને ફૂલાવ્યા, પણ આ વખતે તેા  
મૂર્ખ ઠરાવ્યા. મારા. (૧૦)

ચંદરવો-પડદો. પટકૂળ-વસ્ત્ર.

સારાં વસ્ત્ર પહેર્યાં ને બારણે ચાકળા બાંધ્યા, એ બધું ઘરબાળીને  
તિર્યં કર્યા જેવું થયું. મારા. (૧૧)

રાંડ-ઝેરી. સીધાવ્યા-ગયા. ટેકેટાળી-આશરોખોઇ.

ફૂલણુજીની સ્ત્રી છોડોવાળીને રોવા લાગી, આ ફૂલણુજી રોટલો  
ગ્રાળીને ચાલ્યા. મારા. (૧૨)

નરશી-નકારી. નિસાસો-આપ. શીર-માથે,

બોળા માણસને નકારી શીખામણુ જે દેશે, તે ગરીબના નિસા-  
સાનું પાપ માથે લેશે, મારા. (૧૩)

દિલમાં-મનમાં. ધરજો-માનજો.

મનમાં હસપતરામની શીખામણુ માનો તો, કોઈ દેવું કરીને  
નાતવરો કરશે નહિ. મારા ફૂલણુજી. (૧૪)

કવિતા ૨૪ મી—હિત શિક્ષા વિષે.

હિત-કલ્યાણ. માગ્યદશા-નશીળ. પરવારી-પૂરીથઈ.

હે! સજ્જનો નરને નારી, આ હિતની શીખાગણ સાંભળો. શી-ખામણ દેતાં જે રીસ કરે તેનું નશીળ કૂટ્યું સજ્જનો સાંભળો. (૧)  
વેશ્યા-કસગણ. વણજ-વેપાર. નીચ-દલકા. નેહ-હેત.  
ખાપણ-એળ. છતીત-છવતર. પરહરીએ-ખોમ્યે.

નકારી સ્ત્રી સાથે વેપાર ન કરીએ, નીચની સાથે મિત્રાઈ ન કરીએ, લાંછન લાગે, ધર ને ધન જાય, ને છવતર ખોઈ બેસીએ. (૨)  
આળે-તુતથી. કળદ-કલ્લઓ.

કામ વિના પારકે ઘેર ન જવું, આળ ન કરવી ને ગાળ ન દેવી, યજ્ઞવાન સાથે ખાઝવું નહિ, સગામાં કલેશ ન કરવો સજ્જનો. (૩)  
અજ્ઞાનપુયા-અજ્ઞાપુયા. શું-સાથે. વશીએ-રહીએ.

અજ્ઞાપુયા સાથે ગામ ન જવું, ઝાડ હેઠે સૂવું નહિ, હાથી, ઘોડા ગાડી, ને દુર્જન જતાં હોય ત્યાંથી દૂર ખસવું. સજ્જનો. (૪)

ભય-ખીક. રીસ-દાઝ. સજ્જનો-સારા માણસ.

રમત રમતમાં રીસ ન કરવી, ખીકવાળે રસ્તે ન માલવું. જ્યાં બે જણ છાતી વાત કરે, ત્યાં બિમા ન રહેવું. સજ્જનો. (૫)

હુંકારાવણ-હા ઠીધા વિના. મદ-ગર્વ.

ધમ્માવણ-રૂચી વગર. નમીએ-માન આપીએ.

હુંકારો ઠીધા વિના વાત ન કરવી, ધમ્મા વિના જમવું નહિ, ધન ને વિદ્યાનો ગર્વ તજવો, નમવા યોગ્યને નમવું. સજ્જનો. (૬)

હાસ્ય-મશ્કરી.

દૂર-છેટે.

મૂર્ખ, જોગી, રાજા ને પંડીત, એમની મશ્કરી કરીને હસવું નહિ. હાથી, વાઘ, સર્પ ને માણસ, વઠતાં દેખીને દૂર જવું રહેવું. સજ્જનો. (૭)

હાંસી-ઠેકડી, કેક-નીશો. ભમીએ-રખડીએ.

ફૂવા ઉપર મસ્કરી ન કરવી, નીશો કરીને રખડવું નહિ, ધર વે-  
ચીને નાતવરો ન કરવો, જૂગટે રમવું નહિ. સજનો. (૮)

પરદસ્તે-પારકાના હાથે.

ભણુતાં ગણુતાં આળસ ન રાખવી, લખતાં વાત ન કરવી, પારકે  
હાથ પરદેશની દુકાનમાં આપણું નામ ધાણવું નહીં. સજનો. (૯)

છાંડો-છોડો. દેવાદાર-કરજદાર. બયાદીક-ખીક, ધાસ્તી.  
યાનક-ઠેકાણું. વરજ-તજ.

હિસાબ માંડવો, આળસ તજવી, કરજદાર ન થવું, દુઃખ ને બ-  
યવાળું ઠેકાણું છોડીને પરદેશ જઈ રહેવું. સજનો. (૧૦)

શીશ-માથું. વિધિ-જીવતી. વંદી-નમી.

માતાને પગે માથું નમાવવું, આપને દંડવત કરવા, રોજ પ્રભુને  
ભાવથી નમીને સારાં કામ કરવાં. સજનો. (૧૧)

ઠોકીક-આ લોકનાં. વિરવિજય-ગોરજ. સાજનો-સારા જનો.  
ભોક્તાતર-પરભોક્તાં. મોહનવેલી-મનોહર કવિતા.

આ લોકના ને પરલોકના ભક્ત વાસ્તે, આ શીખામણુ સારી રીતે  
રચીછે. તે રૂઝા પંડીત શ્રી \*વિરવિજયના મોની વાણી મોહનવેલ  
જેવીછે. સજનો. (૧૨)

કવિતા રખ મી—ગણિત સમસ્યા.

ગણિત-હિસાબ. સમસ્યા-કોયડો. ખાળા=સુંદરી. સાથ-સંધાત.  
મદ-નર. મેરી-નારી. જતી-જહેર.

એક પુરૂષ ને એક સ્ત્રી જે જણુ જતાં હતાં, તેમણે એક આં-  
ખાના ઝાડ તળે કેટલીક કેરી દીધી. તેમાંથી જે જણુ ગાંઠે ખાંધી

\* વિરવિજય—અમદાવાદનો જતી સંવત ૧૯૦૫ માં હતો.

ત્યારે સ્ત્રી બેઠી કે, તમારી પાસે બે ભાગ ને મારી પાસે એક ભાગ છે. વળી તમારી પાસેથી એક પડી, તે જડતાં મેં બહેર કરી છે, તેથી બંને પાસે સરખી થઈ ત્યારે કહો? કેટલી કેરીઓ હતી (૧)

**ઉત્તર**—વધુમાં વધુ છ હતી. એકે ચાર બાંધી, તેથી ત્રણ ત્રણ થઈ રહી તેનો અર્થ પંડીત બોલો.

**પ્રશ્ન**—પ્રોહ-મોટું.

પક્ષ-ઝાડ.

પત્રે-પાંદડે.

પંખીનું મોટું ટાળું આકાશમાં ઉડી આવ્યું, ને વનમાં મોટા બડનું ઝાડ હતું તે પામ્યું. અકેક પાંદડે અકેક પંખી યુક્તિથી બેઠાં, ત્યાં એક પક્ષી વધ્યું તેથી સૌ ફિકરમાં પડ્યાં. ફરીને બંને જાણ્યા એ-કેક પાંદડે બેઠાં ત્યારે એક પાંદડું વધ્યું, ત્યારે પક્ષી ને પાંદડાં કે-ટલાં તે બરાબર ગણીને કહો?

**ઉત્તર**—ખારી-વહાલી.

પારખ્યું-ભણ્યું.

કળું-કાન.

સ્ત્રી કહે તે મેં વરત્યું, તે કાને કહી સંભળાવ્યું. એ યુદ્ધિવાન ચાર પંખી છે, ને વડે પાંદડાં ત્રણ છે.

**પ્રશ્ન**—ગોરી-રૂપાળી સ્ત્રી.

તીરે-કાંઠે.

ચોથસવાયો- $\frac{૫}{૬}$ .

શેવાળ-લીલ.

એક સ્ત્રી ગોખમાં બેઠી હતી, તે નીચે નદીનું જળ હતું તેનો મોતીનો હાર તૂટ્યો તે આરામાં જઈ પડ્યો. તેમાંથી અર્ધી મોતી ઝડ જળમાં જઈ પડ્યાં, પાંચ સોળાંશ કાદવ વચ્ચે ખૂચ્યાં વળી છઠ્ઠો ભાગ લીલમાં દડી દડીને ગયાં, તો કહો? તે મોતી કેટલાં હશે. સ્ત્રીના હાથમાં તો બેજ રહ્યાં.

**ઉત્તર**—વિશેષ છનું મોતી હતાં, તે  $\frac{૫}{૬}$  ભાગે ત્રીસને છઠ્ઠે ભાગે ૧૬ ને બે હાથનાં મળી અડતાળીશ થયાં.

**પ્રશ્ન**—ચંપક-ચંપાનું.

સંદેહ-શક.

સાક્ષી-સાહેલી.

પંખીનાં જે ટોળાં ઉડીને આકાશે આવ્યાં, ચંપાના વનમાં તે-  
ઓને ગમ્યાં, પહેલું ટોળું બોલ્યું કે એક તમારામાંથી આવેો તો  
બન્ને ટોળાં સરખાં થઇએ, ને સૌ રાજી રહીએ. ત્યાં ખીન્ને ટોળે  
કહ્યું, ને એક પક્ષી તમે આપો તો, તમારાથી અમે બમણાં થ-  
ઇએ, તેથી અમે પૂછીએ છીએ કે પક્ષી ગણી કહો ?

**ઉત્તર—**એમાં શો શક છે ! ગણિતશાસ્ત્ર ખરી શાક્ષી પૂરે છે  
કે, સાતને પાંચ ગણીને બધાં બાર હતાં.

**પ્રશ્ન—**ખાંત-હોંશ. કૌતુક-આશ્ચર્ય.

જે મિત્ર હતા તેમાં એક કહે રમવા જાવું એક હોંશથી સવા-  
શેર ખાવાનું લીધું ખીન્ને પોણોશેર લીધું, તે બે બેગો ત્રીન્ને જ-  
ગ્યો. પણ તે વીસ પૈસા આપી રાજી થઈ રમ્યો, હવે વીસ પૈસા  
પંચવા તે નવાઇ સરખું છે. સામળકબિ કહે છે કે, ડાહ્યો ને પૂરો  
પંડીત હશે તે પરિક્ષા કરશે.

**ઉત્તર—**ટાંક-પૈસાભાર. ખટ-છ.

ત્રીજાએ અડતાળીશ પૈસાભાર મીઠાઇ ખાઇને તેના વીસ પૈસા  
આપ્યા. એમાં આઠમો ભાગ છ ટાંક પોણોશેરવાળામાંથી હોંશથી  
ખાધા. બાકીના બેતાળીશ ભાર સવાશેરમાંથી લીધા, તેથી સવા-  
શેરવાળાએ સાડાસત્તર પૈસા વઢીને લીધા, પછી પોણોશેરવાળો  
બોલ્યો કે ભાઇ મને અઢીપૈસા આપ.

**કવિતા રફ મી જીભને શિખામણ.**

સવરી-સવારો. નવરાઇ-કુરસદ. સુખ-મોં.

હે જીમ ! તને દરિગુણ ગાતાં આવડું બધું આળસ કેમ યાપછે !  
બપોરો કરતાં નવરી નથી થતી, ને જોમ તેમ મોંમાંથી બહી ઉઠે-  
છે. જીમસડી. (૧)

પરનિંદા-પારકાની ખોદણી. ખટરસ-છ રસ (ખાટો, ખારો તીખો, ઝગડો-કજીઓ. ઝુઝે-મચે, યાઝે. તૂરો, કડવો, મળ્યો.

પારકી ખોદણી કરવા પક્ષી છે, તેમ છ રસ (ખાટો, ખારો, કડવો, તીખો, તૂરો, મીઠો) ખાવા શરવીર છે. ટંટો કરવા પહેલી તડેછે, ને હરિશુણુ ગાવામાં કાયર છે. જીમલડી. (૨)

અંતકાળે-મોત સમે. ટોળી-મંડળી. સ્વજન-પોતાનો. સરવસ્વ-‘મધુ’.

આખર વખતે કોઇ કામ નહિ આવે, વહાલાં છે તેજ વેરીની ટોળી થશે. પોતાનું માણસ જાણીને બધું હરી ભેશે, તમે આંખો ઝોળીને રહેશો. જીમલડી. (૩)

રામનામ-ઈશ્વરનું સ્મરણ. મુસ્તક-ગાથું. શુણાવો-સંભળાવો.

પણ પહેલાં તો કદી મસ્તક નમતું નહોતું (રામને સંભારતું ન હોતું) ને પછી શું નામ સંભળાવો છો ! જીમલડી. (૪)

ફૂપ-ફૂવો. દીપક-દીવો. હરીગયા-ઝોરી નાઠા.

ધર સળગ્યા પછી ફૂવો ખોદાવે, એતે આગ કેમ ઝોલવાય ! ઝાર ધન ઝોરી ગયા, પછી દીવાથી શું થાય ! જીમલડી. (૫)

ઘેન-કેક. અંતસમે-મરવાને વખતે. કાળની-મોતની.

મમતાના ઘેનમાં હધી રહેછે, તેમાંથી જાગીને તપાસી જો મરણ સમે રાવા બેઠી કે હવે તો મોતની ફાંસી પડી. જીમલડી (૬)

દામ-પૈસા. પાર-છેડો. ભવ તરશે-પાર ઉતરશે.

હરિશુણુ માતાં પૈસા ન ખેસે, ને એક વાલ પણ ન ખરશે. (મહેનત ન પડે) આ સંસારરૂપી રસ્તાનો પાર ન આવે પણ બનન થકી સંસાર તરશે. જીમલડી (૭)





# इतिहास.

प्रकरण ११ अं. भरेडा वंश.

शिवाज १६६४—१६८०—१६.

भरेडाने मूण पुरुष माझे, अने शाहज नामे पुत्र होता. ते लक्ष्मणरायणी दीकरी लज्जाबाई वेरे परफ्यो, तेथी १६२७ भां शी-वाज उत्पन्न थयो. शाहजने मे लगीर होती. (१) सतारानी दक्षिणे, (२) तान्नवरमां, शीवाज पेहेक्षी लगीरमां रही, दादाज केडदेव-ना दाय नीचे उछ्यो. ते योडुं भएथो पणु दयिआर वापरतां शी-ज्यो. तेजे हिंदुओमां धर्माभिमान द्यावी, मुसलमानोने तोडवाने विचार क्यो. (१६५६ भां) विजयपुरता सरदार अकबरलखानने द-गाथी भायो. १६६३ भां सरत लूटयुं. १६६४ भां तेना आप गूज-रवाथी गादीये जेसी पोताना सिक्का पडाव्या. १६६६ भां आदशाहे तेने दिकी जेलाची केद क्यो. पणु मीहाना टापलाभां संताछ आप दीकरो नाशी छूट्या. १६७० भां सरत पीछ वार लूटयुं. १६७४ भां रायगढमां राज्याभिषेक करी सोनानी तूलातुं दान क्युं. १६८० भां ते मूज्या शिवाज जहादुर, हिमतवान, कपरी अने धर्मीष्ट होता.

शंभाज १६८०—१६८६—६.

ते शिवाजने पुत्र होता कुटुंबने नारा करी गादीये भेडा. ने कलुशा ब्राह्मणुना जराज संगमां पड्यो. जेक वेणा जन्ने ज-णु नीशो करी वाडीमां जेहा होता, त्यांथी ज्योराजजे जन्नेने पकडावी मारी नांज्या. ने तेनां जेरां, छोकराने केद क्यो शंभाज-भां तेना आपना जेवा सारा गुण नहोता.

राजराज १६८६—१७००—११.

शंभाजना मूज्या पछी भरेडा हिमत दार्या नही तेमजे शं-

બાહુના બાઇ રાજરામને ગાદીએ બેસાડ્યો તે મુગલની બીકથી જીજીના કિલ્લામાં બરાયો. ઔરંગઝેબે જીજીપર હુમલો કર્યો. તે-માંથી લાંચ આપી રાજરામ નાશી ગયો તે ૧૭૦૦ માં મૂઝો.

શીવાજી બીજો. ૧૭૦૦—૧૭૦૮—૮

રાજરામનો મોટો કુંવર શીવાજી દસ વરસનો ગાદીએ બેઠો. તેથી તેની મા તારાબાઈ રાજ ચલાવતી હતી તેવામાં ઔરંગઝેબ મૂઝો તેથી આજીમે શંભાજીના દીકરા શાહુને છોડી મૂક્યો. તે રાજ ભેવા આવ્યો ત્યારે તારાબાઈ સામી થઈ પણ શાહુએ તેને હરાવી ગાદી લીધી. તેથી તારાબાઈ કોલાપુર ન્ધ રાજ્ય કરવા લાગી. ત્યારથી મરેઠી રાજ્યમાં બે ભાગ પડ્યા (૧) સતારા, (૨) કોલાપુર.

શાહુ. ૧૭૦૮—૧૭૪૮—૪૦

મુગલ રાજ્યમાં નજરકેદ રહ્યાથી તે શોખી થયો હતો. શિવા-જીના વખતથી મુખ્ય પ્રધાન પેશ્વા હતા. શાહુને ગાદી ભેવામાં બાલાજી વિંધનાથે મદદ કરી, તેથી તેને મુખ્ય પ્રધાન બનાવ્યો. તેણે શાહુનું રાજ્ય વધાર્યું. હવેથી પેશ્વા કરે તે ચાલ તે મરેઠા રાજ માત્ર નામના હતા. શાહુના વખતમાં બાલાજી તથા બાજીરાવે મરેઠી રાજનું માન તથા ધણો મુલક વધાર્યો.

પેશ્વાવંશ.

બાલાજી વિંધનાથ ૧૭૧૪—૧૭૨૦—૬

એણે ઉદાપણથી રાજ્ય વધારી માન મેળવ્યું. સૈયદહુસેનની મદદે દિલ્લી ન્ધ મહુમદશાહ પાસે દક્ષિણની ચોથ, તથા મરેઠી રાજ્યની સ્વતંત્રતા કબૂલ કરાવી. એ ૧૭૨૦ માં મૂઝો તેને બાજીરાવ, ચીમનાજી નામે બે પુત્ર હતા.

ખાજુરાવ બટલાળ. ૧૭૨૦—૧૭૪૦—૨૦

ખાજુરાવ પ્રધાન થયો તેવામાં સેનાપતી ખંડેરાવની જગ્યા તેના પુત્ર ત્રંબકરાવને અને દાદાજી ગાયકવાડની જગ્યા તેના ભત્રિજા ખીલાજીને મળી. સિંધીયા, હોલકર, વગેરે સરદારોને વધાર્યા. મટહારરાવ હોલકર ધેડેસ્વાર હતો, તેના વંશજો ઇંદોરમાં અને રાણોજી સિંધીયા ખાજુરાવનાં પગરખાં સાચવનાર હતા તેના વારસ ગ્વાડીયરમાં રાજ્ય કરેછે. ખાજુરાવે ચડાઇ કરી ૧૭૩૪ માં માળવા લીધું. નિજામે ગૂજરાતના સૂબા ત્રંબકરાવને ખાજુરાવ સામે ઉશ્કેર્યો, પણ ખાજુરાવે તે સૂબાને ડહોલ આગળ ૧૭૩૪ માં માર્યો. પછી તેની જગ્યા તેના બાળકને આપી. નિજામુલ્લમુલ્ક તથા પાદશાહની ફ્રેન્ચને ૧૭૩૬ માં ભોપાળ આગળ હરાવીને શાહ પાસેથી કેટલોક મુલક તથા ૫૦ લાખ રૂપિયા લીધા. ચીમનાજીએ ફિરંગી પાસેથી ૧૭૩૯ માં વસાઇ લીધું. ખાજુરાવ ૧૭૪૦ માં મૂચો. એ બહાદુર હતો. તેણે જીત્યો ધણા મુલક મેળવ્યા, પણ અંદોજસ્ત ન રાખતો એ તેની ખામી હતી. મુસલમાની રાજ્ય જીતવાની તેની ઇચ્છા હતી. મરેઠી રાજ્યમાં શીવાજી અને ખાજુરાવ મહાન પુરુષ થયા. તેને ત્રણ પુત્ર હતા. ૧ ખાલાજી ૨ રાધોબા ૩ સમશેર બહાદુર. તેમાં ખાલાજી પેશ્વા થયો.

ખાલાજી બીજો. ૧૭૪૦—૧૭૬૧—૨૧

નિજામઅલી મરેઠા ઉપર ૧૭૬૦ માં ચડી આવ્યો તેને ઉડગીર આગળ સદાસીવ ભાઉએ હરાવ્યો. અને કેટલોક મુલક લીધો. નાગપુરના મેંસલાએ ૧૭૪૩ માં નવાબ અલીવર્દીખાંન પાસેથી બંગાળાની ચોથ તથા ઝોઢીયાં લીધાં ૧૭૫૮ માં રાધોબાએ પંજાબ લૂટી લીધું, એ પ્રાંત અબદલ્લીનો હતો. તેથી

તે ૧૭૬૨ માં પાંચમી વાર ચડી આવ્યો. અયોધ્યાનો નવાબ તથા રોહિલા અબદલીને મળ્યા. ભરતપૂરનો જાટ સુરજમલ તથા રજપૂતો મરેઠાની મદદે આવ્યા. તા. ૭ મી જાન્યુઆરીએ યુદ્ધ થયું. પેશ્વાનો પુત્ર વિશ્વાસરાવ, સદાશીવભાઉ, જોકોણ સિંધીયા, વગેરે બહાદુર સરદારો મરાયા. હોલકર, તથા ગાયકવાડ નાહા. અંન્ને તરફના લાખો માણસ મુઘ્યાં. પણ ભાઉની મૂર્ખાઈથી મરેઠાની હાર થઈ. એ લડાઈને ભાઉગદી કહેછે. બાલાજી પેશ્વા હારથી ખેદ પામી ૧૭૬૨ માં મરણ પામ્યો. તેને ત્રણ પુત્ર હતા. ૧ વિશ્વાસરાવ, માધવરાવ, નારણરાવ.

માધવરાવ. ૧૭૬૧—૧૭૭૨—૧૧

તેને સતારાના રાજાએ પાંચડી અંધાવી. તે ૧૭ સતર વર્ષનો હોવાથી તેનો કાકા રાધોબા કારભાર કરતો તે તેને ગમ્યું નહિ તેથી કુસંપ પેડો. આ વખતે નિજમઅલી પુતા લૂટવા આવ્યો તેને હરાવ્યો. તેના દરબારમાં નાના ફૂડનવીસ, ને સખારામ બાપુ નામે ચતુર કારભારીઓ તથા રામશાસ્ત્રી ન્યાયાધીશ, ત્રંબકમામા અતે હરીપંત વગેરે શૂરા સરદારો હતા. ૧૭૬૫ માં મૈસુરના હૈદરને હરાવી માધવરાવે ૩૨ લાખ રૂપિયા દંડ લીધા. જોકોણના પુત્ર મહાદજી સિંધીયાએ ૧૭૬૯ માં રોહીલાને રજપૂત રાજ્યો પાસેથી ખંડણી લઈ દિલ્હીના શાહ આલમને કબજે કર્યો. ચેરકુલી આગળ ૧૭૭૨ માં માધવરાવે હૈદરને હરાવી લાખકારી કરાર કરાવી લીધા. તેજ વર્ષમાં માધવરાવ મરણ પામ્યો. તેને પુત્ર ન હોવાથી તેનો ભાઈ નારણરાવ ગાદીએ બેઠો.

નારણરાવ ૧૭૭૨—૧૭૭૩—૧

તેના કાકા રાધોબાએ રાજ લેવાના લોભથી ૧૭૭૩ માં તેનો

ધાત કરાવ્યો. તેથી તેને ગાદી ન દેવા નાના ફૂડનવીસ વગેરે સામા થયા. એવામાં નારાયણરાવની સ્ત્રીને પુત્ર જન્મ્યો તેને ગાદી આપી.

**સવાઈ માધવરાવ ૧૭૭૪-૧૭૯૫-૨૧**

નારણરાવના પુત્રને સવાઈ માધવરાવ નામ ધરાવી સરદારોએ ગાદી આપી.

**પેહલો મરેડી વિગ્રહ-૧૭૭૫-૧૭૮૨-રાધોબાએ** ગાદી લેવા મુંબાઇ સરકારની મદદ માંગી. ૧૭૭૫ માં સૂરતની સલાહ કરી. અને કત્તકતા સરકારે માધવરાવ સાથે ૧૭૭૬ માં પુરંદરની સલાહ કરી. પણ માધવરાવે ફ્રેંચ સરદારો રાખી લશ્કરની તૈયારી કરી. તેથી કત્તકતા સરકારે લશ્કર મોકલી છેવટ માધવરાવને હરાવી. ૧૭૮૨ માં સાલબાઈની સલાહ કરી. અંગ્રેજને સાષ્ટી વગેરે બેટ મળ્યા. ને રાધોબાને પેનસન અપાવ્યું. એ રીતે વિગ્રહ પૂરો થયો. નિજામે ચડેલી ખંડણી આપી નહીં, તેથી તેને ૧૭૮૫ માં કુર્દસાના રણમાં માધવરાવે હરાવ્યો. ત્રણ કરોડ રૂપિયા તથા બીજો મૂલ્ય લીધો. નાના ફૂડનવીસે રાધોબાના પુત્ર બાહરાવને કેદ કર્યો હતો. તેને છોડવાને માધવરાવે નાનાને કથું છતાં છોડ્યો નહીં. તેથી માધવરાવ અગાશીએ બૂરકો મારી ૧૭૯૫ માં મૂચો.

**બાહરાવ બીજો ૧૭૯૫-૧૮૧૮-૨૩**

તે રાધોબાનો પુત્ર થાય. તેને ગાદીએ બેસતાં નાના ફૂડનવીસને કેદ કર્યો પણ પછી છોડ્યો. તે ૧૮૦૦ માં મૂચો તેથી મરેડી સત્તા પડી બાંગી. સિંધીયા, હોલકર સ્વતંત્ર થયા ને માંહે માંહે લડ્યા. બાહરાવ સિંધીયા તરફ હતો. તેથી હોલકરે પુના લૂટ્યું. બાહરાવે અંગ્રેજને સરણે જઈ વસાઈ મુકામે ૧૮૦૨

માં સલાહ કરી કે અંગ્રેજ સૈન્ય પુનામાં રાખવું ને બાજીરાવને ગાદી અપાવવી તેણે ૧૬ વર્ષ પરાધિનપણે રાજ્ય કરી ૧૮૧૭ માં અંગ્રેજ સામે થયો ખડકી ને કોરેગામ આગળ ૧૮૧૮ માં હાર્યો ને શરણે થયો. તેને આઠ લાખનું વર્ષાસન બાંધી આપી બીથુરમાં કેદ રાખ્યો. બાજીરાવ બીકણ ને અવિચારી હતો. પેહેલા બાજીરાવે મેળવેલું રાજ્ય એણે ખોલ્યું. બાજીરાવ ૧૮૫૩ માં મૂચો. તેના પુત્ર નાનાસાહેબે ૧૮૫૭ ના બળવામાં દુટ્ટ કામ કર્યો. રામરાજના પુત્ર બાલાસાહેબને અંગ્રેજે ૧૮૧૮ માં સતારાની ગાદી આપી. પણ તેના ઉપર કિતૂરનો વેહેમ આવવાથી ૧૮૪૦ માં આપાસાહેબને ખેસાડ્યો. તે મુઆ પછી ૧૮૪૯ માં રાજ આવસા કર્યું. એ રીતે મરેઠી પેલી શાખા અને પેશ્વાઈ નાશ પામી. કોલાપુરવાળા હજી રાજ્ય કરેછે.

### મરેઠી પાંચ રાજ્યનો સાર.

(૧) પેશ્વા—એ મરેઠાના મુખ્ય પ્રધાન હતા. બાલાજી, પેહેલા બાજીરાવ, તથા માધવરાવે બહાદુરીથી રાજ્ય વધાર્યું. છેલા બાજીરાવે કુસંપને અવિચારથી ૧૮૧૮ માં રાજ ખોલ્યું. પેશ્વાની ગાદી પુનામાં હતી.

(૨) સિંધિયા—એ રાજ સ્થાપનાર રાણોજી, પેશ્વાનો ખાસ-દાર હતો જોકેજી પાણીપતના રણમાં ૧૭૬૧ માં પડયા. મહાદજીએ માળવા વગેરે જીતી, દિલ્હીના શાહને કબજે કર્યો. દોલ-તરાવ ૧૮૦૩માં વેલેસ્લી સાથે લડ્યો. સલાહ કરી. હાલ તેના વશજો ગ્વાલીઅરમાં રાજ્ય કરેછે.

(૩) હોલકર—એ રાજ્યનો સ્થાપનાર મહારજી પહેલા બાજીરાવનો ઘોડેસ્વાર હતો. પછી તુકાજીને અહમદયાબાદએ ખોળે

લીધો. તે પછી યશવંતરાવને અંગ્રેજ સાથે લડાઈ થઈ. તેણે ૧૮૭૫ માં સલાહ કરી. એણે બાજીરાવ તથા સિધીયાને ૧૮૦૧ માં હરાવ્યા હતા. પછી મલાવરાવે ૧૮૧૭માં લડાઈ કરી સાર-થી તેના રાજ્યમાં અંગ્રેજ સैन्य રહેછે. હાલ તેના વંશજો ઇન્દો-રમાં રાજ્ય કરેછે.

(૪) ભોંસલા ૧૭૫૩—૧૮૫૩—૧૦૦—એ રાજ્ય ૧૭૫૩માં રાધોજીએ સ્થાપ્યું. તેની ગાદી નાગપુરમાં હતી. પછી કેટલાક સમય થયા. છેલ્લો સ્થુજી ૧૮૫૩માં અપુત્ર મૂળો. તેથી અંગ્રેજે નાગપુર ખાલસા કર્યું.

(૫) ગાયકવાડ—૧૭૩૧માં ખીલાજીએ વડોદરામાં ગાદી કરી. એ રાજ્ય ગુજરાત ને કાઠિયાવાડમાં વધ્યું. ૧૮૧૭ ના મરેડી વિગ્રહ-થી લાં રેસીડેન્ટ રહે છે. ૧૮૭૫માં મલાવરાવ ગાયકવાડ ઉપર રેસીડેન્ટને ઝેર દીધાનું તહેામત આવતાં તેને મદ્રાસમાં કેદ રાખ્યો. હાલ શિયાજીરાવ ગાદી ઉપર છે.

—:૦:૦:૦:—

### પ્રકરણ ૧૨ મું.

યુરોપી લોકનું આવવું—ઈ. સ. ૧૫૦૦—૧૭૦૦

હિંદની દોલતથી મોહ પામી પરદેશી લોકો ચડી આવતા. તેમાં આર્ય વેપારીઓ હિંદુસ્તાનનો માલ યુરોપમાં જઈ વેચતા. તે ત્યાં મોંઘો પડતો તેથી, યુરોપી લોકો હિંદમાં વેપાર અર્થે આવવા લા-ગ્યા. પોર્ટુગીઝ સરદાર બાર્થોલોમાડીઆએ ૧૪૮૭માં કેપ આફ-ગુડહોપનો શોધ કર્યો. સ્પેનથી હિંદુસ્તાન જવા ૧૪૯૨માં કોલંબસને મોકલ્યો, પણ તેનાં વહાણ પશ્ચિમમાં ધસડાયાથી અમેરિકાનો શોધ લાગ્યો, તેમાં સ્પેનને બહુ લાભ થયો. તેની યુરોપી લોકો ઉશ્કેરાયા,

**પોર્ટુગાલથી—**પોર્ટુગીઝ કે શીરંગી કેપ ઝોફ ગુડહોપને રસ્તે થઈ વાસકોડીગામા ૧૪૯૮માં કાલીકટ બંદરે આવ્યો. ત્યાંના રાજા ઝામોરીને તેને માન આપ્યું. પણ તે છ માસ રહ્યા મુસલમાન વેપારીની અદેખાઈથી તેને વધુ લાભ ન મળતાં પાછો ફર્યો. તે વખતે ઝામોરીને પોર્ટુગાલ સાથે વેપાર ચલાવવાનો પત્ર લખી આપ્યો.

૧૫૦૨માં વાસકોડીગામા ૨૦ વહાણો લઈ ફરીથી હિંદમાં આવ્યો. ૧૫૦૩માં આલબુર્કર્ક ને ૧૫૦૫માં આલમેડા આવ્યો. ૧૫૦૯ માં ખીજવાર આલબુર્કર્ક આવ્યો. તેણે ૧૫૧૦માં દીવ ને ૧૫૧૫માં ગોવા જીતી લીધાં. પછી મલાકાને ઝોર્મઝ બેટ લીધા, તે સારો જથ્થો પામી ૧૫૧૫માં ગોવામાં મરણ પામ્યો. ૧૫૨૪માં વાસકોડીગામા ત્રીજવાર આવ્યો ને ૧૫૨૭માં કોચીનમાં મૂક્યો. હાલ તેમના તાબામાં દીવ, દમણ, ગોવા મુખ્ય છે. તેમાં દમણ ૧૫૫૮માં મળ્યું વલ્હાકેડચ—પ્રથમ હોટમાન ૧૫૯૩માં સુમાત્રાને જીત્યા ગયો, પછી ખીજ કંપનીઓ થઈ તે ગઈ ૧૬૦૨માં જોડાઈ—૧૬૦૫માં વલ્હાકેડચે આંખોયનામાં રાજધાની કરી. ૧૬૧૯માં જવામાં બેવોઆ વસાવ્યું. તેમાં ત્યાં અંગ્રેજ વેપારી આવતા તેથી ૧૬૨૩માં આંખોયનામાં કતલ થઈ, તેથી તેઓ દિંદુસ્તાનમાં આવ્યા. વલ્હાકેડચે ૧૬૩૫માં ફાર્મોસા ૧૬૪૦માં મલાકા, તથા ૧૬૬૪માં કોચીનને કાલીકટ લીધાં. તેમણે બહોળા લાભ લેવા ખીજ પ્રજાપર અદેખાઈ કરી, તેમ કોઈ પર પ્રીતિ રાખી નહીં, તેથી તેમની પડતી આવી. ૧૬૫૯માં કલ્કાઈવે ચીનસુરા જત્યું, ને નીગાપટણ, જહતાંપટણ, ને ખીજ યાણાં અંગ્રેજે લીધાં. હાલમાં વલ્હાકેડચે એક શહેર હિંદમાં નથી.

**અંગ્રેજ—**(૧) સ્ટીવન્સ નામે અંગ્રેજ પહેલો ૧૫૭૯ માં



હિંદમાં આવ્યા. પછી ૧૫૮૩ માં ફ્રીચ, ન્યુમેરી, ને લીડસ એ ત્રણ વેપારી આવ્યા. ઈંગ્લાંડના કેટલાક વેપારીઓ ત્યાંની ઇલીએથ રાણી પાસેથી ૧૬૦૦ માં હિંદ તથા પૂર્વના બેટામાં વેપાર કરવાની સનંદ મેળવી તેમણે ૧૬૧૧ માં સુરતમાં કોડી ધાણી. ૧૬૧૫ માં ઈંગ્લાંડના ૧ લા જેમ્સ રાજાએ જહાંગીરના દરબારમાં સરરામ્સ-નેને વેપાર માટે મોકલ્યો.

(૨) આમ્બોઇનામાં ૧૬૨૩ માં વલંદાએ ૧૮ ઈંગ્રેજોને દગાથી માર્યા જેથી ત્યાંનો વેપાર છોડી હિંદમાં આવ્યા.

(૩) મદ્રાસમાં થાણું—મસાલાના બેટમાંથી આવેલા અંગ્રેજોએ ૧૬૨૩માં મચ્છલીપટણમાં તથા ૧૬૨૬માં આમ્બોઇનામાં કોડી ધાણી. ૧૬૩૮માં ચંદ્રગીરીના રાજાની પરવાનગીથી મદ્રાસમાં ફ્રે-સ્ટેસેન્ટબોર્ન કિલ્લો બાંધ્યો. તે ૧૬૫૩માં સ્વતંત્ર ઇલાકા બન્યો.

(૪) મુંબાઈનાં થાણું—૧૬૧૭માં અંગ્રેજે સુરતમાં કોડી ક-રેલી. ત્યાંથી ધોધા અમદાવાદને ખંભાત તરફ તેમનો માલ જતો. ઈંગ્લાંડનો ખીજો ચાર્લસરાજ પોર્ટુગાલના રાજાની કુંવરી વેરે પર-ણ્યો. તેને પેહેરામણીમાં મુંબાઈ બેટ ૧૬૬૨ માં મળ્યો એ બેટ ચાર્લસે દર વર્ષે સો રૂપિયા લેવા કરી ૧૬૬૮ માં કંપનીને આપ્યો. કંપનીએ સુરતની કોડી ઉપાડી ૧૬૮૭ માં ઉપલી મુંબા-ઈમાં બેળવી.

(૫) બંગાળનાં થાણું—૧૬૩૪ માં દિલ્લીના પાદશાહે બં-ગાળામાં વેપાર કરવાની અંગ્રેજને રજા આપી. ૧૬૪૦ માં હુગલીને ૧૬૪૨ માં બાલાસોરમાં કોડી ધાણી ૧૬૪૫ માં બાઉટન નામે ડાકટરે શાહજહાં પાસેથી કંપનીને વેપાર સંબંધી હક અપાવ્યા. ૧૬૮૧ માં બંગાળા મદ્રાસથી જૂદું પડ્યું ને લાં હોબસને ઉ-

પરી ઠરાવ્યો. ૧૬૮૬ માં નવાબ સાધસ્તિખાંએ અંગ્રેજી માલપર હક્કો કર્યો તેથી તેણે ફાઈસેન્ટવિલીયમ નામે કિલ્લો ખાંધ્યો. ઈ. સ. ૧૭૦૦ માં આજીમશાહ પાસેથી મુસાન્દી, ગોવિંદ-પુર, ને કલકત્તા, એ ત્રણ વેચાતાં લીધાં. ૧૬૮૧ માં કંપનીએ હિંદની ઉપજનો સરમન આમદેડને ઉપરી નીમ્યો. ૧૭૦૯ માં યુનાઇટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની જોડાઈ ગઈ.

ફ્રેંચ (છ કંપનીઓ થઈ.)

(૧) ૧૬૦૪ માં (૨) ૧૬૧૧ (૩) ૧૬૧૫ માં (૪) ૧૬૪૨માં (૫) ૧૬૪૪ માં તથા ૧૭૭૯ માં ગળી છએ જોડાઈ કંપની થઈ. ૧૬૭૪ માં પોંદેચરીમાં થાણું કર્યું. ૧૭૬૧ માં પડી ભાગ્યા. ને ૧૭૯૬ માં કંપની બંધ થઈ.

હાલ તેમને તામે પોંદેચરી, માહી, કારીકલ, ચાતાન, ચંદ્રનગર ડેનલોકની-૧૬૧૨ને ૧૬૧૭માં એ કંપની થઈ, તેમના ત્રાંકવી-ખાર ને શ્રીરામપુર ૧૬૪૫ માં અંગ્રેજો વેચાતાં લીધાં.

૧૭૩૧ માં સ્વીડન કંપની થઈ, ૧૭૩૩ માં સ્પેન કંપની થઈ તે ફીલીપાઈનમાં વેપાર કરતી ૧૭૨૩ માં ચોસ્ટેન્ડ કંપની થઈ. તેણે ૧૭૨૮ માં દેવાળું કાઢ્યું. એ બધીમાં ફ્રેંચ ને અંગ્રેજનું જોર વધ્યું. ને છેવટે અંગ્રેજો હિંદના ધણી થયા.

### પ્રકરણ ૧૩ મું.

(હિંદમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ) અદારમાં સૈકાને મધ્યભાગે મદ્રાસમાં અંગ્રેજનું અને પોંદેચરી માં ફ્રેંચનું થાણું હતું. તેમના વિચલથી ફ્રેંચ સત્તા પડી ભાગી, અને અંગ્રેજ જોરાવર થયા. તે સમે હૈદરાબાદમાં નિજામુલ મુલક અકાઉતમાં નવાબ તથા મહિસુર, ત્રીચીનાપલી, અને તાંજાવરમાં હિંદુરાજ અમલ કરતા હતા.

કર્ણાટકનો પેહલો વિગ્રહ-૧૭૪૬ થી ૧૭૪૮.

૧૭૪૪ માં યુરોપમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ વચ્ચે લડાઈ જાગી તેની અસર હિંદમાં થઈ. ફ્રેંચ સરદાર લાખેદેને ૧૭૪૬ માં મદ્રાસ જીતી લીધું. અને મદ્રાસના અંગ્રેજને દેવીડ કિલ્લામાં ભરાયા. તેની પાસેથી કેટલોક દંડ લઈ મદ્રાસ પાછું આપ્યું. તે પોંદેચરીના લોબી દુષ્લીને ગમ્યું નહીં. તેણે દેવીદને ઘેર્યું. એવામાં અંગ્રેજને મદદ આવી પહોંચી ને દુષ્લી પાછો ગયો. આ વખતે કલાઈવિ નામે જીવાન ઈંગ્રેજ વેપારી ખાતું છોડી, લશ્કરમાં નોકર હતો. તેણે તથા તેના ઉપરી લારેન્સે પોંદેચરી ઘેર્યું. પણ જીતી ન શકતાં પાછા ફર્યા. તંજાવરની ગાદી માટે બે ભાઈ લડતા હતા તેમાંના એકને મદદ કરવાથી અંગ્રેજને દેવીકોટા મળ્યો ૧૭૪૮.

કર્ણાટકનો બીજો વિગ્રહ ૧૭૪૮—૧૭૬૪.

હવે અંગ્રેજો અને ફ્રેંચો, દેશી રાજાઓનો પક્ષ કરી લડવા લાગ્યા. જેથી બીજો વિગ્રહ શરૂ થયો. ૧૭૪૮માં હૈદરાબાદમાં નિજામ મરણ પામ્યો. તેની ગાદી તેના પુત્ર નાસીરજંગને મળી. એજ સાલમાં કર્ણાટકનો નવાબ પડ્યો તેની ગાદીએ અન્વરૂદ્દીન બેટો. પણ નાસીરજંગની સામે તેનો ભાઈ મુજફ્ફર અને અન્વરૂદ્દીનની સામે તેનો જમાઈ ચંદાસાહેબ થયો. તે બંનેનો દુષ્લીએ પક્ષ કર્યો. અંગ્રેજો અન્વરૂદ્દીનની તરફ થયા. મુજફ્ફર, ચંદાસાહેબને દુષ્લીએ મળી ૧૭૪૯ માં અન્વરૂદ્દીનને અંબુરની લડાઈમાં માર્યો. તેનો પુત્ર મહમદઅલી ત્રીચીનાપલીમાં ભરાયો, ને ચંદાસાહેબ આકાંટની ગાદીનો વારસ થયો. તેથી તેણે પોંદેચરીની આસપાસનાં ૮૧ ગામ ફ્રેંચને આપ્યાં છુસી નામે ફ્રેંચ સરદારે નવાબનો જીજમઠ લીધો, તથા નાસીરજંગને હરાવ

મુજફરને ગાદી અપાવી. ૧૭૫૦ રસ્તામાં મુજફરનું મૃત્યુ થતાં તેના બાઈ સલામતજંગને બુરીએ ગાદી અપાવી. તેણે ફ્રેંચને ઉત્તરસિરકાર તથા મચ્છણપટણ આપ્યાં. એ રીતે ફ્રેંચ સત્તા વધી.

આર્કાટની લડાઈ-૧૭૫૧ ચંદાસાહેબે અંગ્રેજના મિત્ર મહુ-મદઅલીને ત્રીચીનાપલીમાં ઘેર્યો હતો. તેને છૂટો કરવા ચતુર કલામવે યુક્તિ શોધી કે ચંદાસાહેબની રાજવાની આર્કાટ ઘેરી લેવી. મદ્રાસમાં તે વાત ગમ્યાથી કલામવે ૫૦૦ માણસથી આર્કાટ જીતી લીધું. ચંદાને એ વાતની ખબર પડતાં પોતાના દીકરા રાજસાહેબને ફ્રેંચ ફ્રાજ સહીત આર્કાટ મોકલ્યો. તેણે ઘણા દિવસ ઘેરો રાખ્યો. આખર હારીને નાહો. ૧૭૫૧. તેવામાં કલામવને મદ્રાસથી ખબર આવી તેથી તે રાજસાહેબની પૂઠે દોડ્યો. તેને ૧૭૫૧ માં આર્નર્ડ આગળ તથા ૧૭૫૨ માં કૉલ-રેપાક આગળ હરાવ્યો. અને દુર્ગની કીર્તિરથભૂતો નાશ કર્યો. અંગ્રેજે મહુમદઅલીને આર્કાટની ગાદી આપી. ફ્રેંચો નરમ પડી પોંદેચરી ગયા. ને ચંદાને ગરેહાઓએ માર્યો. એ રીતે અંગ્રેજ ગયા પછી કલામવ ૧૭૫૨ માં પેહેલીવારનો સ્વદેશ ગયો. દુ-રહીને ફ્રેંચ સરકારે ૧૭૫૪ માં ફ્રાન્સ બોલાવી લીધો. ત્યાં તે અપમાન પામી ૧૭૬૩ માં મૂચ્યો. પછી ગોંધુ નામે ફ્રેંચ ગવર્નર આવ્યો. ને અન્ને પ્રજા વચ્ચે સલાહ થઈ.

કર્ણાટકનો ત્રીજો વિચ્છેદ. ૧૭૫૮—૧૭૬૧

ફ્રેંચ સરકાર ગોંધુ એ પછી લાલીને ૧૭૫૮ માં મોકલ્યો. તે હોંસીએ પણ અવિચારી હતો. તેથી તુરતજ દેવીડ કિલ્લો જીતી લઈ અંગ્રેજને કાઢવાની તૈયારી કરી. તેણે બુરીને હૈદરાબાદમાંથી બોલાવી લીધો. તેથી ત્યાં ફ્રેંચ સત્તા ઓછી થઈ. વાંદેવાસ

આગળ ૧૭૫૯ માં ઈંગ્રેજ સરદાર સરકુટે લાલી તથા જુસીને હરાવ્યા. તે કર્નલ ફ્રેડે મચ્છલીપટણ, તથા ઉત્તર સીરકાર લીધાં. વળી પોંદેચરી તથા જીજી ૧૭૬૧ માં જીતી લીધાં. એ રીતે ફ્રેંચ સત્તા પડી ભાંગી. લાલી ૧૭૬૧ માં ફ્રાન્સ ગયો તેનાપર રાજ ખોયાનો દોષ મૂકી ફ્રાંસી દીધી. ૧૭૬૬. બન્ને સરકાર વચ્ચે ૧૭૬૩ માં સલાહ થવાથી ફ્રેંચને પાંચ થાણા પાછાં સોંપ્યાં જે હાલ તેમના તાબામાં છે.

—————:૦:૦:—————

### પ્રકરણ ૧૪ મું.

અંગાળાને મહિસુરનો વિશ્વહ. ૧૭૫૬—૧૭૬૯

અંગાળી પેહલો વિશ્વહ—૧૭૫૭ મુશીંદાયાદની ગાદીએ નવાજ અલીવર્દીખાન ૧૭૪૦ માં બેઠો. તે અંગ્રેજનો ગિર હતો. તેણે કલકત્તાની આસપાસ ખાઈ ખોદવાની અંગ્રેજોને રમ આપી, જે હાલ મરેઠીખાડી કહેવાયછે. એની પછી સુરાજઔદલા ૧૭૫૬ માં ગાદીએ બેઠો એ નિર્દયને અવિચારી હતો. તે અંગ્રેજની ઘર્ષા કરતો. એવામાં તેનો એક ગુનેગાર અંગ્રેજને શરણે ગયો, તેને પાછો સોંપ્યો નહીં તેથી લડાઈ થઈ. નવાજે કાસીમ બખ્તરની અંગ્રેજ વખાણે લૂટી ૧૭૫૬ માં કલકત્તાપર ચડ્યો. ધણા અંગ્રેજો નાસી છૂટ્યા. તે ૧૪૬ પકડાયા. તે બધા ૧૮ ચો. ફુટની ઢાટડીમાં પૂર્વી તેમાં પાણીને હવા વગર ૧૨૩ જણ મરી ગયા ફક્ત ૨૩ જણ અઘમુઆ નીકળ્યા. ઈ. સ. ૧૭૫૬ માં કલાઈવ બીજી વાર મદ્રાસનો ગવર્નર થઈ આવ્યો તે આ સમાચાર સાંભળી વાટસનને સાથે લઈ, વેર વાળવા કલકત્તા આવ્યો. અને કલકત્તા લીધું. નવાજ સામે થયો પણ કલાઈવે સલાહ કરી કે

એક બીજને હરકત કરવી નહીં. ૧૭૫૭. બંગાળી બીજે વિચ-  
 હ—૧૭૫૭—કલાધવે ફ્રેન્ચનું ચંદ્રનગર છતી લીધું. તેથી નવાબ  
 ગુસ્સે થયો ને લડાઈની તૈયારી કરી. કલાધવે તેની સામે કાવતરું  
 રચી નવાબના સેનાપતી મીરજીફરને ગાદી આપવાનું ઠરાવ્યું  
 તેમાં કલાધવ, વાટસન, નવાબનો ખજાનચી રાય દુલ્હા ને  
 જગતશેઠ એઓ સામેલ થતા, આ વાત છૂપી રાખવા નવાબના વ-  
 કીવ અમીચંદ્ર ત્રીસ લાખ રૂપિયા માગ્યા. તેને કલાધવે ખોટું  
 ખત કરી આપો છતર્યો. પ્લાસીની લડાઈ—૧૭૫૭ એ બધું તૈયાર  
 થયા પછી કલાધવ મુર્શીદાબાદપર ચડ્યો. નવાબ પણ સામે આ-  
 વ્યો. કલાધવ પાસે ત્રણ હજાર સિપાઈ ને ૮ આઠ તોપ હતી.  
 નવાબ પાસે ૫૦ હજાર સૈન્ય ને ૫૦ તોપો હતી. પ્લાસીનાવન  
 માં તા. ૨૩ મી જુને લડાઈ થઈ તેમાં કલાધવે હાથે મારી  
 નવાબને નસાડ્યો. તેને મીરજીફરના દીકરા મીરાને માર્યો. કલા-  
 ધવે કેટલાક હક લખાવી લઈ મીરજીફરને ગાદીએ બેસાડ્યો.  
 તેણે અંગ્રેજોને પુષ્કળ નાણું, તથા ચોવીશ પ્રગણાની ઉપજ બ-  
 ક્ષીસ કરી. એમાંથી ગિઆરા અમીચંદ્રને કાંઈ ન મળવાથી તે  
 ગાંડો થઈ મરણ પામ્યો. ૧૭૫૭.

મીરજીફર—૧૭૫૭ માં કલાધવે બંગાળનો પેહલો ગવર્નર  
 મીરજીફરને ગાદી આપ્યાથી દિલ્લીનો પાદશાહ ચડી આવ્યો, તેને  
 કલાધવે પટણા આગળ હરાવ્યો ૧૭૫૪ નવાબ મીરજીફરે સ્વ-  
 તંત્ર થવા ચીનસુરાના વલ્લદાની મદદ માગી. તેથી કલાધવે ૧૭૫૪  
 માં વલ્લદાના સૈન્યનો નાશ કર્યો. ૧૭૬૦ માં કલાધવે બીજવાર  
 સ્વદેશ ગયો. ત્યાં માન પામ્યો. મીરજીફર અંગ્રેજોને દેવાદાર હતો  
 તથા પોતાની ફ્રાજનો પગાર આપી શક્યો નહીં, તેથી તેના ધન-  
 વાન જમાઈ મીરકાસમને અંગ્રેજોએ ગાદી આપી. ૧૭૬૦.

## મીરકાસમ.

તેને ગાદી મળવાના બદલામાં બરધાન ચીતાગાંગ, ને મેદ-  
નીપુર પ્રગણાં કંપનીને આપ્યાં. તેણે મોંગીરમાં રાજધાની કરી  
અને કવાયદી ફોજ ઉભી કરી.

## ત્રીજો બંગાળી વિથલ ૧૭૬૩—૬૫.

કંપનીના માલનું દાણ માફ હતું, ને રૂપતનું લેવાતું. કંપનીના  
નોકરો પણ દાણ ન આપવા લાગ્યા, તેથી નવાબને તુકસાન થવા  
લાગ્યું. નવાબે બંધી રૂપતનું દાણ માફ કર્યું. આથી અંગ્રેજો ક્રોધ્યા.  
કાસમે અંગ્રેજ માલની હોડીઓ ખાળી. ને પટણા છતી લઈ ૨૦૦  
અંગ્રેજોની કતલ કરી. ૧૭૬૩ માં વેરીઆ તથા ઉવાનાલાની  
લડાઈમાં મેજર આદમ્સે તેને હરાવ્યો. ને પુટ્ટા મિરજાફરને ફરી  
ગાદી આપી. ૧૭૬૩ મીરકાસમ નાસીને અયોધ્યાના સુબહૈલા  
પાસે ગયો, સાં દિલ્લીને શાહઆલમ પણ આવી મળ્યો. ત્રણે  
મળી પટણાપર ચડી આવ્યા, તેમને કપતાન કાલીચર્ડે ખાલ્યા.  
તથા મેજર મનરોએ બકસર પાસે ૧૭૬૪ માં હરાવ્યા. તેથી મી-  
રકાસમ નાસી ગયો. ને બાકીના બે શરણે આવ્યા. ૧૭૬૫.

## કલાઇવનું ત્રીજીવાર આવવું.

તે ૧૭૬૫ના મે માસમાં વિલાયતથી આવ્યો. એવામાં મીરજાફર  
મરી ગયો હતો. તેની ગાદી તેના પુત્ર નિજમઉદ્દૌલાને પૈસા લઈ  
આપી. આવેલા કલાઇવે બે મોટાં કામ કર્યાં.

(૧) તે આવતાં વાર અદલાબાદ ગયો. સાં અયોધ્યાના નવાબ  
પાસેથી ૫૦ લાખ રૂ. લઈ તેનો મુલક આપ્યો. તથા શાહ પા-  
સેથી બંગાળા, બહાર, ને ઝોઢીઆની ઉપજ લેવાનો હક મેળવ્યો.

૧૭૬૫. તેમ આદીલશાહને ૩૦ લાખ રા. ની ખંડણી આપવી. તથા ફોરા, ને અટલાખાદ પ્રાંત આપવા ઠરાવ્યા.

(૨) કંપનીના નોકરોના પગાર વધાર્યા. તેમને ખાનગી વેપાર કરતા તથા લાંચ લેતા અટકાવ્યા. લશ્કરનું એવડું બથું બંધ કર્યું, તેમાં રીસાયા તેને સજા કરી શાંતી કરી. તે ઇ. સ. ૧૭૬૭ માં ત્રીજીવાર સ્વદેશ ગયો ને ઘણું માન પામ્યો. પછી શત્રુએ તેના પર કામ ચલાવ્યું તેમાં તે જીત્યો, પણ આપઘાત કરી ૧૭૬૪ માં મરણ પામ્યો. કલાધવિ—શરો ચતુર, ને કપટી હતો. બંગાળા ને મદ્રાસમાં રાજ્યનો મજબૂત પાયો નાંખનાર એ નર હતો.

**મહિસુરનો પેહલો વિઘ્ન ૧૭૬૭—૧૭૬૯.**

હૈદરઅલી નામે હિંદુ રાજા મહિસુરમાં રાજ્ય કરતો હતો તેનો પ્રધાન નંદરાજ હતો. તેની ફાજમાં ફતેહુમહુમદ નાયક રણમાં પડ્યો તેનો પુત્ર હૈદર હતો. તે પરાક્રમ કરી મોટી પદવી પામ્યો. ૧૭૬૧ માં તેણે નંદરાય તથા રાજાને ઉઠાડી ગાદી લીધી. ને ઈંગ્રેજ હદ ઉપર ચડી આવ્યો, તેનું બળ અટકાવવાની અંગ્રેજોને જરૂર પડી—અંગ્રેજો પેશ્વા તથા નિજામ સાથે સંપ કર્યો. હૈદરે તે એને લાંચ આપી ફેડાયા. અંગ્રેજ સામે ચંગામ, ત્રીનોમાલી ને અંબુર આગળ ૧૭૬૭ માં લડાઈ કરી. તે ત્રણે લડાઈમાં સ્ત્રીથી તેને હરાવ્યો. તેથી ૧૭૬૯ માં મદ્રાસની સલાહ થઈ કે એક બી. જાનો મુલક પાછો આપવો તથા દુઃખ વખતે મદદ કરવી.

—:૦:૦:—

**પ્રકરણ ૧૫ મું.**

**વાર્નહેસ્ટીંગ્સ. ૧૭૭૨ થી ૧૭૮૫**

કલાધવના ગયા પછી ઇન્સરદારોને નોકરો પૈસો લેવા જુલમ



કરતા. તેથી કંપનીની ઉપજ વધી નહીં. માટે ૧૭૭૨ માં કૌંસીલના વડા મેંજર વાન હુસ્ટીંગ્સને અંગાળાનો ગવર્નર નીમ્યો. તેણે વસુક્ષાતમાંથી દેશીઓને કાઢી અંગ્રેજોને નીમ્યા. ન્યાય ને પોલીસ ખાતામાં સુધારો કર્યો. તે બે વર્ષ ગવર્નર થયો. પણ પાર્લમેન્ટે ક. રેન્સા ૧૭૭૩ ના રેગ્યુલેટીંગ આક્ટથી તે પેહેલો ગવર્નરજનરલ થયો તેની મદદમાં મી. બાર્વેલ, મી. ફ્રાન્સીસ, જનરલ કલેવરીંગ અને મોનસન એ ચારની કૌંસીલ નીમી. ગવર્નર જનરલને મુંબાઈ ને મદ્રાસના ગવર્નરોનો ઉપરી ઠરાવ્યો. ને કલકત્તામાં નવી અદાલત સ્થાપી. એ પ્રમાણે ધારો થયો. કૌંસીલમાં મી. બાર્વેલ સિવાયના ત્રણ મેંજરો સામા થવાથી તથા અયોગ્ય કામ કર્યાથી તે નીકાલ્યો.

### અયોગ્ય કામ.

(૧) અંગાળાના નવાખતું પેનશન ઓછું કરી તેમાંથી ૧૬ લાખ રૂ. અચાવ્યા. (૨) કોરાને અલ્હાબાદ પ્રાંતો બાદશાહને ન દેતાં તે અયોધ્યાના નવાખતે ૫૦ લાખ રૂ. વેચ્યા. (૩) અંગાળા વગેરે પ્રાંતોની ઉપજ બદલ બાદશાહને ૩૦ લાખ રૂ. ની ખંડણી દેવી પડતી તે અંધ કરી. (૪) રોહિલાને મારી કાપી તે પ્રાંત અયોધ્યાના નવાખતે છત્તી આપ્યો, તેમાં ઘણું ખર્ચ થયું તેમાં ત્રણ મેંજરો વિરુદ્ધ હતા. (૫) ૧૭૭૫ માં નંદકુમારે તેનાપર લાંચતું તહોમત મૂક્યું, પણ ખોટો લેખ બતાવ્યાનો શુનો ગણી તેને ફાંસી દીધી. (૬) કાશીના રાજા ચૈયતસિંહ પાસે ધારાથી વધુ ખંડણી માગી તેથી તે સામો થયો તેને દરાવી તેના બત્રિજને ગાદી આપીને વધુ ખંડણી ઠરાવી. ૧૭૮૨ (૭) ચૈયતસિંહને મદદ કર્યાનું આજ મૂઠી અયોધ્યાની બેગમો પાસેથી ૧ એક કરોડ રૂ. જીલ્લમથી લીધા.

(૨) પેહલો મરાઠી વિગ્રહ. ૧૭૭૫—૧૭૮૨

પુનાની ગાદી માટે બે ભાઈને તકરાર ચાલી. તેમાં રાધાબાએ મુંબઈ સરકારને સાષ્ટીઝેટ દેવાની સરતથી સલાહ કરી. ૧૭૭૫ માં પણ કલકતા સરકારે માધવરાવ સાથે ૧૭૭૬માં પુરંદરનું તહનામું કર્યું પણ પાછળથી જણાયું કે માધવરાવ ફ્રેંચ તરફ છે. તેથી રાધાબાને મદદ કરવા વેલેસ્લીને મોકલ્યો. તે આવ્યા પહેલાં મુંબઈના લશ્કરની પુના આગળ ૧૭૭૯ માં હાર થઈ. તે વારગામમાં નામોશી ભરેલા કરાર કર્યા. તેથી હેસ્ટીંગ્સે કર્નલ ગાર્ટને મોકલ્યો. તેણે ૧૭૮૪ માં સુરતને અમદાવાદ લીધાં તથા પોદ્દામે ગ્વાલીઅરગઢ લીધો. છેવટ ૧૭૮૨ માં સાલબાઈની સલાહ થઈ કે પુરંદરના તહનામા પછી લીધેલો મુલક મરેઠાને પાછો આપવો.

(૩) બીજો મહિસુર વિગ્રહ ૧૭૮૦—૧૭૮૪.

મરેઠાએ ૧૭૭૨ માં ચેરકુલી પાસે હૈદરને હરાવ્યો. ત્યારે અંગ્રેજો મદદ ન કરી તથા માહી પાસેનો તેનો મુલક દબાવ્યો, એથી ગુસ્સે થઈ હૈદરે લડાઈ આરંભી—પ્રથમ હૈદરે કર્નલ બેલીને પેરામ બેકમ આગળ ૧૭૮૪ માં હરાવ્યો. તથા સર આયર કુટને ચીલામ્બ્રમ આગળ ૧૭૮૧ માં હરાવ્યો. પાછળથી કુટે પોર્ટોનો-વો, પોર્લીલોર, તે શોર્લીંગર આગળ ૧૭૮૧ માં હૈદરને હરાવ્યો તથા પનીઆની આગળ ૧૭૮૨ માં, એર્ષીંગ્ટને દીપુને હરાવ્યો. એવામાં ચિતુરમાં હૈદરનું મરણ થયું ૧૭૮૨. પણ તેના પુત્ર દીપુએ લડાઈ જારી રાખી. આમર દીપુએ ૧૭૮૪ માં મેંગલોરની સલાહ કરી. તેથી એક બીજાનું છત્રેનું પાણું મળ્યું તે બીજો ઝવડો પૂરો થયો.

## (૪) પીટનું ખીલ.

ફેકસનું ખીલ ૧૭૮૩માં નામજુર થયા પછી પાર્લમેન્ટમાં પીટ નામના પ્રધાને ૧૮૮૪માં ખીલ મૂક્યું. તેમાં એ ઠરાવ હતો કે કં-પનીના ૨૪ ડીરેક્ટરોમાંથી ત્રણ જણની છૂપી મંડળી નીમવી. તેમને માથે છ શખ્સની કમીટી નીમવી. (૨) કલકત્તાથી કૌંસીલમાં ૪ ના ૩ મેંબર રાખવા. મુંબઈ તથા મદ્રાસમાં કૌંસીલ ઠરાવી એ ખીલ મંજુર થયું.

હુસ્ટીંગ્સ ૧૭૮૫ માં વિજ્ઞાત ગયો. ત્યાં તેના પર બર્ક સાહેબે અયોગ્ય કામ સંબંધી તહેામત મૂક્યાં. તે કામ ૭ વર્ષ ચાલ્યું તેમાં ધણું ખર્ચ કરી તે છૂટ્યો.

## લાર્ડકાર્ન વાલીસ ૧૭૮૬—૧૭૯૩.

હુસ્ટીંગ્સના ગયા પછી ૨૦ માસ મેકહુર્સન સાહેબે કામ ચલાવ્યું. પછી લાર્ડ કાર્નવાલીસ ૧૭૮૬ માં આવ્યો.

(૧) નિન્નમ સાથે સલાહ કરી ૧૭૮૮ માં ગંતુર પ્રાંત લીધો.

(૨) જમાબંદીના ધારા—તેણે જમાબંદીના ત્રણ નિયમ બાંધ્યા—(૧) મોટા જમીનદારોએ પોતાની ઉપજનો અમુક આંકડો સરકારમાં ભરવો. તેમને હમેશના પટ્ટા કરી આપ્યા. (૨) લોકોએ પોતાની ગામની ઉપજનો આંકડો ઉધરાવી સરકારમાં ભરવો. (૩) દરેક જેડુતની જમીન માટે વિધેાટી ઠરાવી. પેહેલી રીત બંગાળામાં ને ત્રીજી મદ્રાસ તથા મુંબાઇ હિલાકામાં ચાલે છે.

## (૩) મહિંસુર વિગ્રહ—૧૭૯૦—૧૭૯૩.

દીપુએ અંગ્રેજના મિત્ર ત્રાવણકોરના રાજા પર ચડાઈ કરી. તેથી કાર્નવાલીસ પડે લડવા ગયો. શિમોગાને અરીકેરા આગળ ૧૭૯૧ માં દીપુ હાર્યો. ને અંગ્રેજે બેંગલુર તથા નંદીદુર્ગ જીતી.

લીધાં. ૧૭૯૨ શ્રીરંગપટણુ ઘેરું. તેથી દીપુએ લાચાર થઇ અર્ધુ રાજ તથા ૩ કરોડ રા. આપી સલાહ કરી-૧૭૯૨.

**કાર્નવાલીસે**—ખંભાળા, મદ્રાસ, ને મુંબાઇના કામ જૂદાં પા-  
ડ્યાં. વસુલાતને ન્યાયખાતામાં સુધારા કર્યા. તથા કલકત્તામાં હાઇ-  
કોર્ટ સ્થાપી. એ ૧૭૯૩ માં સ્વદેશ ગયો.

### સરજનશૌર ૧૭૯૩—૧૭૯૮

(૧) એ ૧૭૯૩ માં આવ્યો. દેશીરાજમાં હાથ ન ધાલતાં સલાહથી કારભાર કરવાનો તેનો વિચાર હતો. મરેઢાએ નિજમને કુર્દલામાં ૧૭૯૫ માં હરાવ્યો. તેમાં મદદ ન કર્યાથી નિજમને સિકંદરાખાદની અંગ્રેજની હાવણી ઉઠાવી લીધી. ને ફ્રેંચ સરદાર રાખ્યા.

(૨) કર્ણાટકનો નવાબ મહુમદઅલી ૧૭૯૫માં મરણ પામતાં તેના પુત્રને અંગ્રેજે ગાદી આપી.

(૩) અયોધ્યાનો નવાબ અસોફઉદ્દૌલા ૧૭૯૭ માં મૂઝો ને ગાદીની તકરાર પડી. અંગ્રેજે મરનારના ભાઇ સાદતઅલીને ગાદી આપી, વજીરઅલીને કેદ કર્યો. વજીરઅલીએ કાશીના રેસીડેન્ટ-ચેરીનું ખૂન કર્યું તેથી તેને જન્મકેદ કર્યો સરજનશૌર ૧૭૯૮ માં સ્વદેશ ગયો.

### લાડવેલસલી—૧૭૯૮—૧૮૦૫—(મોનિંગ્ટન)

(૧) તે ૧૭૯૮ માં આવ્યો. દેશી રાજ્યોને તાબે કરી અંગ્રેજ સત્તા વધારવા તેનો વિચાર હતો. તેથી દેશી રાજ્યોને મદદ આ-  
પવા હરાવ કર્યો. પ્રથમ નિજમ સાથે ૧૭૯૮ માં સલાહ કરી, તેને ખર્ચે સિકંદરાખાદમાં અંગ્રેજ હાવણી રાખી. તથા ફંચોને કા-  
દવાની સરત કરી.

(૨) મહિસુરનો ચોથો વિઝહ—૧૭૯૯ શ્રીરંગપટણુની સ-

લાહ પછી દીપુએ કોથે ભરાઈ ફેંચ તથા અફગાનની મદદ માગી. ને અંગ્રેજ સામે લડાઈની તૈયારી માંડી. તેથી માલવેલી આગળ હારીસે, સદાશીર પાસે સ્ટુઅર્ટ ને શ્રીરંગપટણ આગળ બેચર્ડે ૧૭૯૯ માં હરાવ્યો. દીપુ લડતાં મરાયો.

**દીપુના રાજની વહેંચણી—**દીપુનું રાજ ત્રણ ભાગે વહેંચાયું (૧) શ્રીરંગપટણનો ભાગ અંગ્રેજો રાખ્યો.

(૨) મહિસુરનો ભાગ આગલા હિંદુ રાજના વંશને ગાદીએ બેસાડી આપ્યો. (૩) પાકીનો ભાગ નીજમ, મરેઠા, વગેરે મદદગાર રાજઓને આપ્યો. આર્ધરવેલેસ્લીએ (ગ. જ. નો ભાઇ) શ્રીરંગપટણમાં સારો કારભાર કર્યો. દીપુના બે પુત્રને વેલોરમાં કેદ રાખ્યા. પાછળથી ક્લકત્તે મોકલ્યા.

(૪) સુરતના નવાબને એક લાખ પેનસન આપીને રાજ ખાલ-સા કર્યું. તથા કર્ણાટકના નવાબને પેનશન આપી તેનું રાજ કરજ પેટે ખાલસા કર્યું ૧૮૦૧.

### મુકાબલા.

**શિવાજી ને હૈદર—**બન્ને શરા, કપટીને સમય સાધક અને પ-હોંચેલા હતા. બન્નેએ આપ બળથી રાજ્ય સ્થાપ્યાં ને હોંશિયારીથી રાજ્ય ચલાવ્યાં. ફેર એજ કે શિવાજીએ રાજ્યનું ધોરણ એવું કર્યું કે, તે પછીના નબળા રાજઓના સમયમાં ઔરંગઝેબ જેવો બળવાન શત્રુ છતાં રાજ્ય ટકી રહ્યું, પણ હૈદરનો પુત્ર શરોહતાં સમય ફેરને લીધે તેનું રાજ્ય ડૂબ્યું.

**વાર્નહેસ્ટીંગ્સને કલાઇવ—**કલાઇવે રાજ્ય સ્થાપ્યું ને હે-સ્ટીંગ્સે દબ કર્યું. બન્ને સ્વાર્થ સાધવામાં તર્કટ ને પાપ કરતા. કલાઇવ લડવૈયો ને હેસ્ટીંગ્સ રાજનીતિજ્ઞ હતો. બન્ને દંઢ મનના, છા-તીવાળા ને પહોંચેલા હતા.

**દુષ્ણીને કલાધવ—**અન્ને દેશીરાજ્યના કથયામાં બળ્યા. ને રાજ્ય સ્થાપવાની ઇચ્છા કરી. અન્ને લડવૈયા, ચતુર, ને યુક્તિવાન હતા. પણ દુષ્ણીમાં કલાધવના જેવી અગમચેતી નહોતી, તેથી કલાધવે દુષ્ણીની ધારણા તોડી. તથા અગ્રેજ રાજ્યનો પાયો નાંખ્યો.

**લાઈહેસ્ટીંગ્સને લાઈવેલ્સલી—**અનેની ઇચ્છા દેશીરાજ્યની નખખામનો લાભ લઈ અગ્રેજ રાજ્ય વધારવાની હતી. હેસ્ટીંગ્સે અયોધ્ય કામ કર્યાં તેથી વજોવાયો, પણ વેલ્સલીનાં કામ માર્મીક હતાં તેથી દેશીરાજ્ય આગસુ થયાં. અન્ને કુશળને વિચારવાનહતા. હેસ્ટીંગ્સે દેવું શીટાડ્યું ને વેલ્સલીએ રાજ્યસત્તા વધારી તેથી વખણાયો.

### વંશાવળીઓ.

#### મરેઠાની વંશાવળી.

ગાદી. મરજુ. રાજ્ય.

શિવાજી-૧૬૬૪-૧૬૮૦-૧૬  
સંભાજી-૧૬૮૦-૧૬૮૯-૯  
રામરામ-૧૬૮૯-૧૭૦૦-૧૧  
શિવાજી(૨.)-૧૭૦૦-૧૭૦૮-૮  
શાહુ-૧૭૦૮-૧૭૪૮-૪૦  
રામરામ-૧૭૪૮-૧૭૭૭-૨૯  
શાહુ ખીજો-૧૭૭૭-૧૮૧૮-૪૧  
ખાલાસાહેબ (પ્રતાપસિંહ-૧૮૧૮  
૧૮૪૦-૨૨  
શાહજી (આપાસાહેબ-૧૮૪૦-  
૧૮૪૮-૮

#### પેશ્વાવંશ.

ખાલાજી વિશ્વનાથ-૧૭૧૪-૧૭૨૦-૬  
ખાજીરાવઅલ્લાલ-૧૭૨૦-૧૭૪૦-૨૦

ખાલાજી(૨.)-૧૭૪૦-૧૭૬૧-૨૧  
માધવરાવ-૧૭૬૧-૧૭૭૨-૧૧  
નારણરાવ-૧૭૭૨-૧૭૭૩-૧  
સવાઈમાધવરાવ-૧૭૭૪-૧૭૯૫-૨૧  
ખાજીરાવ(૨)-૧૭૯૫-૧૮૧૮-૨૩

#### ગવર્નરો.

લોર્ડકલાઈવ-૧૭૫૮-૧૭૬૭-૯  
હેરીવેરેસ્ટ-૧૭૬૭-૧૭૬૯-૨  
ગ્લેનકાટીમર-૧૭૬૯-૧૭૭૨-૩  
વાર્નહેસ્ટીંગ્સ-૧૭૭૨-૧૭૭૪-૨

#### ગવર્નરજનરલ.

વાર્નહેસ્ટીંગ્સ-૧૭૭૪-૧૭૮૫-૧૧  
સરગ્લનમેક્કર્સન-૧૭૮૫-૧૭૮૬-૧  
લોર્ડકાર્નવાલીસ-૧૭૮૬-૧૭૯૩-૭  
સરગ્લનશેર-૧૭૯૩-૧૭૯૮-૫  
લોર્ડવેલ્સલી-૧૭૯૮-૧૮૦૫-૭

## લઘુકથાઓ.

સ્થળ.	સાલ.	પરિણામ.
ડભોધ.	૧૭૩૪	બાહુરાવ પેશ્વાએ ત્રીજાકરાવને માર્યો.
બોપાળ.	૧૭૩૬	બાહુરાવે નિજામને હરાવ્યો.
કર્નાટ.	૧૭૩૮	નાદીરશાહે મુગલોને હરાવ્યા.
અંબુર (૧)	૧૭૪૧	મરેઠાએ નવાબ દોસ્તઅલીને માર્યો.
મદ્રાસ.	૧૭૪૬	ફ્રેંચે કર્ણાટકના નવાબને હરાવ્યો.
સરહિંદ.	૧૭૪૭	મુગલોએ અહમદુરાનીને હરાવ્યો.
ત્રિચીનાપલી.	૧૭૫૦	નાસીરજાએ મુજફ્ફરજાને હરાવ્યો.
અંબુર (૨)	૧૭૫૦	દુર્ગાએ અન્વરહીનને હરાવ્યો.
આકોટ.	૧૭૫૧	કલાધવે રાજસાહેબને હરાવ્યો.
આર્ની.	૧૭૫૧	” ” ”
કાવરેપાક.	૧૭૫૧	” ” ”
બાહુર.	૧૭૫૨	મેજરકારેન્સે ફ્રેંચોને હરાવ્યા.
પ્લાસી.	૧૭૫૭	કલાધવે સુરાજકૌલાને હરાવ્યો.
ચીનસુરા.	૧૭૫૯	કર્નલક્રોડે વલ્હાને હરાવ્યા.
વાંદેવાંશ.	૧૭૬૦	ઇ. કુટે ફ્રેંચ સરદાર કાલી તથા બુસીને હરાવ્યા.
હદગીર	૧૭૬૦	મરેઠાએ મુમલાઇ ફેજને હરાવી.
પાણીપત (૧)	૧૭૬૧	અહમદ દુરાનીએ મરેઠાને હરાવ્યા.
પટણા (૧)	૧૭૬૧	મેજરકર્નાકે શાહ આલમને હરાવ્યા.
ધેરીયા.	૧૭૬૩	ઇ. આદમસે મીરકાસમને હરાવ્યો.
હુધાનાળા.	૧૭૬૩	” ” ”
પટણા (૨)	૧૭૬૪	કર્નાકે મીર કાસમ, સુજાઉદ્દૌલા, શાહ આલમને હરાવ્યા.

ખકસર.	૧૭૬૪ મનરોએ ઉપલા ત્રણેને હરાવ્યા.
કાલ્પી.	૧૭૬૫ કર્નાકે સુખકોલા તથા મરેહાને હરાવ્યા.
અંગામ.	૧૭૬૭ કર્નલ સ્મીથે હૈદરને હરાવ્યો.
ત્રીનોમાલી.	૧૭૬૭ " " "
અંબુર. (૩)	૧૭૬૭ " " "
ચેરકુલી.	૧૭૭૨ માધવરાવ પેશ્વાએ હૈદરને હરાવ્યો.
ખેલીનોર. (૧)	૧૭૮૦ હૈદરે કર્નલ ખેલીને હરાવ્યો.
ચીલાંશ્રમ.	૧૭૮૧ હૈદરે સર ઇ. કુટને હરાવ્યો.
પોટોનોવો.	૧૭૮૧ સર ઇ. કુટે હૈદરને હરાવ્યો.
પોલીલોર. (૨)	૧૭૮૧ " " "
સોલીંગર.	૧૭૮૧ " " "
પનીઆની.	૧૭૮૨ મેજર એર્ષીંગ્ટને ટીપુને હરાવ્યો.
શીમોગા.	૧૭૮૧ કર્નવાલીસે ટીપુને હરાવ્યો.
અરીકરા.	૧૭૮૧ " " "
કુર્દલા.	૧૭૮૫ મરેહાએ નીળમને હરાવ્યા.
માલવેલી	૧૭૮૮ જનરલ હારીસે ટીપુને હરાવ્યા.
સદાશીર.	૧૭૮૮ જનરલ સ્ટુઅર્ટે ટીપુને હરાવ્યો.
શ્રીરંગપટણ.	૧૭૮૮ જનરલ બેચર્ટે ટીપુને હરાવ્યો.

સત્તાહો.

સ્થળ	સાલ.	કોનીવચ્ચે.	ઠરાવ.
મદ્રાસ.	૧૭૬૮ હૈદર અને અંગ્રેજ વચ્ચે-અંગ્રેજે એકબીજાને લીધેલો મુલક પાછો આપવો ને પરસ્પર મદદ કરવી.		
સુરત.	૧૭૭૫ રાઘોજીને મુંબાઇ સરકાર-રાઘોજીએ પુનાની		



- ગાદી આપવી તે બદલે સાષ્ટી વી-  
ગેરે બેટ અંગ્રેજને મળે.
- પુરંદર. ૧૭૭૬ અંગ્રેજને સવાઇ માધવરાવ-અંગ્રેજ રાધોબાનો  
પક્ષ કરે તો સાષ્ટી તથા વસાઇ બેટ  
આપવા.
- વારંગામ. ૧૭૭૯ ,, ,, અંગ્રેજ સાષ્ટી લેવાની વાત  
છોડી દેતો સુખે જવા દેવા. તે પાળતાં  
લગી બે અંગ્રેજ અહીં રાખવા.
- સાલબાઈ. ૧૭૮૨ મરેહાને અંગ્રેજ પુરંદરની સંધિ પછી લીધેલો  
મુલક મરેહાને પાછો આપવો.
- માંગલોર. ૧૭૮૪ ટીપુને અંગ્રેજ-એક બીજાનું લીધેલું પાંચુ આપવું.
- શ્રીરંગપટણ ૧૭૯૨ ,, ટીપુએ ચરધું રાજ અંગ્રેજ વગેરેને  
આપવું, ખર્ચના ત્રણ કરોડ રા.  
આપવા. અંગ્રેજ બંદીવાન છોડી મૂ-  
કવા સરત પાળતાં લગી ટીપુના બે  
પુત્ર અંગ્રેજ પાસે રહે.
- હૈદરાબાદ. ૧૭૯૮ નિજમને અંગ્રેજ-સિકંદરાબાદમાં નિજમના  
ખર્ચે અંગ્રેજ છાવણી રાખવી ને  
ફ્રેંચોને કાઢવા.
- ૧૮૦૧ ,, સિકંદરાબાદના સૈન્યના ખર્ચ બદલ  
બાલાઘાટ પ્રાંત અંગ્રેજને આપવો.

### પ્રખ્યાત પુરૂષો.

કલાધીવ-૧૭૪૪ માં હિંદમાં વેપારખાતામાં નોકર રહ્યો. ને નો-  
કરી ન ગમવાથી બરકરીખાતામાં રહ્યો. યુક્તિથી આકાંઠ જીતવાથી

પંકાચો, આર્ની ને કોવરેપાક આગળ ૧૭૫૭ માં રાજસાહેબને હરાવ્યો. ૧૭૫૨ માં પેલીવાર સ્વદેશ ગયો. ૧૭૫૫ માં મદ્રાસનો ગવર્નર થઈ આવ્યો. ૧૭૫૭ માં પેલાસીના રણમાં મુરાજીદૌલાને હરાવી, અંગ્રેજ રાજ્યનો પાયો નાંખ્યો. ૧૭૬૦ માં ખીજવાર સ્વદેશ ગયો, ૧૭૬૫ માં ત્રીજવાર આવ્યો. બંગાળા, બહાર, ને ઝોઢીઆની સનંદ મેળવી. લશ્કરી વગેરે ખાતામાં સુધારો કર્યો ને ૧૭૬૭ માં વિલાયત ગયો. ત્યાં તેનાપર, દુબનોએ કામ ચલાવ્યું, તેમાં નિર્દોષ ઠર્યો પણ ૧૭૭૪ માં આપઘાત કરી મૂઝ્યો. તે-શરે, હિમતવાન, અને કપટી હતો.

**દુસ્રી**—એ પોંદેચરીનો ફ્રેંચ ગવર્નર થયો. તેણે દેશીઓને લશ્કરી કવાયત શીખવી, તથા દેશી રાજના કજીઆમાં પડી મૂલક મેળવ્યો. ૧૭૪૬ માં મદ્રાસ જત્યું ૧૭૪૯ માં અંબુરમાં અન્ન-રદીનને માર્યો. નિજમ તથા અંદાસાહેબને ૧૭૪૨ માં ગાદી અપાવી. ફ્રેંચસત્તા સ્થાપનાર એ પુરૂષ હતો, ૧૭૫૪ માં ફ્રાન્સ ગયો, ૧૭૬૩ માં અપમાન પામી મૂઝ્યો. તે ચતુર, હિમતવાન ને દીર્ઘદ્રષ્ટીવાળો હતો.

**બુસી**—એ દુસ્રીના તાળાનો ફ્રેંચ સેનાપતી હતો. મુજફ્ફરગંજને નિજમની ૧૭૫૦ માં ગાદી અપાવી. મચ્છલીપટણ તથા ઉત્તરસિરકાર મેળવ્યા. તેને ૧૭૬૦ માં વાંદેવાંસની લડાઈમાં કુટે પકડયો ટીપુને મદદ કરી હતી, તે બહાદુર શરે હતો.

**લાલી**—એ ૧૭૫૮ માં પોંદેચરીનો ગવર્નર થઈ આવ્યો. તુર્ક ફોર્તિસેન્ટેલીડ કિલ્લો જીતી કુલાયો. લડાઈ માટે લડવા રૈયત પાસેથી જીવનમયી નાણું લીધું. ને બુસીને નિજમના રાજ્યમાંથી બોલાવી લીધો. તેથી ત્યાંથી ફ્રેંચસત્તા તૂટી બાંગી. બંનેને ૧૭૬૦ માં વાંદેવાંસ આગળ કુટે હરાવ્યા. એણે ફ્રેંચસત્તા બોઈ ૧૭૬૧ માં ફ્રેંચ સરકારે બોલાવી લીધો ને ૧૭૬૬ માં ફ્રાંસી દીધી.

**ચંદાસાહેબ**—એ દોસ્તઅલીનો જમાઈ થાય. તેણે ફ્રેંચની મદદથી અન્વરહીનની અકાઉતની ગાદી લીધી. ત્રીચીનાપલીમાં મહમદઅલીને ઘેર્યો, પણ કલાઇવની યુક્તિથી હાર્યો. તેને ૧૭૫૨ માં તાંજાવરના રાજાએ માર્યો.

**અમીચંદ**—કલાઇવના કાવતરામાં સુરાજદૌલાનો વકીલ હતો તેમાં રૂ. ૩૦ લાખ મળવાનું ખત કરાવ્યું. પછી કંઈ ન મળવાથી ઘેલો થયો. તેને માથે ખોટો લેખ બનાવ્યાનો ગુનો ગણી ફાંસી દીધી. ૧૭૭૬.

**ઐયતસિંહ**—એ કાશીનો રાજા હતો. તેની પાસે વારંહુસ્ટીંગ્સે ખંડણી કરતાં વધુ નાણાં માગ્યાં—તે ન આપ્યાં તેથી તેને કેદ કર્યો. પણ ૧૭૮૧ માં તેને રૈયતે છોડાવ્યો. ત્યાંથી નાશી જઈ ૧૮૧૦ માં ગ્વાલીઅરમાં મૂચો.

**ટીપુ**—તે હૈદરનો પુત્ર ૧૭૮૨ માં ગાદીએ બેઠો. અંગ્રેજો તેને બાંધ કહેતા. ૧૭૮૪ માં મેંગલુરની સલાહ કરી. અંગ્રેજ સાથે ત્રીજા વિગ્રહમાં શિમુગાને અરીકેરા આગળ ૧૭૯૨ માં હાર્યો અને અર્ધું રાજ આપ્યું. પછી સદાશીર, માલવેલી, ને શ્રીરંગપટ્ટણ આગળ ૧૭૯૯ માં હાર્યો, અને રણમાં પડ્યો. તેનું રાજ અંગ્રેજ લીધું.

**સરખ-કુટ**—એ અંગ્રેજ સરદાર ૧૭૫૯ માં હિંદમાં આવ્યો. એણે હૈદરને પોર્ટોનાવો, પોલીલોર, શોલિંગર આગળ હરાવ્યો. તથા વાંદેવાંશમાં લાલી ખુસીને હરાવ્યા. ૧૭૬૧ માં પોંદેચરી છતી લીધું, ૧૭૮૩ માં મદ્રાસમાં ગત થયો.

**સુરાજઉદ્દૌલા**—(એ બંગાળાનો નવાબ) ૧૭૫૬ માં કલકત્તામાં ૧૪૬ અંગ્રેજોને અધારી કોટડીમાં ગુંજાવી માર્યા. પ્લાસીની

લડાઈમાં ૧૭૫૭ માં કલાઈવે હરાવ્યો લાંથી નાઠો. તેને મીરકા-  
સીમના દીકરા મીરને માર્યો. ૧૭૫૭.

**મીરજીર**—(૧૭૫૬—૧૭૫૭) એ બંગાળનો સુબહદૈયાનો  
સેનાપતી હતો. તે ધ્રુતીને અંગ્રેજને મળ્યો. ૧૭૫૭ અને નજરાણાં  
તથા ધન આપી ગાદી લીધી. પછી અંગ્રેજોને કાદવા વલદાની  
મદદ માગી. તેને કલાઈવે ૧૭૫૮ માં ચીનસુરામાં હરાવ્યો. ફ્રા-  
ન્સનો પગાર તથા અંગ્રેજનું દેનું ન આપવાથી ૧૭૬૦ માં તેને  
ઉઠાડી મીરકાસમને ગાદી આપી. મીરકાસમ સામે થતાં ફરી  
૧૭૬૩ માં મીરજીરને ગાદી મળી. તે ૧૭૬૫ માં મૂઓ.

**મીરકાસમ**—(૧૭૫૭—૧૭૬૦) (એ મીરજીરનો ભાઈ) અ-  
ંગ્રેજોને ધન તથા પ્રાંત આપી ૧૭૬૦ માં ગાદી મેળવી. પટણાના  
સૂબા રામનારાયણને લૂટીને માર્યો. દાણ બાળત વાંધો પાડી  
હોડીઓ લૂટીને અંગ્રેજોની કતલ કરી. ઘેરીયામાં ૧૭૬૩ માં હાર્યો.  
તેને અયોધ્યાના નવાબ તથા દિલ્લીના પાદશાહે મદદ કરી. પણ એ  
બધા હાર્યો. મીરકાસમ રખડીને ૧૭૮૦ માં મૂઓ. (૧૭૬૦—૧૭૬૩)

**નાનાફઝનવીસ**—એ મરેકાનો છેલ્લો રાજનીતિર પુરૂષ હતો.  
રાઘોખાને તુચ્છકારી, સવાઈમાધવરાવને તેણે ગાદી અપાવી. તે જીવ્યો  
ત્યાંસુધી મરેઠી રાજ્ય પરતંત્ર થવા ન પામ્યું એ ૧૮૦૦ માં મૂઓ.

**અહલ્યાખાઈ**—(તે મહારાજ હોલકરના પુત્રની સ્ત્રી) એણે  
રાજકારભાર સારો કર્યો. પ્રજાસનું હાલનું દેર બધાવ્યું એવાં ધ-  
ર્મનાં કામ કરી પુણ્ય થઈ.



# મૂગોલ વિદ્યા.

પ્રકરણ ૧ લું.

એશિયા ખંડ.

સીમા—ઉત્તરે ઉત્તર મહાસાગર, પશ્ચિમે યુરલ પર્વત, યુરલ નદી, કાસ્પિયન સમુદ્ર, કાકેસસ પર્વત, કાજો સમુદ્ર, મામૌરા સમુદ્ર, આર્કીપેલેગો, લૂમદય સમુદ્ર, રવેજની નહેરને લાલ સમુદ્ર, દક્ષિણે હિંદીમાહાસાગર ને પૂર્વે પાસિફિક મહાસાગરછે.

દેશોનાં નામ. રાજધાની અને મુખ્ય શહેરો.

- (૧) બલુચિસ્તાન—ખિલાત, ગંદાવા, દાદર, કવેટા, કેજ, સોનમીયાની.  
(૨) અફઘાનિસ્તાન—કાબૂલ, ગિજની, કંદહાર, હેરાત, જલાલાબાદ, બાલ્ક.  
(૩) ઇરાન—તેહેરાન, ઇસ્ફહાન, શિરાજ, તબ્રિજ, યજ્દ, અસ્તરાબાદ, મશહ, બુશીર.

(૪) અરબસ્તાન—મક્કા, મદિના, મેખા, મસ્કત, જેડા અને એડન  
(અંગ્રેજનું)

(૫) એશિયાઇ તુર્કસ્તાન—એના ૪ ચાર ભાગછે. (૧) એ એશિયા  
મૈનર—એમાં (સ્મર્ના, સંગોરા) (૨)  
સિરિયા—(દમાસ્કસ, અલેપ્પો, જે-  
રુસલમ, એકર) (૩) અલજીરા, કુ-  
ર્દીસ્તાન—(બગદાદ, બસ્રા, બાબિલન,  
દિયર બકર, વાન, મોસલ) (૪) આ-  
ર્મિનિયા—(અર્જમ, ત્રેબીઝાંડ.)

(૬) તાર્તરી—એના ૪ ચાર ભાગ છે.

(૧) પૂર્વ તાર્તરી—(કાશ્ગર, યારકંડ ખેતાન.)

(૨) પશ્ચિમ તાર્તરી—(એખારા, ખીવા, ખોકંદ.)

(૩) ચિનાઈ તાર્તરી—(માંગોલિયા, માનચુરીયા)

(૪) રૂશીઆઈ તાર્તરી—(સમરકંદ, તારકંદ, ખો-  
નંદ, મર્વ.)

(૭) રૂશીઆઈ એશિયા—તિફલીસ, એરિવાન, ખાતુમ, તોખો-  
લસ્ક, એમસ્ક, તોમસ્ક, ઇર્કુતસ્ક,  
કયાકતા, એખોતસ્ક, પેત્રોપોલસ્ક.

(૮) જાપાન—યદો, નાગાસાકી યંદર, મિયાકો.

(૯) ચિનાઈ રાજ્ય—એના ત્રણ ભાગ છે. (૧) શુદ્ધચીન, (૨)  
ચીનાઈ તાર્તરી. (૩) ટિબેટ.

અ શુદ્ધચીન—(પેકીન, નાનકીન, શાંગહાય, કંતાન, આમોય,  
કુચુ, નીંગપો.)

બ ચીનાઈ તાર્તરી—(૧) (માંગોલીઆમાં—માયચીન, ઉરગા (૨)  
માનચુરીઆમાં—કીરીતુલા, મોખડન, (૩)  
કોરીયામાં—કીંકીતાઓ.)

ક ટિબેટ—લ્હાસા, લાડક.

(૧૦) હિંદીચીન—એના ચાર ભાગ છે. (૧) બ્રહ્મદેશ (૨) સિયામ  
(૩) મલાયા. (૪) કોચીનચીન.

અ બ્રહ્મદેશ—(અંગ્રેજનો ખાલસા) (માંદલેજ, આવા, અમરપુર,  
માક્સોઆ, આરાકાન, પ્રોમ, પેચુ, રંચુન, મુલમૈન,  
કેશો, બે યંદર છે.

બ સિયામ—(ખાંકોક—મિનામ નદીને કાંઠે છે પુથીઆ.

ક મલાયા—(મલાકા, સિંગાપુર, પિનાંગ.

દ કોચીનચીન—(સાયબેન, હુ.)

- (૧૧) સિંહલદ્વીપ કે લંકા—કાંડી, કાલંબો, પોઈટદીગાલ, ત્રીકા-  
માલી, પોઈટપેટ્રો એ ચાર બંદર છે.  
(૧૨) ભરતખંડ (હિંદ)—કલકત્તા, મદ્રાસ, મુંબાઈ, દિલ્લી, આગ્રા,  
અલાહાબાદ, લખનૌ, કાશી, હૈદરાબાદ,  
પુના, સુરત, અમદાવાદ, લાહોર, અજ-  
મેર, જૂંપુર, ઉદેપુર, ઉજ્જૈન, કરાંચી, ભૂજ,  
ગોવા, પોંદેચરી, મચ્છલીપટણ, પટણા,  
મુઝતાન, મહિસુર વગેરે.

### એશિયાના મુખ્ય સમુદ્રો.

- (૧) રાતો—અર્ધસ્તાનને આક્રિષ્ટ વચ્ચે,  
(૨) આરબી—હિંદુસ્તાન અને અરબસ્તાન વચ્ચે.  
(૩) ચીનાઈસમુદ્ર—ચીનની દક્ષિણે.  
(૪) પીળોસમુદ્ર—ચીનને કોરીઆ વચ્ચે.  
(૫) જાપાનીસમુદ્ર—જાપાન ને ચીનાઈ તાર્તરી વચ્ચે.  
(૬) ઓખોટસ્ક—સૈબીરિયા ને કામસ્ચાટકા વચ્ચે.  
(૭) કામસ્ચાટકાનો સૉ—કામસ્ચાટકા ને અમેરિકા વચ્ચે.  
(૮) મોર્મોરા (૯) આર્ક્ટિકલેગો (૧૦) કાળોસમુદ્ર.

### મુખ્ય અખાત, તથા ઉપસાગર.

ધરાની અખાત, ઓમાનનો અખાત, કચ્છનો, ખંભાતનો, મના-  
રનો, બંગાળનો, ઉપસાગર, માર્તાણાનનો, સિયામનો, ટોનકીનનો,  
પેચીલીનો, તાર્તરીનો, અનાદીરનો, ઓખીનો અખાત ઉતર મહા-  
સાગરમાં છે.

### સામુદ્રધુની.

- (૧) બાબલમાંડખની—લાલસમુદ્ર ને આરબી સમુદ્ર વચ્ચે છે.

- (૨) ઓર્મઝની—ઈરાનના અખાતને ઓમાનના અખાત વચ્ચે.  
 (૩) પાકની—હિંદુસ્તાન અને લંકા વચ્ચે છે.  
 (૪) મલાકાની—મલાયાને સુમાત્રા વચ્ચે.  
 (૫) ફાર્મોઝાની—ચીન અને ફાર્મોઝા વચ્ચે.  
 (૬) કોરીઆની—કોરીઆ અને જાપાન વચ્ચે.  
 (૭) બેહરીંગની—સૈબીરિઆ અને અમેરિકા વચ્ચે.

### મુખ્ય બેટ.

- (૧) ઉત્તર મહાસાગરમાં લીયાકોવ. (૨) પાસિફિકમાં—ક્યુરલ ટાપુઓ, આલુશિયન. (૩) જાપાનના (નિજિન, યસો, સીકોક, કીચુ) સંગેસિયન. લુચુ. (૪) ચીનની દક્ષિણે—હેનાન, ફાર્મોસા, મકાઉ, હાંગકાંગ. (૫) મલાકાની સામુદ્રધુતીમાં—પીનાંગ, સીંગાપુર, વેલેસ્લી. (૬) અંગાળી ઉપસાગરમાં—આદેમાન, નીકોબાર. મરગી. (૭) હિંદિમહાસાગરમાં—લંકા, લક્ષદ્વીપ, માલદ્વીપ, દીવ. (૮) અરબીસમુદ્રમાં—સોકોટ્રા, પીરમ. (૯) ઇરાની અખાતમાં—ખાહારીન, કરક, કેશ્મ, ઓર્મઝ (૧૦) ભૂમધ્યમાં—સૈપ્રસ, રોડસ, સામોસ.

### મુખ્ય સંયોગી ભૂમી.

- (૧) ફોની મલાયા ને સિયામને સાંધેછે. (૨) સ્વેજની—અરબસ્તાનને આફ્રિકા વચ્ચે જોદી નેહેર બનાવી છે.

### મુખ્ય દ્વીપકલ્પ.

એશિઆ મૈનર, અરબસ્તાન, હિંદુસ્તાન, કાકિયાવાડ, મલાયા, કોરીઆ, કામરચાટકા.

### મુખ્ય ભુશીરો.

- સેવરો—(ઇરાન) સૈબીરિઆની ઉત્તરે. (૨) પૂર્વકેપ—બેહરીંગની સામુદ્ર-



ધુની પાસે. (૩) લોપાટકા—કામચાટકાની દક્ષિણે. (૪) કાંબોડી-આ—કોચીન ચીનની દક્ષિણે. (૫) નીગ્રસ—પેગુની દક્ષિણે. (૬) રોમાનીઆ—મલાયાની દક્ષિણે. (૭) પોઇંટદિગાલ—લંકાની દક્ષિણે. (૮) કન્યાકુમારી—હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે. (૯) રાસઅલહુદ—અરબસ્તાનની પૂર્વે. (૧૦) બાબા—ઐશિઆ મૈનરની પશ્ચિમે.

### મુખ્ય પર્વત.

(૧) હિંદુસ્તાનમાં હિમાલય, શિવાલિક, સાતપુડો, વિંધ્યાચળ, નીલગીરી, સહ્યાદ્રી. (૨) અફઘાનિસ્તાનમાં—સુલેમાન, હિંદુકુશ. (૩) અરબસ્તાનમાં—ચીનાઇ. (૪) તુર્કમાં—લીબનાન, તારસ, એરેરાન. (૫) તાતરીમાં—એલુસ્તાગ, ચીઆનશાન. (૬) દીબેટમાં—કારાકોરમ, કુવેનલુન, કૈલાસ. (૭) ઇરાનમાં—અલબુર્જ, દીમાવંદ. (૮) ચીનમાં—યુનક્ષીંગ. (૯) રૂશિયામાં—અલ્તાઇ, યુરલ, કાકેસસ.

### મુખ્ય નદીઓ.

ઉત્તર મહાસાગરને મળનારી—ઓખી, યેનેસી, લીના.

તાર્તરીના અખાતને—આમુર. (એ ચાર રૂશિયામાં છે.)

પાસિફિકને—પેઇહો, હોયાંગહો, યાંગસિક્યાંગ, કંતાન. એ ચાર (ચીનાઈ રાજ્યમાં છે.)

સિયામના અખાતને—મેક્યાંગ (કોચીનચીનમાં) મિનામ (સિયામમાં)

માદાખાનના અખાતને—ઇરાવતી (બ્રહ્મદેશમાં)

બંગાળના ઉપસાગરને—બ્રહ્મપુત્રા, મદા, ગંગા, ગોદાવરી, કૃષ્ણા, કાવેરી.

અરબીસમુદ્રને—સિંધુ, નર્મદા, તાપ્તી, ભાદર.

ઇરાની અખાતમાં—યુફ્રેતીસ, તીગ્રીસ.

ઐરલ સરોવરને—આમુ, સિહુન. (તાર્તરીમાં) તે સિવાય—યુરલ,  
જોડન, સતલજ, જમના, મહી, ચંબલ, શેત, વગેરે.

### મુખ્ય ખંદર.

કાર્પીઅન સમુદ્ર ઉપર—અસ્ત્રાખાદ, બાળ, કુશ, બાકુ.

કાળાસમુદ્ર ઉપર—આતુમ, બીજેડ, સિનોપ,

ભૂમધ્ય ઉપર—રમ્ના, લાટાકીયા, ત્રિપોલી, એકર. (તુર્કીમાં છે)  
લાલસમુદ્રમાં—જહા, મોખા.

અરબી સમુદ્ર ઉપર—એડન, મસ્કત, સોનીમાયા, કરાંચી, માંડવી,  
પોરબંદર, દીવ, બદરાબાદ, મુ'બાઈ, કારવાડ.

ઇરાની અખાતમાં—અસરા, બુશાયર.

હિંદીમહાસાગર ઉપર—માંગલુર, કાનાવુર, કોચીન, તુતુકુંડી,  
કોલ્કો, ત્રીકોમાલી.

બંગાળી ઉપસાગરમાં—મદ્રાસ, મચ્છલીપટણ, ગંજમ, મતલા, રંગુન.

ચીનાઈ સમુદ્ર ઉપર—હુવે, સાયજોન, કંતાન.

પાસિફિકને કિનારે—નાનકીન, શાંગહાય, પેકીન, નાગાસાકી, યદો.

### મુખ્ય સરોવર.

તાર્તરીમાં—કાર્પીઅન, ઐરલ, બલકાસ.

રશિયામાં—એકલ.

ટિબેટમાં—ટેન્ગીનો, પાલટી, રાવણહદ, માન.

અફઘાનિસ્તાનમાં—ઝરા, હામન.

ઇરાનમાં—ઉશ્મીયા, બકતેગાન.

તુર્કસ્તાનમાં—વાન, મૃત્યુ.

હિંદુસ્તાનમાં—ચિલકા, કોલર, સાંબર, મંચર વુલર, ઢેબર (એ  
બે મીઠાં છે.)

મુખ્ય રણ.

અરબસ્તાનનું, ઇરાનનું, ગોળીનું કચ્છનું, થરપારકરનું.

મુખ્ય નિકાસ.

ખદુચિસ્તાનમાં—ચામડાં, ઊન.

અફઘાનિસ્તાનમાં—ઘોડાં, મેવો.

ઇરાનમાં—મેતી, ફૂતરા, ગાલીચા, તલવાર, નખતેલ.

અરબસ્તાનમાં—ઘોડા, ખુંદ, ખજૂર.

તુર્કસ્તાનમાં—હલ્દણી કાચ, અંગોરાની ધાખળીઓ, ખસરખં  
અત્તર, વાદળી, પરવાળાં.

રશિયા—ગ્રાસતેલ, સોનું, રૂપું, કોયલા.

જાપાનમાં—રેશમ, ચા, રોગાનનું હુન્નરી કામ.

ચીનમાં—માટીનાં વાસણ, ખાંડ, ચા, રેશમ, કાગળ, હોકાયત્ર,  
ફટાકા, દારૂ.

શિઆમ, બ્રહ્મદેશમાં—રત્ન.

સિલોનમાં—દાંત, મેતી, તેળનો, ચા, સિંદૂર હાથી વખણાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં—હીરા, રૂ, ગળી, અરીણ, ખાંડ, ધડે, ચોખા,  
શાલ, વગેરે.

અંગ્રેજના તાખાના દેશો.

બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન, સિલોન, બ્રહ્મદેશ, મલાકા, સિંગાપુર, હોંગ-  
કોંગ, એડન, પીરમ, સોકોત્રા, સૈપ્રસ—અને બેનીયોમાં બાબુઆન.  
રાજ્ય કર્તા.

તુર્કસ્તાનમાં—સુલતાન. ઇરાનનો શાહ. અફઘાનિસ્તાનનો—અમીર.  
ખીવાતનો—ખાન. સિયામનો રાજા—હિંદમાં મહારાણી કેસરેહિંદ  
તથા રાજાઓ, ચીનનો—શેહેનશાહ. બુખારાનો—અમીર. રશિયાનો,  
ઝાર કહેવાય છે.

નદીઓ ઉપરનાં શહેરો.

યુક્રેતીસ—એરેરાતમાંથી નીકળી ઇરાની અખાતને મળે છે તેપર દીયરઅકર, હીલ્લા, બસ્રા.

તેથીસ—એરેરાતમાંથી નીકળી કારના આગળ યુક્રેતીસને મળે છે તેનાપર—બગદાદ, મોસલ.

હેલમન—હિંદુકશમાંથી નીકળી જરા સરોવરને મળે છે તેનાપર દુશક.

મૈનામ—અહીં દુંગરમાંથી નીકળી સિયામના અખાતને મળે છે તેના પર—બાંકોક, શિયામ.

કેબોળ—કુવેનલુનમાંથી નીકળી ચીનાઈ સમુદ્રને મળે છે તેનાપર લાનચાન, કેબોળ, સાયન્નેન.

યાંગસીકયાંગ ,, પીળા સમુદ્રને મળે છે તેનાપર—નાન-કીન, વુયાંગ.

હોયાંગહો ,, ,, તેનાપર કૈ ફૅંગ, સિન્નાન, તાંચાઉ

કંતાન ,, ,, તેનાપર કંતાન.

આમુર (સધેલીઅન) આલ્તાઇમાંથી નીકળી ઓકોતસ્ક સં મળે છે તેનાપર—સધેલીઅન, ઉલ્લા.

ઓબી— ,, ઉત્તર મહાસાગરને મળે છે તેનાપર તોબોલસ્ક, તોમસ્ક.

થેનેસી— ,, ,, તેનાપર થેનીસ્તક.

લીના— ,, ,, તેનાપર યર્કુતસ્ક.

આમુ—(ઓક્સ) હિંદુકશમાંથી નીકળી એરલ સરોવરને મળે છે તેના-પર—ઉર્જેન્ઝ, ખીવા, બોખારા.

સિહુન (સિદ્ધ્યા) થ્યાન શાનમાંથી નીકળી ,, તેનાપર બોકન, બોજાંદ.

\* તે સિવાય. જોડેન (જેસલમ) કીજલ અર્મોક (સીવાસ) ગં-  
દાયા (ખીલાત) સતત્રજ (ભાવલપુર) ચીનાય (મુલતાન) રાતી  
(લાહોર) જેલમ (કાશ્મીર) લૂણી (જોધપુર) મહી (ખંભાત) નર્મદા  
(ભરૂચ) તાંપી (સુરત) સાયરમતી (અમદાવાદ) પનાર (ખેંગલોર)  
ગોમતી (લખનૌ) જમના (દિલ્લી, આગ્રા) હુગલી (કલકત્તા) પેઇહો  
(પેકોન) ચાર્કદ (ચાર્કદ) કાશ્ગર (કાશ્ગર.)

## મકરણ ર જી.

યુરોપ ખંડ.

સીમા—ઉત્તરે ઉત્તરમહાસાગર, પશ્ચિમે આટલાંટિક મહાસાગર,  
દક્ષિણે-શુબ્રાવટરની સામુદ્રધુની, ભૂમધ્ય સમુદ્ર. આફ્રિઆટિક  
સં આર્કિપેલેગો સં માર્મોરા સં, કાજો સં, ને કાકેસસ  
પર્વત, પૂર્વે કાસ્પીઅન સમુદ્ર, યુરલ નદી, યૂરલ પર્વત.

દેશનાં નામ. રાજધાની તથા મોટાં શહેર.

- (૧) ઇંગ્લાંડ—લંડન—ટેમ્સનદીપર છે—લિવરપુલ, માન્ચેસ્ટર, લીઝ,  
ન્યુકેસ્ટલ, બર્મિંગહામ, શેફીલ્ડ, નોટીંગહામ, બ્રીસ્ટલ, હલ,  
ઓક્સફર્ડ, કેમ્બ્રિજ, કેન્ટર્બરી, ચોર્ક, પોર્ટસ્મથ, પ્લીમથ, સૌધામ પટન,  
વેલ્સ—કાર્ડીફ, સ્વાનસી, મિલફર્ડહેવન, કાર્માર્થન, કાર્નાર્વન.
- (૨) સ્કોટલાંડ—એડીનબરો—ગ્લાસગો, ગ્રીનાક, લીથા, ડંફ્રીઝ, ફાલ-  
કર્ક, સ્ટર્લીંગ, આર્થર્ડિન.
- (૩) આયર્લેન્ડ—ડબ્લીન—લીશીનદી ઉપર છે—કવીન્સટૌન, લિમરિક,  
લંડનડ્રી, બેલફાસ્ટ, કોન્સ્ટૌન, કાર્ક.
- (૪) ફ્રાન્સ—પારિસ—સિનનદી ઉપર છે—લૈઓન્સ, રેએન, ટુલુસ,

\* નદીઓ ઉપરનાં શહેરો કૌંસમાં બતાવ્યા છે.

નેન્ટસ, બોર્ડો, માર્સેલ્સ, તુલોન, કાલે.

(૫) સ્પેન—માંડ્રીડ—માંઝતારીઝ ઉપર છે—સાલામાંકા, સારાગોસા, બાર્સેલોના, વાલેન્શીઆ ક્કીઝ, જીયાલ્ટર, સેવિલ, ગ્રાનેડા, કાર્પેથના, ટોલીડો, કોરના.

(૬) પોર્તુગલ—લીસ્બોન ટેગસ નદી ઉપર છે—ઓપોર્ટો, કોઇમ્બ્રા.

(૭) બેલજીયમ—બ્રુસેલ્સ—સેન નદી ઉપર છે—થ્રેન્ટ, લીએઝ, આંટવર્પ, બ્રુક્સેલ્સ.

(૮) હોલાંડ (નેધરલેન્ડ)—આમ્સ્ટર્ડામ—વાઈન નદીપર છે. રોટ્ટર્ડામ, હેગ, લેડન, યુટ્રેક્ટ, ટ્રોનીંગન.

(૯) જર્મની—બર્લીન—પ્રુશીઆની રાજધાની) સ્પ્રી નદીપર છે.

બ્રેસ્લો, ફ્રાંકફર્ટ, લેપ્ઝીગ. (એ ત્રણ બ્રુક્સેલ્સ નદીપર છે.)

ડ્રેસડન—(સાક્સનીમાં) મ્યુનિચ (બાવેરીયામાં) મ્યુનિચ

ટગાર્ડ—(વર્ટેબર્ગમાં) લ્યુબેક, હામબર્ગ, ફ્રાંકફર્ટ,

બ્રેમેન (એ ચાર સ્વતંત્ર શહેર છે) ડાન્ડર્લિંક,

કોનિંગ્સબર્ગ, બાલ, સ્ટ્રાસબર્ગ માર્ગડીબર્ગ, કોલોન,

મેટ્ઝ, હાલ, ગોટિંગન, કિલ.

(૧૦) ડેનમાર્ક—કોપેનહેગન, એલ્સીનોર, રૈકાવિક (એલ્સલેન્ડમાં.)

(૧૧) સ્વીડન—સ્ટોકહોમ—મિલર સરોવર ઉપર છે. કાર્લસ્ક્રોના ગોટનબર્ગ, અપ્સલા.

(૧૨) નોર્વે—ક્રિસ્ટિયાના, બર્ગન, હામરફેસ્ટ.

(૧૩) યુરોપી રશિઆ—સેન્ટપીટર્સબર્ગ—નીવા નદી ઉપર છે—મોસ્કો, રૈગા, આસ્ત્રાખાન, સેગાસ્ટોપલઓડેસા, ખર્સન, તુલા, વાર્સા, (પોલાન્ડની રાજધાની) આર્ખેન્ગલ, ક્રાકો.

(૧૪) આસિઆ, (હંગરી)—વિએના ડાન્યુબ નદી ઉપર છે—

પ્રેસબીટરિયન, બપુડા, પેસ્થ, ડેબ્રેકઝીન,  
ગ્રેગ, ઇન્સબ્રક, ત્રીએસ્ટ.

(૧૫) સ્વિતઝલાંડ—બર્ન—આર નદી ઉપરછે—જીનીવા, ગાલ, જુરિચ.

(૧૬) ઇટાલી—રોમ—ટૈઅર નદી ઉપરછે—ટયુરીન, ફ્લોરેન્સ, લેગ-  
હોર્ન, પાર્મા, પાલર્મો, મેસીના, બોલોના, પાડુઆ,  
સાનમેરીનો, વેનીસ, જીનોઆ, નેપલ્સ, ટ્રિડીશા.

(૧૭) યુરોપી તુર્કસ્તાન—કોન્સ્ટાન્ટિનોપલ, આઝીઆનોપલ, ગા-  
લીપોલી, સોફાયા, શુમલા, નાર્ના, રસ્ત-  
વક, (રોમાનીઆની રાજધાની) બેલગ્રે  
(સરવીયામાં) કેટારો (મોટીનિઓમાં.)

(૧૮) ગ્રીસ—આથેન્સ, સ્પાર્ટા, કોરિંથ, પત્રાસ, નોપલીઆ.

### સમુદ્ર.

(૧) શ્વેત સમુદ્ર—ઈશિઆની ઉત્તરે (૨) બાલ્ટીકસ—સ્વીડન,  
જર્મની અને ઈશિઆની વચ્ચે. (૩) રિસર કે જર્મનસ—ઈંગ્લાંડ,  
જર્મની, હોલાંડ, બ્રમાર્કને નોર્વેમાં જોડે છે. (૪) ભૂમધ્યસ—યુરોપને  
આફ્રિકાની વચ્ચે છે. (૫) આઝીઆતિકસ—ઈટાલીને તુર્કસ્તાન  
વચ્ચે છે. (૬) આર્ક્ટિકલેગો (ખૂણા) ઈશિઆને ઐશિઆ મૈતર વ-  
ચ્ચે છે. (૭) બામોરાસ—બર્મીંગહામ વચ્ચે છે. (૮) કાળોસ—  
ઈશિઆને તુર્કસ્તાન વચ્ચે છે. (૯) પેસિફિકસ—ઈશિઆની દક્ષિણે  
છે. (૧૦) આઈરીશસ—ઈંગ્લાંડ અને આયર્લેંડ વચ્ચે છે. ઈંગ્લી-  
શાથેનલ ઈંગ્લાંડ ને ફ્રાંસ વચ્ચે છે.

\* આખા સમુદ્ર.

શ્વેતસમુદ્રમાં—આર્ખેન્જલ, બોલોના.

\* દરેક આખાત કયા કયા છે તે નક્કાપરથી જોવું.

ખાટ્ટીકમાં—મોથનીયા, શીનત્રાંડ, રૈગા, ડાન્ટઝીક.

ભૂમધ્યમાં—લૈએન્સ, જીનોઆનો, ટારેન્ટોનો, વેનિસનો, લેપે-  
ન્ટોનો, સાલોનીકનો.

કાળાસમુદ્રમાં—ઓડીસાનો, પેરીકાપનો.

આટલાંટિકમાં—બિસ્કોનો ઉપસાગર, ગાલવેનો, ડોનીગાલનો,  
કસેડનો અખાત.

જર્મન સમુદ્રમાં—લીમ્બોર્ગનો, વાશ, ટોર્બ, ફાર્થ, ટે મોરે.

### સામુદ્રધુની.

(૧) વૈગાટસની—રશિયા અને નોવાઝેમ્સ્કા વચ્ચે છે—(૨) સૈંડ,  
ગ્રેટબ્રેટ, (૪) લિટનબ્રેટ, (૫) રુકેગેરેક. એ પાંચ ખાટ્ટીક ને જ-  
ર્મન સમુદ્ર જોડે છે—(૬) કેટ્ટીગેટ (૭) ડોવરની સાં જર્મની અને  
ઈંગ્લીશ ચેનલને જોડે છે. (૮) જીબ્રાલ્ટરની સાં ભૂમધ્ય સં  
તથા આટલાંટિક ગં જોડે છે—(૯) ઓનીફ્રીશીઓ ડાર્સિંકા ને સા-  
ડીનીયા વચ્ચે છે—(૧૦) મેસિનાની-છટાલીને સિસિલીની વચ્ચે છે.  
(૧૧) ઓમાતોની સાં છટાલીને તુર્કસ્તાન વચ્ચે છે. (૧૨) બા-  
સકરસની સાં મામૌરા સં ને કાળા સમુદ્ર વચ્ચે છે. (૧૩) ડા-  
ડેનલ્સની સાં આફ્રીકેલેગો ને મામૌરાને જોડે છે. (૧૪) કર્ટક  
કુચેની કુલની સાં કાળા સં ને ઓગ્ગફના સમુદ્રને સાંધે છે.

### \* મુખ્ય દ્વિપો.

ઉત્તર મહાસાગરમાં—નોવાઝેમ્સ્કા, સ્પીટસ્બર્ગન, લોફાડન.

\* (દરેક બેટ કોને તાબે છે એ નકશામાં આપેલા બેટની જ-  
ગ્યા અને રંગ ઉપરથી શીખવવું.)



**આટલાંટિક મહાસાગરમાં**—ઐસલાંડ, ફેરો, શેટલાંડ, આર્કની,  
ગ્રેટબ્રિટન, આયર્લાંડ, હેબ્રીડીઝ, આઝોર્સ,  
**બાટીકમાં**—ઝીલાંડ, ફ્યુનેન, લેલેંડ, રૂગન, ઓલાંડ, ગોથલાંડ, યુસલ,  
**ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં**—ગલીઆરિક (મંબ્રાકા, મિનાકા, ઇવિઝા, ફ્રાન્સે-  
ટરા) એ સિવાય—હીરીઝ, આશેન્ટ, કાસીકા,  
સાઉનિઆ, સિસિલી, માલ્ટા, ગોઝો, ઐથો  
નિયન, કેન્ડીયા, સૈપ્રસ, રોકસ.

**આર્ક્ટિકલેન્ડમાં**—નીગ્રોપોન્ટ, સૈકલેડીસ, લેમનસ વગેરે.

**મુખ્ય દ્વિપકટપ.**

(૧) સ્કેન્ડીનેવીઆ. (નોર્વે ને સ્વીડન મળીને.) (૨) જાતલાંડ (ડે-  
ન્માર્કમાં) (૩) પેનીન્યુલા (સ્પેન ને પોર્ટુગલને કહે છે) ઇટાલી (૫)  
મેરીયા—(ગ્રીસની દક્ષિણે) (૬) ક્રીમીયા—રશિયાની દક્ષિણે.

**સંયોગી ભૂમીઓ.**

(૧) કોરિંથની—ગ્રીસને મેરિયા વચ્ચે (૨) પેરીકાપની—ક્રિમિયા  
અને રશિયાને સાધે છે.

**મુખ્ય ભૂશિરો.**

(૧) ઇંગ્લાંડમાં—લેંડસએન્ડ, સ્પર્નહેડ, ફલાંગરો, બીચીહેડ, હેલીહેડ.

(૨) સ્કાટલાંડમાં—દનેટહેડ, રાય, ગાલોવેનોગલ.

(૩) આયર્લાંડમાં—કલીઅડ, માલીનહેડ, ફેરહેડ.

(૪) ફ્રાન્સમાં—લાહોગ, બાર્ફુલુર.

(૫) સ્પેનમાં—ઓર્ટીગલક્રીનીરટર, કુઝ, ટૂકાલગર, ટરીકા.

(૬) પોર્ટુગલમાં—સેન્ટપિન્સેન્ટ, રોકા, (૭) કાસી—કાસીકામાં.

(૮) પાસારો—(સીસીલીની દક્ષિણે) (૯) સ્પાટાવિન્ટો—(ઇટાલીની  
દક્ષિણે. (૧૦) માટાપાન—(ગ્રીસની દક્ષિણે.

(૧૧) નોર્ડકીન—નોર્વેની ઉત્તરે. (૧૨) નેઝ (નોર્વેની દક્ષિણે (૧૩) સ્કા—ડેન્માર્કની ઉત્તરે છે.

### મુખ્ય પર્વતો.

(૧) આલ્પસ—ધટાલી, સ્વીતઝર્લાંડ, જર્મનીને ફ્રાંસ વચ્ચે (૨) પીરિનીઝ—ફ્રાંસને સ્પેન વચ્ચે છે. (૩) એપીનાઈન—ધટાલીમાં (૪) કાર્પેથિયન—આસ્ટ્રિઆમાં (૫) આલ્પ્સ—તુર્કમાં. (૬) યુરલખાને રશિયામાં. (૭) કૅલન—સ્વીડનને નોર્વે વચ્ચે. (૮) ડોન્સીલ્ડ—નોર્વેમાં (૯) ચીવીયટ, સ્કીડો, સ્કાફેલ, સ્નોડન, (એ ચાર ઇંગ્લાંડમાં છે. (૧૦) બેનનેવિસ. (સ્કોટલાંડમાં. (૧૧) વીક્ટો, મોર્ન એ આયર્લેન્ડમાં છે.

### જવાળામુખી પહાડ.

(૧) એટના—સિસિલીમાં. (૨) હેકલા—ઐસલાંડમાં. (૩) વિસુવિયસ—ધટાલીમાં છે.

### મુખ્ય સરોવરો.

ઇંગ્લાંડમાં—ડરવેન્ટ લેક, અલ્સ લેક, વિંડર મીર.  
સ્કોટલાંડમાં—સીન, મારી. નેસ, આવી, ટે, લોગાન્ડ.  
આયર્લેન્ડમાં—નીઆ, બન, માર્ક, કોરીઆ, ડગ, રી, કિલ્લાના.  
સ્વીડનમાં—વેનર, વેટર, મિલર.  
રશિયામાં—લાડોગા, ઓનિગા, ઇલ્મેન.  
આસ્ટ્રિઆમાં—આલ્પ્સ-સી, ન્યુસીડલરસી.  
સ્વિતઝર્લાંડમાં—કોન્સ્ટન્સ, જીનીવા, જુરીઆ.  
ધટાલીમાં—મૅલ્બોરી, કોમો, ગાર્ડા.

### ખંડર.

આર્ખેન્જલ, ખર્ગન, ગોટન ખર્ગ, સ્ટાક હોમ, સેન્ટપીટર્સ ખર્ગ, રૈ-

ગા, કોનીગ્સબર્ગ, ડેન્ટઝીક, સ્ટેટીન, હેગ, આલ્ટોના હામ્બર્ગ, આમ્સ્ટર્ડામ, રોટર્ડામ, આંટવર્પ, ઓસ્ટેન્ડ, ડોવર, એડીનબરો, આયર્લિન, સિવરપુલ, ખ્રિસ્ટલ, હલ, લીમરિક, ગાલવે, ડબ્લીન, સૌધામ્પટન, પોર્ટસ્મથ, પ્લીમથ, શરબર્ગ, બ્રેસ્ટ, નાંટસ, બોર્ડો, એપોર્ટો, લીસ્બોન, કેડીઝ, જીબ્રાલ્ટર, વાલેનશીયા, બાર્સેલોના, માસેંલ્સ, તુલોન, જીનોઆ, લેગહોર્ન, નેપલ્સ, બ્રોન્ડીસી, વેનીસ, ટ્રીએસ્ટ, નાપલીયા, ઓડેસા, આસ્ત્રાખાન વિગેરે.

### નોંધાસ્થળ.

ઇંગ્લાંડમાં—પોર્ટસ્મથ, પ્લીમથ, મીલફોર્ડહેવન.

ફ્રાન્સમાં—શર્બર્ગ, બ્રેસ્ટ.

સ્પેનમાં—કેડીઝ, કાર્થેજના, માલાગા.

જર્મનીમાં—કીલ. સ્વીડનમાં—કાલસકોના.

રૂશિયામાં—કાન્સ્ટાટ, સેઆસ્ટોલ, ખર્સન.

### શેહેરોની પ્રખ્યાતી ચીજો.

લંડન—દુનિયામાં સૌથી મોટું શહેર છે.

માન્ચેસ્ટર—કાપડ.

ન્યુકેસ્ટલ—કોયલાની ખાણો.

બર્મિંગહામ, શેરીલ્ડ—લોઠાનાં હાથઆર.

નોટીંગહામ—મોજાં, ક્રીત.

લીડ્ઝ—ઉનની જથ્થો.

ગ્લાસગો—હીટ, કાચ, યંત્રો, વગેરેનાં કારખાનાં.

ડંડી, બેલફાસ્ટ—શણતું કાપડ.

પારિસ—આખી દુનિયામાં સૌથી

સુંદર શહેર (યાં સ્ત્રીઓનો પેશાક ઉત્તમ થાય છે.)

લેઓન્સ—રેશમનાં કારખાનાં.

બોર્ડો, એપોર્ટો—દારૂનો દારૂ.

બ્રેસેલ્સ—ક્રીત, સેતરજી.

લીએજ—લુહાર કામ, ધડીયાળ.

હેગ—સરકારી કચેરી છે.

કોલોન—કોલનોટર પ્રસિદ્ધ છે.

ડ્રેસડન-માટી કામ.  
બાવેરિયા-પેનસીલ.  
ક્રિસ્તયાના-દીવાસળી.  
હોમર્ફેસ્ટ-નોર્વેમાં-સૌથી ઉત્તરે  
એમાં ઉનાળામાં ૨ માસ સૂર્ય  
આથમતો નથી.  
સેન્ટપીટર્સબર્ગ-પીટર બાદશાહે  
વસાવ્યું.  
મોસ્કો-ગ્રૂની રાજધાની-તેમૂરે  
લૂટ્યું.

તુલા-રશીઆનું બર્મીંગ હામ છે.  
વાર્સા-પોલાંડની રાજધાની સિં-  
ધવની ખાણો છે.  
કાકો-લાં પોલાંડના રાજાને ભૂ-  
મીદાલ કરતા.  
જીનીવા-ધડીયાળ.  
રોમ-પ્રાચીન શહેર તેમાં ધર્મચુર  
પોપ રહે છે.  
વાટરલુ-પ્લેનના, } -જડાઈથી  
મેટ્રુ, સેયારટોપલ } પ્રખ્યાત છે.  
હંગરી-હુનરી માલ તથા ધાતુ.

### વિદ્યાલય.

ઇંગ્લાંડમાં-ઓક્સફર્ડ, કેમ્બ્રીજ.  
સ્કોટલાંડમાં-આબર્ડીન, એડીનબરો, ગ્લાસગો.  
આયર્લેન્ડમાં-ડબ્લીન. ફ્રાંસમાં-પારિસ. સ્પેનમાં-કોઇબા.  
પોર્ટુગાલમાં-લેડન, લુઇસ, બ્રેગાન્સા.  
હોલાંડમાં-લીપ્ઝીક, હાલ, ગ્રોટિંગન, મ્યુનિચ.  
જર્મનીમાં-અપ્સલા. સ્વિડનમાં-ઇન્સબ્રક.  
આસ્ટ્રિયામાં-વાયના, ઇટાલીમાં-બુરિય.  
રશિયામાં-સેન્ટપીટર્સબર્ગ, મોસ્કો.

### ધર્મ.

તુર્કસ્તાનમાં મુસલમાની છે. બાકી બધા દેશોમાં ખ્રિસ્તિ છે. તેમાં  
ત્રણ ભેદ છે. (૧) ગ્રીકધર્મ-રશિયાને ગ્રીસમાં છે. (૨) પ્રોટે-  
સ્ટન્ટ-એટલિટન, હોલાંડ, જર્મની, ડેન્માર્ક, સ્વીડન, નોર્વે અને

સ્વિતઝલાંડમાં છે. (૩) રોમાન કેથોલીક—આસ્ટ્રિયા, ઇટાલી, ફ્રાન્સ સ્પેન, પોર્ટુગલ, આયર્લેન્ડમાં આવે છે.

### રાજ્ય નીતિ.

ફ્રાન્સને સ્વિતઝલાંડમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે તુર્કસ્તાનને રશિઆમાં રાજ્યની ઇચ્છા પ્રમાણે રાજ આવે છે. બાકીના દેશોમાં રાજ પ્રજાની સમંતીથી કાયદા બાંધી રાજ કરે છે.

### અંગ્રેજ તાબાનો મુલક.

ગ્રેટબ્રિટન, આયર્લેન્ડ, માલ્ટા, ગોઝા, કોમોનો, જીબ્રાલ્ટર, હેલીગોલાંડ.

### મુખ્ય નિકાસ.

ઇંગ્લાંડમાં—કોયલા, લોહાનો સામાન, કાપડ, કાચ, કલાઈ.

સ્કોટલાંડમાં—સદર.

આયર્લેન્ડમાં—શાજીભાજી.

ફ્રાન્સમાં—દારૂ, રેશમ, મેવો, કારીગરીની ચીજો.

સ્પેનમાં—દારૂ, રેશમ, મેવો, ખનીજ.

પોર્ટુગલ—દારૂ, મેવો. બેલજીયમ—લોહાનો સામાન, સેતરંજી, ધડીયાળ.

ડેન્ડમાર્ક—માછલાં, બહેલનું તેલ.

નોર્વેમાં—લાકડાં, ધાતુ, દીવાસળી.

સ્વીડન—લોહા તાંબાનું કામ.

રશિયામાં—ધાતુ, સિંધવ, શણ.

જર્મનીમાં—અખર, કાપડ, રૂપા કામ.

સ્વીતઝલાંડ—રેશમ, ધડીયાળ.

ઇટાલીમાં—દ્રાક્ષ, રેશમ, રસાય-

ણી પદાર્થ, પૂતળાં.

તુર્કસ્તાનમાં—રેશમ, અતર, ચામડાં.

મુખ્યાર્થથી ઇંગ્લાંડ જવાના પાંચ રસ્તા મુખ્યાર્થથી અર્જી સ-  
મુદ્રમાં થઈ એડન બંદર કરીને બાબલમાંડબની સામુદ્રધુનિ અને લાલ

સમુદ્રમાંથી સ્વેચ્છાની નેહર ઓળંગીને આલેક્ઝાંડ્રીઆ બંદરે આગબોટ જાય છે—ત્યાંથી પાંચ રસ્તે ઈંગ્લાંડ જવાય છે.

(૧) બ્રીંડીસીનો—આલેક્ઝાંડ્રીઆથી ભૂમધ્યમાં થઈ બ્રીંડીસી બંદરે ઉતરી, ઇટાલી, સ્વીતઝર્લાંડ, ને ફ્રાન્સમાં રેલવે રસ્તે કયાલે બંદરે ઉતરે. ત્યાં આગબોટમાં ડોવર કે લંડન ઉતરે આ રસ્તે ૧૨ દિવસ લાગે છે.

(૨) વેનીસનો—આલેક્ઝાંડ્રીઆથી ભૂમધ્યમાં થઈ, વેનીસ બંદરે ઉતરી, રેલવેમાં ઇટાલી, સ્વિતઝર્લાંડ, જર્મની, બેલ્ગિયમમાં બ્રુક્સેલ્સ બંદરેથી આગબોટમાં લંડન ઉતરે. આ રસ્તે ૧૯ દિવસ થાય છે.

(૩) માર્સેઇલનો—આલેક્ઝાંડ્રીઆથી ભૂમધ્યમાં થઈ, માર્સેઇલ બંદરે થઈ રેલવે રસ્તે પારીસ થઈ કાલેબંદરેથી આગબોટમાં ડોવર કે લંડન ઉતરે. આ રસ્તે ૨૧ દિવસ લાગે છે.

(૪) બ્રાહ્મટરનો—આલેક્ઝાંડ્રીઆથી ભૂમધ્ય, બ્રાહ્મટરની સામુદ્રધુની, આટલાંટિકને ઈંગ્લીશ ચાનલમાં સૌધામ્પટન બંદરે આગબોટ જાય છે આ રસ્તે ૨૬ દિવસ થાય છે.

(૫) કેપઓવગુડહોપનો—મુંબઈથી હિંદી મહાસાગર, કેપગુડહોપ, આટલાંટિકમાં આફ્રિકા, પોર્ટુગાલને ફ્રાન્સને પશ્ચિમ કાંઠે થઈ, સૌધામ્પટન બંદરે આગબોટ ઉતરે—આ રસ્તે ત્રણ માસ લાગે છે.

## નદીઓ ઉપરનાં શહેરો.

ઉત્તરદ્વીપ-આર્ખેન્ગલ.

ઓનીંગા-એ બે શ્વેત સમુદ્રને મળેછે.

નીવા-સેન્ટ પીટર્સબર્ગ.

પશ્ચિમદ્વીપ-રૈગા.

વિશ્વયુગ્મ-ક્રાકો, વાર્સા, ડાન્ટઝિક.

ઓડર-એસ્સો, ક્રાંકેશ્વેર્ટ, સ્ટેટિન.

એલ્બ-ડ્રેસડન, માગડીબર્ગ, હાં-બર્ગ, આલ્ટોના.

વીસર-એમેન.

હાઈન-આલ, સ્ટ્રાસબર્ગ, કોલોન, લેડન, યુટ્રેક્ટ.

મ્યુસ-લેડન, રોટડામ.

ટેમ્સ-લંડન, ઓક્સફર્ડ.

લુઆર-નાન્ટસ.

ગારોના-તુલુસ, બોર્ડો.

ડુરો-ઓપોર્ટો.

ટેમ્સ-ટોલીડો, લીસ્બોન.

શાનન-

ઈન્દ્રો-સારાગોસા.

રોન-શનીવા લેઓન્સ.

ટૈમર-રોમ.

પો-ટયુરિન.

આડીજ.

એ ચાર આલટીક સમુદ્રને  
મળેછે.એ પાંચ આયરિશ સમુદ્રને  
મળેછે.એ બે મિસ્કેના ઉપસાગરને  
મળેછે.એ ત્રણ આટલાંટિક મહાસા-  
ગરને મળેછે.એ પાંચ ભૂમધ્ય સમુદ્રને  
મળેછે.

ડાન્યુઅ-વિએના, પ્રેસબર્ગ, બ્યુડા, } એ એ કાળાસમુદ્રને મળેછે.  
પ્રેસ્થ, બેલગ્રેડ, રસ્તયક.  
નોપર-ખર્સન.

ડાન-આઝોફના સમુદ્રને-આઝોફ તુલા.

યુરલ-ઓરેનબર્ગ. } એ એ કાર્પીઅન સમુદ્રને  
વોલ્ગા-આસ્ત્રાખાન. } મળેછે.

ઇંગ્લાંડમાં—ટેમ્સ, સેવર્ન, મર્સ, ટાઇન, ટ્રેન્ટ, હંબર, ઓસ,  
ડી, વાઈ.

સ્કોટલાંડમાં—ટીડ, ફોર્થ, ટે, ડી, ર્થે, ન્ટેસ, એ છ પૂર્વમાં ને ક્લેડ  
ગ્લાસગો પાસે પશ્ચિમમાં છે.

આયર્લેંડમાં—ફોઇલ, બાન-ઉત્તરે, બોઈન, લીરી, ર્થેની એ ત્રણ  
પૂર્વે, સુથર, લી એથે દક્ષિણે, ને શાનન પશ્ચિમે વહેછે.

## લેખન રીતિ.

ચિટ્ટીઆ.

પરમ પ્રિય બાઈ શ્રી હગનલાલ ધનુશ્વર મુ. લીંબડી.

વિનંતી જે—આપની બોધ વચન નામની ચોપડી હાલ ખપમાં ન  
આવતી હોય તો તે, આ ચિટ્ટી લાવનાર માણસ સાથે મોકલશે તો  
મોટી મહેરબાની થશે. તે વાંચી થોડા દિવસમાં પાછી મોકલી દઈશ.  
સં. ૧૯૪૮ના કાર્તિક વદી ૫ લ. શેવક દુર્ગાશંકર જયશંકરના પ્રણામ.

પારેખ શ્રી પુરુષોત્તમ લલુ જોગ લ. બટ વૈજનાથ મોતીરામ  
જન્મ શ. ૫૦) અંકે પચાસ કુંપની રોકડા હસ્તે બટ હરીશંકર  
મોતીરામ જોગ આપજો. સં. ૧૯૪૭ના આસો સુદ ૨ સોમ.



### કાગળમાં જે ગોપાળ વગેરે લખવાની રીત.

સરકારી અમલદારને સલામ ને હોદ્દાદારને કુરનશ લખે છે. બ્રાહ્મણ, બ્રાહ્મણને નમસ્કાર, મોટાને દંડવત, પ્રણામ ને ગુરુને સાષ્ટાંગદંડવત પ્રણામ. તથા બીજી જાતને આશીર્વાદ લખે છે. બીજી જાત, બ્રાહ્મણને દંડવત, કે પગે લાગણું લખે છે. શ્રાવક, કે હુન્દીઆ પોતપોતાનામાં જીહાર બોલે છે તથા લખે છે. વૈશ્નવ, વૈશ્નવમાં જે શ્રી કૃષ્ણ, જે ગોપાળ લખે છે. રજપૂત, કણબી વગેરે જાતમાં રામરામ લખે છે. મુસલમાનમાં હુવા સલામ લખે છે. નગર, ગૃહસ્થમાં તથા ઉજળી વર્ણમાં જે જે કે જે મહારાજ કહેવાની ચાલ પડી છે. હિંદુમાં નાનાને આશિર્વાદ, અને મોટાને પ્રણામ, દંડવત, કે પગે લાગણું લખે છે.

### જૂઠી જૂઠી જાતમાં અડક લખવાની રીત.

ભાટીયા, લવાણા, તથા ખોળને ઠા. એટલે ઠકર લખવાની રીત છે. વાણિયાને પરી, શેઠ, શા, પારેખ, ગાંધી, વગેરે લખાય છે. દીકરો બાપને શીર છત્ર તીર્થરૂપ, વડીલ કરી લખે છે, બાપ દીકરાને ચીરંછવી લખે છે.

બ્રાહ્મણને વેદમૂર્તિ, ભટ, પંડ્યા, આચાર્ય, વ્યાસ, શાસ્ત્રી જે-શી વગેરે અડક હોય તે લખે છે.

પારશીને શેઠ, કણબીને પટેલ તથા ચરોતરમાં પાટીદાર પણ લખે છે. સરકારી, દરબારી, કારભારી, કામદાર, મેહેતા, વગેરેને રાજમાનરાજેશ્રી અથવા રાજેશ્રી લખે છે.

મુસલમાનમાં, પઠાણને ખાં, શેખને શેખ, સૈયદને સૈયદ, મીર, મુગલને મીરજાં લખે છે.

પાડ માન્યાનો કાગળ.

પરમદયાળ,—પરોપકારી, કૃપાનિધાન, મુરખ્ખી શેઠશ્રી પુરુષોત્તમ કહાનજીની સેવામાં મુ. જીનાગઢ.

લીંઝડીથી લી૦ આજ્ઞાકિત સેવક અમરશી સોમચંદના દંડવત પ્રણામ. વિશેષ વિનંતી જે—આપનો કૃપા પત્ર વૈશાક સુદ ૨ નો મળ્યો, તે વાંચી પરમ આનંદ થયો. માટે એજ પ્રમાણે દયા લાવી નિરંતર પત્રદ્વારા સેવકની સંભાળ લેતા રહેશો. આપે મને સુખોષ આપી, નીતિને રસ્તે અને વેપાર ધંધે ચડાવ્યો, એ વગેરે આપનો અગણિત ઉપકાર મારા ઉપર તો ધણોજ થયોછે. તે ગુણનો હું ઓશીંગણ થઇને પરમેશ્વર પાસે સદા વિનતી કરું છું કે—તમારું કલ્યાણ થજે. ને આ સમયમાં હું ગરીબને તમે સહાય ન હોતો તો આ જગતમાં મારી ધણી અવદશ થઇ હોત. પણ શેઠજી તમે વખતો વખત મારી સંભાળ લઇ મદદ કરી તેથી મારી શોભા તથા આજરૂ રહીછે. તેનો ઉપકાર મારાથી કેમ ભૂલાશે ! પણ ઇશ્વર તમારું ધણું ભણું કરશે. મોટા લોકોનો ધર્મ છે કે ગરીબનું સારું કરવું. એજ વિનંતી. સંવત ૧૯૪૭ ના ભાદરવા સુદ ૮ શુક્રવાર.

દીકરાનો ખાપ ઉપર કાગળ.

શિરછત્ર, તીર્થરૂપ, વડોલ શ્રી જયશંકર પુરુષોત્તમ.

મુ. વાંકાનેર.

લીંઝડીથી લી. આજ્ઞાકિત છોર હર્ગાશંકર વિ. જયશંકરના સાષ્ટાંગ દંડવત. અત્રે ઇશ્વર કૃપાથી તથા આપના પ્રતાપથી કુશળતા છે. આપનો પત્ર ધણા દિવસ થયાં નથી તેથી ચિંતા થાય છે, માટે સંભારીને લખશો. હાલમાં આપણા પાડોશીએ એક જાણના ઉપર જીડી ફર્યાદ કરી, તેમાં સાક્ષી આપવા માટે તેણે મને આવીને કહ્યું

કે તમારે ભારી તરફની સરકારમાં શાહીદી પૂરવી. સારે મેં તે વાતની ચોખ્ખી ના કહી ને એને શીખામણ દીધી કે, આવા પાપના કામમાં પોતે પડવું, અને ખીજને પણ હોમવો એ તને ન ઘટે. પાપ કર્મથી સ્વાર્થ સાધવો એતો કેવળ મૂર્ખાઈ. કેમ કે મને યાદ આવ્યું કે શીખામણની ચોપડીઓમાં જૂઠી સાક્ષી પૂરવી નહીં એમ લખ્યું છે. ને સર્વ ધર્મમાં કહેલું છે કે, જૂઠી શાહીદી પૂરવી નહીં, તથા અસત્ય બોલવું નહીં. એન ગોદાવરીએ ખીજ ચોપડી બણવા માંડી છે. એના મેહેતાજી એના અભ્યાસ, તથા આચરણનાં વખાણ કરતા હતા. હાલ હું થડ યુક બણું છું, ને ધરમાં જોઈતી જણસભાવ લાવી આપું છું. અભ્યાસના કામથી જ્યારે નવરાશ મળે છે. સારે હું મુરખી વૈજનાયભાઈ પાસે ધર્મશાસ્ત્ર શ્રવણ કરું છું. જેથી બુદ્ધિ નિર્મળ, તથા પવિત્ર રહે, ને પરમેશ્વરના મહિમાનું જ્ઞાન વધતું જાય ને મારું કલ્યાણ થાય. મામા સુખરામજી આપણા ધરની ખજર અંતર રાખે છે તથા સારી સલાહ આપે છે. સગાં પરમેશ્વર આપે તો એવાંજ આપજો. આપણા ધરનો સંપ જોઈ લોકો અચંબો પામે છે. ધર બણી આપતું પધારવું ક્યારે થશે તે લખશો. આપણા ધરમાં સર્વે ખુશીમાં છે ફિકર ચિંતા કરશો નહીં. સંવત ૧૯૪૭ ના ભાદરવા સુદ ૧૦ રવેલ.

### ધરેણાઉખત.

સંવત ૧૯૪૭ ના વર્ષે અશાઠ સુદ ૫ વાર શની શાહ મગનલાલ ઝવેરજંદ માતિ શ્રાવક વાણિયા રહેવાશી લીંબડીના જોગ. લ. રાવળ નર્મદાશંકર ઓઘડદાસ રહેવાશી લીંબડીના જત રા. ૪૦૧ ) અંકે ચારસોને એક પુરા કંપની દેવા. એની સાનમાં ધર ૧ અમારા બાપીકું શ્રી લીંબડીના ગોલેતર યા મધ્યે શુકરશેરીમાં છે. તે

અમોએ અમારી રાજ્યપુશીયા તથા અક્રમહોશિયારીથી તખીયત હેઠાણે રાખીને તમને ધરેણે લખી આપ્યું છે. એ ધર ઉત્તર દક્ષિણ લાંબુ ગ-  
જ ૧૬ સોળ, તથા પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળું ગજ ૯ નવ છે. એ ધરની દિશા ચાર તેના વિગત-ઉત્તરે આગલું ચાર શરિયામ રાજમાર્ગ છે, પૂર્વે ઠાકર ધનેશ્વર પીતાંબરનું ધર, દક્ષિણે પાછલે ચાર વાડો છે, પશ્ચિમે વાઘેલા હોથીજ મેરજનું ધર છે. એ ચતુરશી પ્રમાણે ધર, ખડકી, અને વાડા સુદ્ધાં બધું ધરેણે આપ્યું છે. એ ધરમાં વસો, વસાવો, તથા આડ ધરેણે મૂકો, તમારું મન માને તેમ કરો. ભા-  
ગ્યું તૂટ્યું અમો ધરધણી સમું કરાવી આપીએ. ને નળીઆની ખોટ તથા ચળામણી તમો ગીરવી રાખનાર આપો સહી. એ ધ-  
રની અવધી (ખોલી) વર્ષ સાતની કરીછે. તે મુદત પૂરી થએ જેવા રૂપિયા લીધા તેવા પાછા આપીએ ત્યારે અમારો અલાખો. ત્યાં લગણુ અમારો અલાખો નહીં એ રૂપિયાનું વ્યાજ નહીં ને ધરનું બાડું નહીં. એ ધરની કમરબજાએ અમો ધરધણી જવાબ દધએ સહી. એ લખ્યાથી ફરે તે પોતાની સાત પેઢીના ધર્મથી ફરે.

અમ્ર. મતું. તત્ર. શાખ.

૧ રાવળ નર્મદાશંકર ઓઘડનું ૧ ઠાકર ધનેશ્વર પીતાંબરની શાખ દા. પોતે.

મતું ઉપર લખ્યું સહી. ૧ વાઘેલા હોથીજ મેરજની શાખ દા. શા. મગનલાલ જલુભાઈ.

વેચાણુ ખત.

સંવત ૧૯૪૭ ના વર્ષે શ્રાવણ સુદ ૮ ગરેઉ. ખરીદદાર ગાં-  
ધી જૂદર ખોડીદાસ જ્ઞાતે વીસાશ્રીમાળી. જોગ લી. વેચનાર શા.  
મોહન જગન જ્ઞાતે મોઢવાણિયા રહેવાશી લીંબડીના. જત ધર

૧ શ્રી લીંબડીમાં ગાંધીશેરી મધ્યે અમારું પોતાનું છે, તે તમને વેચાતું આપ્યું છે. એ ઘર ઉત્તર દક્ષિણ પહોળું ગજ ૭ સાત કરા સાથે, તથા પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબુ ગજ ૧૦ દસ તથા ફળીઉં, ખડકી બંધ છે. એ ઘરની ચારે દિશાની વિગત—દક્ષિણ દિશાએ આગલું બારશરિયામ રાજમાર્ગે છે, પૂર્વ દિશાએ ગાંધી વિદ્યુત ડોનાનું ઘર છે, ઉત્તરે શા ગોકળ વનરાવનનું ઘર છે, પશ્ચિમે અમારા ઘરના ફળીમાં એ ઘરનાં નેવાં પડેછે. પાણીની મોટી દક્ષિણે શરિયામ માર્ગે જાયછે. એ ચતુરશી પ્રમાણે ઘર, ફળીઆસીકે, ખડકીબંધ બધા ઇમળા સાથે તમને વેચાતું આપ્યું છે. એ ઘરની કિંમત રૂ ૫૦૫) અંકે પાંચસે ને પાંચ રૂપિયા પૂરા લખને ઘર બધું ચંદ્રોકાળ તમને વેચાતું આપ્યું છે આજ પછી અમારું એ ઘર સાથે લાગે વળગે નહીં. કદાચ હરકોઈ વારસ થઇને દર દાવો કરે, તેનો જવાબ અમે તથા અમારા વંશવારસમાં જે કોઈ હોય તે દઇએ સહી. ને રૂપિયા કુંપની ચલણના રોકડા લખને આ વેચાણ ખત લખી આપ્યું છે. એ લખ્યું પોતાના ધર્મ સાથે પાળીએ સહી.

અમ્ર.

મતું.

અમ્ર.

શાખ.

૧ શા. મોહન હગન મતું ઉપર ૧ શા. ગોકળ વનરાવનની શાખ. લખ્યા પ્રમાણે સહી. દા. પોતે.

૧ ગાંધી અમરશી સોમચંદની શાખ. દા. પોતે.

**વ્યાખ્ય ચિટ્ટી નામ જોગી.**

સંવત ૧૯૪૭ ના આસો સુદ ૨ વાર સોમે શા. પ્રેમજી ધનજી જોગ લ. શા. મોહનલાલ ઋવેરચંદ જત રા. ૭૫) અંકે પચોતેર રૂપિયા પૂરા રોકડા દેવા. અંગ ઉધારે દેવા. બ્યારે ધણી માગે

સારે દેવા. એનું વ્યાજ માસ ૧ એકે ટકા ૦૧૧ પોણા લેખે ચઢે. તે ભરી આપીએ સહી. એમાં કશે સુધન નહીં અમો અમારી અક્ષ હુશિયારીથી રૂપિયા રોકડા લખને તખીયત ઠોકાણે રાખીને આ ચિઠ્ઠી લખી આપી છે. એ લખ્યું પાળીએ સહી.

અત્ર.

મતું.

અત્ર.

શાખ.

૧ લી. શા. મોહન ઝવેરચંદ  
ઉપર લખ્યા પ્રમાણે સહી.

૧ શા. હમન તલકશીની શાખ  
દા. પોતાના.

૧ પારેખ. લક્ષ્મીચંદ નાગજીની  
શાખ દા. પોતાના.

### ફારગતી.

સંવત ૧૯૪૭ ના આસો સુદ ૧૦ બોમે તા. ૧૩ અકટોબર સને ૧૮૯૧ ઇસ્વી. દને શા. ઝવેરચંદ મોતીચંદ જોગ લ. શા. આણુ-દણ કલ્યાણજી. જત અમારું લેણું તમારી પાસેથી ચિઠ્ઠી તથા ખા-તાની રૂપિયા હતું. તે સર્વ તમારી પાસેથી હિસાબ સમજીને આજ દીન સુધી ભર્યા પૂરા પામ્યા છીએ. હવેથી અમારે તમારે અલ-રામ કુલ ન દાવા. આ ફારગતી અમારી રાજ ખુશીથી તથા અક્ષલ હુશિયારીથી તખીયત ઠોકાણે રાખીને લખી આપી છે. તે કબૂલ મંજૂર છે. એથી ફરે તે પોતાના ધર્મથી ફરે.

અત્ર.

મતું.

અત્ર.

શાખ.

શા. આણુંદણ કલ્યાણજી મતુ  
ઉપર લખ્યા પ્રમાણે સહી.

શેઠ. વજલાલ શામજીની શાખ  
દા. પોતાના.

શા. મનસુખ વેલશીની શાખ  
દા. પોતાના.

## ગણોતનામું.

સંવત ૧૯૪૭ ના આસો સુદ ૧૧ બુધે તા. ૧૪ મી અકટોબર સને ૧૯૫૧ અગ્રેજી દને. મેહેતા લાલજી ગવરીશંકર જોગ લા. પટેલ. બેચર હીરા દલવાડી. જત તમારું ખેતર ૧ એક મોજે લીંબડીની શીમનું ચિત્રાવાડીનું ભોંય વિધા ૨૦ વીસ આશરેનું અમોજે ગણોતે ખેડવા રાખ્યું, તેનું ગણોત સાત ૧ એકના ૩ ૬૧) અંકે એકસઠ કરી રાખ્યું છે. તે રૂપિયા દર પોશ સુદ ૨ બીજ દને દેવા. અને એ ખેતરની વિઘોટી દરબારમાં અમો જુદી બરીએ સહી. એ ખેતર અમે ખેડીએ અગર પડતર રાખીએ, પાકે અગર ન પાકે, કાંઈ આસમાની સુલતાની આફત લાગે, તોપણ અમારે તમને ઉપર લખેલા ગણોતના રૂપિયા ઠરાવેલી મુદતે આપવા સહી. એ જમીન આજની તારીખથી તે સંવત ૧૯૫૨ના આસો સુદ ૧૧ સુધી વર્ષ ૫) પાંચની બંધણીએ તમોએ માંથી છે તે અમોએ રાખી છે. તે મુદત પૂરી થયે બીન તકરારે એ ખેતર તમને સોંપવું. તે વખતે કપ્પા સંબંધી મારી તકરાર ચાલશે નહીં. આ દસ્તાવેજ અમે અમારી રાજી ખુશીથી તથા આક્રમ હુશિયારીથી, બીન કેફ અને તનદુરસ્તીથી લખી આપ્યો છે. તે કપ્પા મંજૂર છે. દા. શા. સેરા ભાણુજી ધણીના કહેવાથી.

અમ.

મતું.

અમ.

શાખ.

૧ લી- પટેલ બેચર હીરા મતું

૧ દવે દેવશંકર દામોદરની

ઉપર લખ્યું સહી દા. શા.

સાખ. દા. પોતે.

સેરા ભાણુજી ધણીના

૧ વ્યાસ, મૂળજી જેભાઈની

કહેવાથી.

સાખ. દા. પોતે.

**ભાડાનામું.**

સંવત ૧૯૪૮ ના કાર્તિક સુદ ૫ શુક્રે તા. ૬ ફી નવેમ્બર સને ૧૯૯૧ ઇસ્વી દને. પારેખ ઉજ્જમશી લલ્લુભાઈ જોગ લા. શા. વીરપાળ ધનજી જત તમારું ઘર એક જોરડો, જોશરી, ફળીઆ શીખે, ખડકી બંધ શ્રી લીંગડીમાં સખીદાસની પોળમાં દેવે છગન માવજીના ઘર પાસે છે, તે અમે કુલ બધું બાડે રાખ્યું છે. એતું બાડું વર્ષ ૧ એકતા રૂ. ૨૦) અંકે વીસ ચઢે. તે બાડું દર વર્ષે ચડયે ચડયું દેવું સહી. એ ઘરની ચળામણી, તથા નળિયાની જોટ તમારે શિર છે. એની બંધી વર્ષ ૫) પાંચની કરી છે. ત્યાંસુધી તમારાથી અમને કઠાય નહીં. આજની તારીખથી બાડું ચડતું છે એ લખ્યું સહી.

<b>અત્ર.</b>	<b>મતું.</b>	<b>તત્ર.</b>	<b>શાખ.</b>
શા. વીરપાળ ધનજીનું મતું ઉપર લખ્યું સહી.	૧ દેવે છગન માવજીની શાખ દા. પોતે.	૧ શા. કેશવલાલ નથુભાઈ શાખ દા. પોતે.	

**માઠી ખખરનો કાગળ (મેલો.)**

મેળે વીરમગામ મધ્યે પુજ્ય મેહેતા પરમાણુંદ જોઈતારામ તથા મેહેતા માદેવ પરભુરામ વગેરે—જોગશ્રી લખતરથી લી. વ્યાસ હરીરામ દેવરામના નમસ્કાર વાંચજો. જત અમારાં પિતા દેવરામ સંવત ૧૯૪૭ ના ભાદરવા વદ ૧૦ પુષ્પે દેવલોક પામ્યા છે. એ ઘણું માડું થયું છે. પણ એ વાતનો શો ઉપાય? સુખ, દુઃખ જે માણસને માથે પડે, તે પરમેશ્વર ઉપર નિશ્વાસ રાખી સહેવું જોઈએ. એમનું ઉત્તર કાર્ય આસો સુદ ૭ સોમવાર છે, તે ઉપર આવજો. સંવત ૧૯૪૭ ના ભાદરવા વદ ૧૩ શની.



## કંકેત્રી.

સ્વસ્તી શ્રી મોરળી મહાશુભસ્થાને પૂજ્યારાધે વોરા શ્રી પવેરા રામજી વાલજી તથા શા કપુર ખેતશી. જોગ શ્રી રાજકોટથી લી. પરી. હીરાચંદ્ર ઝવેરચંદના જોગોપાળ વાંચજો. વિશેષ લખવા કારણ એ છે જે સ્ત્રી. મોહનલાલના શુભલગ્ન મહા સુદ ૫ શુક્રવાર નીરધાર્યા છે. તે ઉપર સાચ સર્વેને તેડીને વેહેલા પધારજો. તમે આવે મડપની શોભા રૂડી દીસશે સંવત ૧૯૪૭ ના માહા સુદ ૨ મંગળવાર.

## વારસનામું.

સંવત ૧૯૪૮ ના કાર્તિક સુદ ૨ મંગળ તા. ૩ નવેમ્બર સને ૧૮૯૧ ઇસ્વી દને શા. હીરાલાલ મોતીલાલ તત્ પિતા માણેકલાલ યાતે મોઢવાણિયા. ઉમર વર્ષ ૨૦ વીસની ધંધો નેરતીનો રહેવાશી અમદાવાદના. જોગ. લ. અર્ધ શામકુંવર શા. વલ્લભજી નથુની ધણી-યાણી. યાતે મોઢવાણિયા. ઉમર વર્ષ ૬૦ ની રહેવાશી અમદાવાદના જત-મારી તખીયત હાલમાં સારી છે ને હું મારી રાજી રમવંદીથી કમૂલ કરું છું જે, મારે કાંઈ છોકરું નથી. માટે તમે અમારા બાણેજ છો ને અમેએ તમને અમારા વારસ કર્યા છે. અમારી મિલકત સ્થાવરને જંગમ નીચે મુજબ છે.

(૧) અમારું ઘર માંડવીની પોળમાં છે જે મધ્યે અમે રહીએ છીએ તે, તથા અમારી દુકાન માણેકચોકમાં શેઠ પ્રેમજી પુરષોતમની દુકાન પાસે છે તે, તથા ખેતર વડવાની સીમનું કીત્તે સોનારીયાનું વીધા ૩૦ ત્રીશનું પટેલ મનોર રૂપજીના શેઠા ઉપર છે તે.

(૨) અમારું ઘરેણુંગાંઠું રૂ. ૩૦૦૦ ત્રણ હજારનું તેની યાદી ચોપડાને પાને ૧૪૦ મેં ઉતારી છે.

- (૩) રા. ૩૨૫) સર્વજના ત્રવાડી દેવરામ હરીરામ પાસે રા. સ-  
વાત્રણસે ખત તથા ખાતાની રૂએ લેણા છે.
- (૪) રાજમેળ ખાતાવહીથી લોકા પાસે મારી લેણી ઉધરાણી રા.  
૨૦૦૦) બે હજાર આશરેની છે.
- (૫) એ સિવાય રોકડ રા. ૧૬૦૦) સોળસે તથા પેટી, પટારા,  
રાચરલીલું, અને જોટલી મિલકત અમારી, અમારા ધણીની,  
તથા અમારા સસરાની હતી તે બધી તમને સોંપીને તમને  
અમારા વારસ કર્યા છે. તે તમારે અમને જીવતાં પાળવી ને  
મુએથી અમારું ઉત્તર સાધન કરીને અમને દેવલોક પહોંચા-  
ડવી, અમારી મિલકતમાંથી નીચે પ્રમાણે અમારી પછવાડે  
બાપરવાનેા હું ઠરાવ કરું છું.
- (૧) રા. ૪૦૦) મોઢવાણિઆની નાત ૧ એકાદશી ઉપર જમાડવી.
- (૨) રા. ૨૦૦) મારી દીકરી જમનાને રા. લલ્લુ ભાઈચંદ વેરે  
પરણાવી છે તેને કાપડાના કરીને રોકડા આપવા.
- (૩) રા. ૫૦૦) પાંચસેના બ્યાજમાંથી આપણી નાતના ગરીબ છોકરાને  
બણવામાં, રસોટા, ચોપડીઓ, શી, વગેરેમાં આપણી નાતના  
જણ ૪ ચારને પંચ નીમી તેમની સમક્ષ દર વર્ષે વેહેવવા.  
ઉપરના કરારથી અમે અમારી રાજપુશીથી તથા અક્કલકુશિ-  
યારી ને તનદુરસ્તીથી આ વારસનામું લખી આપ્યું છે તે કબૂલ  
મંજૂર છે. દા. પારેખ હીરાચંદ પ્રેમચંદ.

અત્ર.	મતું.	તત્ર.	શાખ.
બાધ શામકુંવર રા. વલ્લભજી		૧ શેઠ પ્રેમજી ધનજીની શાખ	
નયુની ધણીયાણી મતું ઉપર		૧ પરી. હરગોવનદાસ ખુશા-	
લખ્યું સહી.		લદાસની શાખ.	

હુંડી.

સ્વસ્તીશ્રી મુંબાઈ બંદરે મહાસુભર્યાને પુજ્યારાધે પરી. ગોકલદાસ ગોરધનદાસ જોગ શ્રી લીંબડીથી લ. પારેખ રાયચંદ ઝવેરના જોગોપાળ વાંચજો. જત અત્રેથી રાખ્યા શા. લેરા મુળજી પાસેથી રૂ.૧૦૦૦) અંકે એક હજાર નીમે રૂપિયા પાંચસેંથી બમણા પૂરા રોકડા લીધાછે. તેની મુદત હુંડી પહોંચ્યા પછી વાર ભોમની રીતના નામે શા. વેપારી જોગ. રૂપિયા હુંડીની રીતના અપદામ ઠેકાણું ચોક્કસ કરીને આપજો. નિશાની એ જે કાગળ મધ્યે લખીશું. સવત ૧૯૪૮ના કાર્તિક સુદ ૫ શુકર દા.મેહેતા તાપીરાંકર ધનશંકરના જોગોપાળ વાંચજો. નીમે રૂપિયા અઢીસેંથી ચોગણા એક હજાર પૂરા કરી આપજો.

રૂ. ૧૦૦૦)
-----------

લી, પારેખ રાયચંદ ઝવેરચંદ જત આપેંઠ લખ્યા પ્રમાણે સરકારી નાણાં આપજો.

પેંઠ.

સ્વસ્તિ શ્રી મુંબાઈ બંદરે મહાસુભર્યાને પુજ્યારાધે પરી શ્રી ગોકળદાસ ગોરધનદાસ જોગશ્રી લીંબડીથી લ. પારેખ રાયચંદ ઝવેરચંદના જોગોપાળ વાંચજો. જત તમારા ઉપર પ્રથમ હુંડી રૂ. ૧૦૦૦) અંકે એક હજારની નીમે રૂપિયા પાંચસેંથી બમણા પૂરાની લખી. અમારી રાખ્યા શા. લેહેરા મૂળજી પાસેથી મુદત હુંડી પોતા પછી વાર ભોમની નામે શાહ વેપારી જોગ રૂપિયા. હુંડીની રીતના ગ્રથ, ઠામ, ઠેકાણું ચોક્કસ કરીને આપજો. નીશાની એજ કાગળ મધ્યે લખીશું. લખી કાર્તિક સુદ ૫ શુકરની લખી છે. તે રાખ્યાવાળા ધણી કહેછે જે એ હુંડી ગેરવલે પડીછે. માટે આ પેંઠ લખી આપી છે. તો તમે તમારો આવરો તા. રોજમેળ, તા. ખાતું,

તા. નાંધ સર્વે જોઇ તપાસીને હુંડી સીકારી નાણાં નહીં આપ્યાં હોય તો, આ પેઠ સીકારી નાણાં આપજો. કદાચ હુંડી સીકારી નાણાં આપ્યાં હોય તો આ પેઠ રદ છે વાંચીને ફાડી નાંખજો. અમો તમને સનદર ચઢતે વાર ૧ મુજરે આપીશું. ને જાણજો. સંવત ૧૯૪૮ ના કાર્તિક સુદ ૧૩ રતેક દા. મેહેતા તાપીશંકરના જોગોપાળ વાંચજો.

### દાગીના ઉપર ખત લખવાની રીત.

સંવત ૧૯૪૮ના માગશર સુદ ૩ શુક્ર તા. ૪થી ડીસેમ્બર રતે ૧૯૯૨. ધરતી, દને પારસાત ગાંધી ધનજી મદવજી જોગ લી સોની કેશવજી નથુ જત તમારી પાસેથી રૂ.૨૦૦) અકે ગમે કુંપની રોકડા લીધા છે તેનું વ્યાજ માસ ૧ શત એક ટકા ના લેખે કર્યુંજે, તે મ-દ્યે દોરો એક હેમનો તોલે ગદી. ૨૫)પચીસનો મૂક્યોજે.તેનું વ્યા-જ માસ આરે ચઢે ચઢું દેવું. ઓછા અદકા માલ અમારોજે.કદાપી માસ આરે વ્યાજની સમજણ ન કરે તો, તમારી મુખતારીથી સદ-હું દાગીનો વેચી વ્યાજ સીકે નાણાં લેજો. તે ઉપર અમારો દર દાવો ચાલશે નહીં. રાજક દૈવક, ધરેણું ધરેણા વટ છે. એ લખ્યું સહી. લા. વકીલ માણેકચંદ કુંગરશી ધણીના કહેવાથી.

અત્ર.

મતું.

તત્ર.

શાખ.

લી. સોની કેશવજી નથુ મતું ઉપર ૧ પારેખ લીલાધર વશરામ-લખ્યું સહી.

ની સાખ.

૧ સોની મગન ધરમશીની સાખ.

### ખેડૂખત.

સંવત ૧૯૪૮ ના માગશર સુદ ૫ રવિ તા. ૬ ઠી ડીસેમ્બર રતે ૧૯૯૧ અંગ્રેજી દને. પારસાત શેડ પ્રેમજી મનજી રહેવાશી વાંકાનો-રના જત. ગૃહિતા પટેલ મેઘરાજ વસ્તા રહેવાશી સરધાર (કાકિ.)

તામે વાંકાનેરના ગામના. જત તમારી પાસેથી કોરી રૂ ૪૦૦) અંકે ચારસેની જમસાઈ ચકરડાં લાધીછે. તેનું વ્યાજ માસ ૧ શત ૧ ટકા ગાા લેખે વાધે. આ કોરી જળદ, ગાડું, તથા વાડના ખી સારું લીધી છે, તે મધ્યે ગાડું, જળદ, તથા આવતી સાલની આગેતર ને પાછેતર નીપજ, જે આવશે તે સર્વે હામ છે તે ઉપજમાંથી તમારું લેહેણું પેહેણું ભરીશું. તેમાં તદ્દાવત થાશે નહીં. અને તમને ઉપજમાંથી કરજ આપતાં બાકી વધે તે અમારે લેવું છે. કદાપી જળામાંથી તમને ઉપજ ન ભરે તો કોરટમાં દાવો કરો. તેનું ખર્ચસીકે મારી તમામ ગિલકતમાંથી આપું. આ લખત અમે અમારી રાજપુત્રીથી તથા અક્કલહુશિઆરી અને તનદુરસ્તીથી લખી આપ્યું છે તે કબૂલ મંજૂર છે.

અત્ર.

મતું.

અત્ર.

શાખ.

પટેલ મેધરાજ વસતાનું મતું

૧ દોશી દેવામાવાણીની શાખ.

ઉપરલખ્યા પ્રમાણે સહી છે.

૧ મેહેતા પુત્રચંદવાધજીની સાખ.

&lt; આ એંધાણુ ધણીનું છે.

લા. વકીલ. કેશજી નંદરામ ધણી બેના કહેવાથી લખ્યું છે.

શ્રી દરબાર  
વાંકાનેર.

ધજરા પટેલ.

સ્વસ્થાન શ્રી વાંકાનેરના મહારાણા શ્રી વખતસંધજી-વ. મેહેતા અ- નંતજી રણછોડજી રહેવાશી નગરના. જત તમને અમારા તાલુકાના નવા ગામનો ધજરા દરસાલ કોરી રૂ ૧૨૦૦૦) અંકે બાર હજાર પ્રમાણે સંવત ૧૮૮૦ ના અમાડ સુદ ૨ થી વર્ષ ૧૦) દસના તાહોદે આપ્યો છે તેમાં વેરા, વજે, માંડવી, કન્યાચોરી, ભામ, મસવાડી, ચીલા વગેરે અઢારે હજાર પડયુ પાન તમારા ધજરાના તાહોદમાં છે ને તે ગામની હદ ઉત્તર

તરફ માટેલ ગામના સીમડા સુધી, પશ્ચિમ તરફ ખોડીઆર માતાના મઠ સુધી, દક્ષિણે મચ્છુ નદી સુધી, ને પૂર્વે લૂણસરના ઝાડી માર્ગ સુધી. એ પ્રમાણે ઉપર લખી હદ હદ મુજબ આપ્યું છે. ને આ ગામને શેઠા, શીમાડે, કાંઈ ખરાબત થાય તો ગામને શીર છે. તથા ગામને કોઈ હરામખોરથી નુકશાન થાયતો ગામને શીર છે. ને કોઈ વર્ષમાં અસમાની સુલતાની થાયતો તે વર્ષની ઉપજ અમે સંભાળી લેશું. તે ગામના લોક અમારી વેઠ, બેગાર સહીમત કરતા હશે એ પ્રમાણે કરશે. તેથી વધારે હરકત થાશે નહીં. ને તમે લોકને તગાવી આપી નવાં સાંતી લાવો ને તમારો ઈજારો છૂટે ત્યારે એ ગામમાં તમારું લેણું તે અમારે વ્યાજખી અપાવી દેવું. એ ના ગામના સેઠા, સીમાડે કોઈ નવી જમીન આવે તે તમારા ઈજારાના તાહોદમાં છે. ઈજારાની રકમની કોરી તમારી પાસેથી બેકોસ્ત માહા સુદ ૨ તથા વૈશાક સુદ ૨ લીધામાં આવશે. તમે કોઈ નવાં નવાણુ ગળાવશે ને તેની ખરાબત થાય, તે અમને જાહેર કરશે તો અમારું માણુસ મોકલી તપાસ કરી વાજખી ખરાબત મુજરે આપીશું. એ પ્રમાણે તમને સદર્દુ ગામનો ઈજારો આપ્યો છે. તે દસ જમીયત રાખી વસ્તીની આખાદી કરી વહીવટ કરજો.

સંવત ૧૮૮૦ ના અસાડ સુદ ૨ ગુરૂ વાર દા. મેહેતા વસંતરાય દુલમજી-મુખ્ય કારભારી.

### વારેવારીયા વ્યાજની રીત.

શેઠ પ્રેમજી મનજીનું ખાતું સંવત ૧૯૪૫ ની શાલતું.

જ

ઉ

૪૫) માહા વદી ૪

શનિ.

૬૦) પોશ સુદી ૪

બુધ.

૬૫) ચૈત્ર સુદી ૭	ગુર.	૪૭) ફાગણ વદી ૧૩	મંગળ.
૩૨) અમાડ વદી ૮	બુધ.	૨૮) વૈશાખ સુદી ૬	શુકર.
૪૪) ભાદરવા વદી ૧૧	મંગળ.	૪૫) આશો સુદ ૯	રવિ.

૧૮૬)

૧૮૦

૬) આઠી દેવા આસો વદી ૦)) રવિ.

૬) આઠી દેવા સંવત ૧૯૪૬ના કા

તિક સુદ ૧ સોમવાર.

વ્યાજ સંવત ૧૯૪૫ ની શાસનું ટકા બા લેખે.

જ

ઉ

- શ. ૪૫ માહાવદ ૪ શનિ. ૧૧૩૧ શ. ૬૦ પોશ સુદ ૪ બુધ
- ૩ શ. ૬૫) ચૈત્ર સુદ ૭ ગુર. ૬૭૧ શ. ૪૫) માસ ૧૧
- શ. ૧૫) દિ. ઉ ૪૬ શ. ૧૫) મા. ૩ દિ. - ૨
- શ. ૪૭ દિ. ઉ ૧૪ શ. ૪૭) ફાગણ વદ ૧૩
- મંગળ દિ. ૯
- ૩ શ. ૩) મા. બા. દિ. ૧૪ ૬૨૧ શ. ૨૮) વૈશાખ સુદ ૬ શુકર
- શ. ૩) દિ. જ ૬૨૧ શ. ૨૫) મા. ૨૧
- ૧૭ શ. ૩૨) અશાઢ ૬ બુધ. • શ. ૪૫) આસો સુદ ૯ રવિ
- શ. ૨૫) દિ. ઉ. • શ. ૭) દિ. જ.
- ૧૭ શ. ૭) મા. ૨-૧૪ દિ. • શ. ૩૮) દિ. જ.
- ૬૧ શ. ૪૪) ભાદરવા વદ ૧૧ મંગળ. • શ. ૬) આસો વદી ૦)) રવિ
- શ. ૩૮) દિ. ૧૨ દિ. જ.
- ૬૧ શ. ૬) મા. ૧-૩ દિ.

૨૬૧૧

૧૮૦

૨૬૧૧

૨૬૧૧

૧૬૩ ૦૧ ૮૬ લેખે.

૮૧૧૧ દોઢડા.

તારીજ સંવત ૧૮૪૬ ના કાર્તિક સુદ ૧ સોમે.

૪

૩

૬) મુદ્દલ. દેવા. ૦૧૧ ૬૧૧ વ્યાજનો સર ૧૬૩  
૮૬ ૦૧ લેખે.

દાવાની દાવાની અરજી.

નામ, જાત, ઉમર વર્ષ ધંધો. રહેવાશી.

વાદી મેહેતા ત્રીભોવન લાધા. વાણિયા. ૨૭ વેપાર વાંકાનેર.

પ્રતિવાદી શા. વર્ધમાનરતનશી વાણિયા. ૨૧ નોકરી વાંકાનેર.

દાવો રૂા. ૧૨ આ. ૧૨ પાઈ ૬.

હું વાદી અરજ ગુજારું છું કે—સંવત ૧૮૪૨ ના શ્રાવણ વદ ૧૦

ના રોજ રૂા ૮-૦-૦ ના હપતા કરો આપ્યા મુજબ

સદ્દુ સખસ પાસે મહારૂં લહેણું ઉધરાણી કરતાં તે આ-

પતો નથી જોયી દાવાનું કારણ—

(૧) દાવાની હકીકત—મેહેલા હપતાના રૂા ૨) બે ઉપર લખી શા-

લના આશો વદી ૧૦ થી તે છેલ્લા હપતાના રૂા ૨)

બે સંવત ૧૮૪૩ ના ચૈત્ર વદી ૧૦ મે આપવા

કરેલા— સાંમુધી ચડેલા હપતા ૪ ચારતા રૂા. ૮)

આઠ નહીં આપવાથી વાંકાનેર મધ્યે દાવાનું કારણ

હિપત થયું.



- (૨) વસુકાત—સદ્દુ લેણા પેટે કાંઈ વસુક આવ્યું નથી.
- (૩) વ્યાજનો કરાર—વ્યાજ કરી આપેલા કરાર મુજબ નહીં,  
પણ ટકા ૧ લેખે સંવત ૧૯૪૨ ના શ્રા-  
વણ વદ ૧૦ થી તે સંવત ૧૯૪૭ ના  
શ્રાવણ વદી ૨ લગી ૪-૧૨૬-૧૧-માસ  
૨૨-દિ. ના ૩ ૮) આઠના વ્યાજના રા.  
૪-૧૨-૬ થયા તે.
- (૪) દાદ માગવાની કે રા. ૧૨-૧૨-૬ મારા લેહેણા તે સદ્દુ  
પ્રતિવાદીની જાત મિલકતથી આ દાવાના કુલ  
ખર્ચસહિત વસુક મળવાનું હુકમનામું કરી  
આપવાને મેહેરવાની કરશે.
- (૫) દાવાનો આધાર—દાવાવાળા ખાતાની નકલ આ સાથે રજુ છે.
- (૬) દાવા લવાજમ રીના રૂ ૦-૯-૬ તથા સમન રીના રૂ ૦-૧-૦  
રજુ છે. એજ અરજ.

તા. ૨૨ અગષ્ટ સને ૧૯૯૧

હું વાદી ઇકરાર કરું છું કે આ અરજમાં લખેલી બીના મારા  
જાણવા તથા માનવા પ્રમાણે ખરેખરી છે. તા. સદર.

### વ્યુત્પત્તિ.

(૧) એકે વધારે શબ્દથી થએલા નામનો સંબંધ-જેમ—નરનારી,  
નફા તોટા, ગુર શિષ્ય, રામ લક્ષ્મણ, ધાંચી મોચી, વઢવાણ લીં-  
બડી, એમની વચ્ચે અને અથવા કે આવે.

માલધણી, ભરતખંડ, વિદ્યાભ્યાસ, વનરાજ, એમાં છટ્ટી વિભક્તીનો  
સંબંધ છે.

કાકા હરીદાસ, દુલ્હનરામ, નારાયણરાવ સાહેબ, મેહેરામજીશેઠ,

આશારામમાઈ, દીવાનઅદાદર એમાં છેડાના શબ્દોમાનાર્થ છે.

**વિશેષણને નામ જોડાઇને થયેલાં.**

બાળચરિત્ર. મહાસાગર, સૂક્ષ્મદર્શકચંત્ર, મદાંધ, સમીસાંજ. આદ્ય કે ઉપસર્ગ (શબ્દની પેહેલાં ડાળા હાથે જોડાય તે)

અ—નહિ-જેમ અ-ખૂટ-ખૂટે નહીં તેવું. અ-શક્ય, અ-યોગ્ય, અ-ગર અચળ, અમય, અખંડ, અધર્મ, અખળા, અસત્ય.

અણુ—નહિ-જેમ અણુ-સમજી-સમજે નહિ તે. અણુઘટતું-ઘટે નહીં તેવું. અણુધાર્યું-ધાર્યા વિનાનું. અણુઅનાવ, અણુ-રાગ, અણુદાહ.

અન—નહિ, વિના-જેમ અનંત (અનકઅંત)—અંત નહિ તે-અનેક-એકથી વધુ. અનાદી-આદિ વિનાનું. અનાસ્થા-આસ્થા વિનાનું, અનાચાર.

અનુ—સાથે, મળતું, પછી. જેમ-અનુપાન-સાથે પીવાનું. અ-નુચર-પાછળ ચાલનાર. અનુક્રમ-એક પછી એક, અનુસંધાન.

અંતર—મધ્યે, માંહે, વચમાં, જેમ અંત-પટ=માંહેનું પટ, અંત-ધ્યાન=અંદર જતા રહેવું. અંતર્ગોળ-માંહેથી ગોળ, અંતઃકરણ-અંતઃદષ્ટી.

અતિ—ઘડુજ જેમ અતિ-નિદ્રા=ઘડુ ઉંઘ, અત્યંત (અતિકઅંત)—ધણુંજ, અતિલોભ, અતિદુષ્ટ, અતિસુખ-મ.

અધિ-ઉપર, વધારે, ઘડુજ જેમ-અધિ-પતિ=ઉપરી રાજા. અધ્યક્ષ (અધિક અક્ષ) અધિકારી, અધિકરણ, અધિભૂત.

અપ—નીચું, ઉતરતું, નકાર, ઉલટું. જેમ-અપ-માન=માનથી ઉલટું. અપકારક-માડું કરનાર. અપભ્રંશ-ઉતરનો શબ્દ.

અવ—નીચું, નકાર, ઓછું-જેમ-અવ-ગુણ=નકારા ગુણ. અવ-

દશા—નહારી દશા. અવકૃપા, અવગતિ, અવજ્ઞેગ, અવતરતું.

ઉપ—પાસે, નાતું જેમ-ઉપગ્રહ-નાનો ગ્રહ. ઉપનામ, ઉપગુરુ  
ઉપશિક્ષક, ઉપમંત્રી, ઉપનેત્ર, ઉપવન, ઉપવસ્ત્ર, ઉપકાર, ઉ-  
પસાગર, ઉપદેશ.

અભિ—ઝોગમ, બહુ-જેમ અભિમાન, અભિપ્રાય, અભિષેક, અ-  
ભિરામ, અભીયાગત, અભ્યારા.

ઉત—ઉત્તું, ચડતું-જેમ ઉત્તમ, ઉત્પન્ન, ઉત્કૃષ્ટ.

ક, કુ—નહારું જેમ કપૂત, કમત, કળેડ, કછોર, કુકર્મ, કુખોષ,  
કુપાત્ર, કુભાર્યા, કુપ્રતિ.

ઝો—ચાર જેમ ઝોગમ, ઝોખૂણ, ઝોમેર, ઝોતરફ.

કુ—ખોડું, નહારું જેમ કુર્ગંધ, કુર્બળ, કુર્દશા, કુર્જન, કુ-સંગ, કુઃખ,  
કુષ્કામ, કુષ્કર્મ.

નિર, નિષ—નહિ, વિના જેમ-નિ-સંશય, નિર્ધન, નિર્બળ, નિર્મળ,  
નિર્જય, નિષકપટ, નિષ્ફળ, નિષ્કામ.

પર—પારકું, બીજું-જેમ-પરદેશ, પરધર્મ, પરાચિત, પરલોક,  
પરકાયા, પરરાજ.

પરા—બહુ-જેમ-પરાબ્ય, પરાક્રમ, પરાકાષ્ટા.

પરિ—ઝોમેર, ઘણું, પૂર્ણ-જેમ-પરિમીતિ, પરિમાણ, પરિક્ષા, પ-  
રિતાપ, પરિપક્વ.

પુન—પુનર, ફરીથી, જેમ-પુનર્વિવાહ, પુનર્જન્મ, પુનરાવ્રતિ, પુન-  
ર્લગ્ન, પુનઃસંસ્કાર.

પ્ર—વિશેષ, આગળ, બહાર, મોટું. જેમ-પ્રખ્યાત, પ્રમુખ, પ્રયત્ન,  
પ્રદર્શન, પ્રજ્ઞા, પ્રારંભ, પ્રમાણ, પ્રધાન, પ્રદીપ્ત.

પ્રતિ—ઉલટું, પાછું, સામું-જેમ-પ્રતિપક્ષી, પ્રતિવાદી, પ્રત્યુત્તર,

પ્રતિગ્ન્ય, (દરેક) પ્રતિદિન, પ્રતિમાસ, પ્રતિવર્ષ, પ્રત્યય.  
 વિ—વિશેષ. જેમ—વિજય, વિજ્ઞાન, વિભાગ, વિખ્યાત, વિક્ર (વિના)  
 વિધવા, વિક્રમ, વિસ્મૃતિ, વિમળ, વિયોગ, વિરામ.  
 સ, સહ—સાથે. જેમ સકુટુંબ, સકર્મક, સગુણ, સગ્ગતિ, સજીવન,  
 સહવાસ, સહકુટુંબ, સહમન.  
 સમ, કે સં—સાથે, સારં, પુર્ણ, જેમ—સમર્થ, સમર્પણ, સંભવ,  
 સંસ્કૃત, સંવાદ, સંગમ, સંબંધ, સંગત, સંરક્ષણ, સંતાપ.  
 સુ—સારં, જેમ—સુજન, સુપાત્ર, સુગંધા, સુખુદ્ધિ, સુકિર્તી, સુબોધ, સુરૂપ.  
 સત્, સદ—સારં—જેમ—સકર્મ, સદ્વસ્તુ, સદ્ગુણ, સદાયરણ.  
 સ્વ—પોતાનું. જેમ—સ્વદેશ, સ્વગતિ, સ્વધામ, સ્વભાષા, સ્વરાજ્ય.

### ફારસી ઉપસર્ગ.

કમ—ઝોણું, થોડું, નહારં, જેમ—કમજોર, કમઅક્લ, કમઅખત,  
 કમનસિય, કમગ્ગત.  
 ખુશ—આનંદી. જેમ—ખુશગિજાજ, ખુશખબર, ખુશખો, ખુશખખ્તી.  
 ખૂબ—સારં, બહુ, જેમ—ખૂબસુરત, ખૂબમગ્ગ.  
 ગેર—વિના, નહિ. જેમ—ગેરકાયદે, ગેરહાજર, ગેરકાયદે, ગેરધનસાફ.  
 ના—નહિ. જેમ—નાદાન, નાખુશ, નાહક, નામદં, નાપાક, નાપસંદ, નારાજ.  
 બદ—ખોટું, નહારં, ખરાબ જેમ—બદચાલ, બદફેલ, બદસુરત, બ-  
 દખો, બદશિકલ, બદદાનત.  
 ને—સારં, અદલ. જેમ—નેકરાજ, નેકધનસાફ, નેકતામદાર.  
 બે—નહારં. જેમ—બેશરમ, બેહદ, બેહાલ, બેધમાન, બેઅદબ, બેડોળ,  
 બેપરવા.  
 લા—(આરખી) નહિ. જેમ—લાઈઝાજ, લાચાર.  
 બિન—(હિંદુસ્તાની) વિના. જેમ—બિન વસીલો, બિનઅપરાધ, બિ-  
 નવારસ.

પ્રત્યય—(શબ્દને છેડે જમણે હાથે જોડવામાં આવેછે તેને પ્રત્ય-  
ય કહે છે. )

અક—કરનાર. જેમ—બક્ષક, દર્શક, બોધક.

અણુ—જેમ—ચરણુ, જમણુ.

અણી—વાઢણી. ચારણી.

{ અણુ, અણી, અણું, અણો.  
(નામ કરે છે.)

અણું—પારણું, ખારણું.

અણો—ચોરણો, વાજણો.

અત—નામને કૃદંત કરેછે. જેમ—રમત, ગમત.

અતર—ગણતર, જણતર.

અન—મદન, વદન.

આઈ—મોટાઈ, વડાઈ, દુસ્મનાઈ.

ઈ—યોગી, બોલી, ચોરી.

ઈ, ઓ—દરિઓ, હરીઓ.

ઉ—ખેડુ, મનું.

આટ—બૂઝાટ, ચલકાટ.

આટો—બુઝાટો, ખટાટો.

આણુ—મંગાણુ, મંડાણુ.

આણી—ગોરાણી, ઠકરાણી.

આમણુ—બલામણુ, ભરામણુ.

આરો, રી, રૂં—ધૂતારો, ચૂનારો, રી, રૂં.

આશ—ખારાશ. નવરાશ.

વાડ—કાઠિયાવાડ, ઝાલાવાડ, મારવાડ.

વો—લાડવો, માંડવો.

ત્ર—પુત્ર, ક્ષેત્ર.

લો—અગલો, ઢગલો.

જેમ વટ, ટો, ટી, ટુ—તેમ વહીવટ, શાહવટ, ઘરવટ, ત્રંખાવટી,  
પંચાવટી, ચોવટો, વાવટો.

વાળ—રખવાળ, જોવાળ, ખેડાવાળ.

પાળ—જોપાળ, ભૂપાલ.

ક—ટાઢક, ચાનક.

કાર—અંચકાર, લોટકાર, કુંભકાર.

ગાળો—કેરીગાળો, વિનાગાળો.

પણું, પણુ—માળપણું, બાળપણુ, શાણપણું, શાંણપણુ.

તા—દૃષ્ટતા, મિત્રતા, યોગ્યતા.

ત્વ—મહત્વ, દાસત્વ, જડત્વ, કવિત્વ.

### વિશેષણ કરનારા પ્રત્યય.

આમણો, છી, છું—જેમ—ખિહામણો, છી, છું.

આઉ—જેમ—ચડાઉ, વેચાઉ.

ઇ—(સંધન ઉપરથી) જેમ પ્રેમી, ગુણી—( નારી જતીદર્શક ) પીળી,  
ગળી, ઘોળી, મોંધી.

નાર, રો, રી, રું—જેમ—મજનારો, રી, રું, ચાળનાર.

આલ, યુ—પ્રેમાળ, સુવાળુ.

ઈ, ઐ—જોડીઐ, બળીઐ.

કણો—વઢકણો, બૂલકણો.

ચેલ, ઇક, કો—ચડીચેલ, ફરેલ, બાવિક, મામિક, લોકિક, પાશે  
રિકો, કણિકો.

ઇતો, તી, તું—દેખીતો, જાણીતો, માનીતો, તી, તું.

ઉ, આઉ—ચડાઉ, કમાઉ, શુભેચ્છુ, હિતેચ્છુ, મિહુક, ચાચુક.

ઈલો, લી, છું—ચાલીલો, હડીલો, જતીલો.

કો, કી, કું—લાડકો, પારકી, પારકું.

ગરો, રી, રૂ—કલ્યાગરો, કલ્યાગરી, કલ્યાગર.

ડો, ઠી, ડું—આપડો, રાંકડી, ઢુકડું.

મય—પ્રીતિમય, સ્નેહમય, જળમય.

માન—નીતિમાન, શ્રીમાન.

મંત—ધીમંત, શ્રીમંત.

વંત—ચુલુવંત, કુળવંત, ભગવંત.

વાન—ચુલુવાન, ભગવાન, ગાડીવાન.

વાળો, ળી, ળું—ગાડીવાળો, ળી, ળું, ટોપીવાળો.

જો, જી, જું—પાંગજો, પાંગજી, પાંગજું.

મો—આમો, બારમો.

આડ—(ક્રિયાપદ) જમાડ, પછાડ.

આવ—જેમ-અચાવ, ખપાવ.

ઇશ—યઇશ, રહીશ, બનીશ.

ચો—ચાકચો, પાકચો.

ક્રિયા વિશેષણ અભ્યય.

ત્ર—સર્વત્ર, એકત્ર, અત્ર.

ધા—અહુધા, કોટીધા, લક્ષધા, નવધા,

થા—સર્વથા, યથા, તથા.

દા—એકદા, તદા, યદા.

દ્વારસી મત્યય.

ખાતું—ડેકાણું. જેમ-હાથીખાતું, તોપખાતું, હમામખાતું.

ખોર—કરનાર. જેમ-દગાખોર, હરામખોર, શેખીખોર.

ગર—કરનાર. જેમ-ચૂડગર, ડાળગર, જાફગર.

ગાર— „ જેમ-ચુનેગાર, મદદગાર.

ગીર—લેનાર, જીતનાર. જેમ-જહાંગીર, તમાસખીર, દસખીર.

ચી—રાખનાર-જેમ પખાલચી, તોપચી, ખમ્મનચી.

દાંત, ની—રાખવાની, જેમ-કદરદાંત, કલમદાંત, ગુલાબદાંતી, પાતદાંતી.

દાર—વાળો-જેમ-વહીવટદાર, કામદાર, આગરદાર.

ખાન—,, જેમ-મેહેરખાન, ગુલખાન.

વાર—,, વિગતવાર, તપસીસવાર, ઉમેદવાર.

મંદ—,, અકલમંદ, દાનેશમંદ, દોલતમંદ.

ખાજ—કરનાર. જેમ-નજરખાજ, દગાખાજ, અકલખાજ.

### વર્ણવિચાર.

૧—કંઠ, તાળુ, મૂઠ્ઠા, દાંત, હોઠ, એ માણસનાં વાણી સ્થાનક છે. એવડે જીભ અને ઘાસની સાથે આપણે ઘણા ઉચ્ચાર કરી શકીએ છીએ. એ ઉચ્ચાર લખવાને જે ચિન્હ યોજેલાં છે, તેને અક્ષર કે વર્ણ કહે છે. ગૂજરાતીની મૂળ ભાષા સંસ્કૃતમાં ૫૨ આવન અક્ષર પર છે.

અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, ૠ, લૃ, ૡ, એ, ઐ, ઓ, ઔ, અં, અઃ, ક, ખ, ગ, ઘ, ઙ, ચ, છ, જ, ઝ, ઞ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ત, થ, દ, ધ, ન, પ, ફ, બ, ભ, મ, ય, ર, લ, વ, શ, ષ, સ, હ, ળ, ક્ષ, ણ. (૫૨)

એમાંના ઋ, ૠ, લૃ, ૡ, ઙ, જ, ગૂજરાતીમાં વપરાતા નથી. અંગ્રેજીમાં ઙ માટે ગૂજરાતીમાં જ લખે છે.

૨—અક્ષરના એ ભેદ છે (૧) સ્વર (૨) વ્યંજન. કોઈની સહાય વિના સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર થાય તે સ્વર સ્વરની વિના જેનો ઉચાર થતો નથી તે વ્યંજન.

સ્વરમાં અ, ઇ, ઉ. (લઘુ) આ, ઈ, ઊ, (ગુરુ) એ, ઐ, ઓ, ઔ. (સંધી છે).

૩—લોષ, અલોષ વિષે—છાતીપર દાખ રાખ્યા વિના જે ઉચ્ચાર





વ દંતોષ્ટ્ર. ઐ, ઐ કંઠતાલવ્ય. ઐ, ઐ કંઠોષ્ટ્રય છે. કયા મ સૂધી સ્પર્શાક્ષર. ય, ર, લ, વ, જ, અંતસ્થ. શ, પ, સ, હ, ઉ-  
બ્ધા. અં અનુસ્વાર. અઃ વિસર્ગ છે. ક્ષ, જ્ઞ જોડાક્ષર છે.

સંધિ, (સં, સાથે. ધિ-ધરવું)=સાથે રાખવું, સંધાવું. પેહેલા શબ્દના અંત્યાક્ષરમાં બીજા શબ્દનો આઘાક્ષર બળ્યાથી નવો અક્ષર થાય છે, તેને સંધિ કહે છે. સંધિના ૪ ચાર પ્રકાર છે. (૧) સ્વર સંધિ, (૨) અનુસ્વાર સંધિ, (૩) વિસર્ગ સંધિ (૪) વ્યંજન સંધિ.

સ્વરસંધિ—શબ્દના અંત્યાક્ષરના સ્વરમાં આગળના અઘાક્ષરનો સ્વર મળીને સ્વરસંધિ થાય છે.

અ (૧)

અ+અ=આ (પરમ+અર્થ=પરમાર્થ,)(પકવ+અન=પકવાન=મિષ્ટાન,)

અ+આ=આ (દેવ+આલય=દેવાલય) હિમાલય, સુખાસન, નિરાશ, વિશ્વાધાર, પરમાનંદ, પ્રારંભ મધાકર્ષક, પરાધિન.

અ+ઇ, ઈ=એ. (હિત+ઇચ્છા=હિતેચ્છા) સ્વેચ્છા, પરમેશ્વર, જડેશ્વર, સોમેશ્વર, વિશ્વેશ, નરેશ, દેવેન્દ્ર.

અ+ઉ, જિ=ઓ. (સૂર્ય+ઉદય=સૂર્યોદય) પ્રશ્નોત્તર, પરોપકાર, મહોન્મત, મધ્યોત્સારી, અન્નોદક.

અ+એ, ઐ=ઐ. (એક+એક=એકેક,)(પરમ+ઐશ્વર્ય=પરમૈશ્વર્ય.)

અ+ઓ, ઔ=ઔ. (ગુણ+ઓધ=ગુણૌધ) પાપૌધ, (પરમ+ઔષધ=પરમૌષધ.)

અ+ઋ=અર. (દેવ+ઋષિ= દેવર્ષિ,) રાજર્ષિ.

(૨) આ

આ+અ, આ=આ. (વિદ્યા+અર્થી=વિદ્યાર્થી,)(મહા+આલય=મહાલય,)

આ+ઇ, ઈ=એ—(મહા+ઈન્દ્ર=મહેન્દ્ર.) (ધરા+ઈન્દ્ર=ધરેન્દ્ર,) મહેશ.

આ+ઉ, ઊ=ઓ (ગંગા+ઉદક=ગંગોદક,) મહાત્મવ, ગંગોત્રી, સદ્દોહિત.

(૩) ઈ

ઈ+અ=આ, ય, યા. (અતિ+અંત=અત્યંત.) પ્રત્યય. ઇત્યાદી. પ્રત્યેક વ્યુત્પત્તિ, પ્રત્યુત્તર.

ઈ+ઇ, ઈ=ઈ, (અતિ+ઈચ્છા=અતીચ્છા.) (આદિ+ઈશ્વર=આદીશ્વર.) કવીશ્વર, પરીક્ષા.

(૪) ઉ

ઉ+અ=આ વગેરે=અસવર્ણ, વ, વા, વગેરે. મનુ+અંતર=મનવંતર મનવાદી, બબ્લીચ્છા, બબ્લીશ્વર.

ઉ+ઉ, ઊ=ઊ. બાનુ+ઉદય=બાનુદય, સિંધૂર્મિ, બહુકિત.

વિસર્ગસંધિ.

(૧) વિસર્ગની આગળ સ્વર અથવા ધોષવ્યંજન આવેતો ર થાય છે. જમ-નિ+અર્થ=નિર્થ, નિ+આધાર=નિરાધાર, નિરિચ્છા, નિરિષા, નિરૂપાય, નિરંતર, નિર્જળ, નિર્દય, નિર્દોષ, નિર્ધન, નિર્મળ, નિર્ભય, નિર્મળ, નિર્લજ, દુર્ગુણ, દુર્જન, દુર્દશા, દુર્ભગ. ઈ.

(૨) વિસર્ગ આગળ ચ, શ આવે તો વિસર્ગનો શ થાય છે નિઃ+ચળ=નિશ્ચળ. નિઃ+ચિંત=નિશ્ચિંત. નિઃ+શેષ=નિશ્શેષ. નિઃ+શક્તા=નિશક્ત. જ્યોતિ+શાસ્ત્ર નિશ્વાસ, નિશ્ચય.

(૩) વિસર્ગ આગળ ક, ખ, પ, ફ, ટ, ઠ, આવેતો વિસર્ગનો છ થાયછે. નિઃ+કપટ=નિષ્કપટ, નિષ્કર્ત્રક, નિષ્કાર્ય, નિષ્યાપ, નિષ્ફળ, નિષ્ક્રમ, દુષ્ટ, દુષ્ટાચ્ય, દુષ્કાળ, ઈ.



## વ્યાકરણ.

વ્યાકરણ એટલે શુદ્ધ બોલવા લખવાનું શાસ્ત્ર-વિભક્તિ-ને પ્રત્યયને માટે, સાર, કાળે વગેરે શબ્દયોગી અવ્યય લાગેલા હોય કે લગાડી શકાય, તે ચોથી વિભક્તિ; નહીંતો ખીજી જાણવી.

આઠમી વિભક્તિ સંબોધન કહે છે, તે સ્તુતિ કે આશ્ચર્યમાં વપરાય છે, તે સમે તેની પેહેલાં કેવળપ્રયોગી અવ્યય લગાડી શકાય છે. હે ! ભીમા, ઝટ આવ. અરે ! છોકરા, દયાન રાખ. હે દેવ ! અહો મહારાજ ! એ નામની સંબોધન વિભક્તિ છે.

સર્વનામ-પોતે, પંડે એ ત્રણેપુરૂષમાં વપરાય છે, પણ એ નામને બદલે આવે ત્યારે ત્રીજે પુરૂષ થાય છે. કેણુ એ ત્રીજે પુરૂષ છે.

અમે, આપણે, તમે—એ શબ્દો પેહેલી ને ત્રીજી વિભક્તિના બહુ વચનમાં વપરાય છે. તેમનું એક વચન કરી જ્ઞેયાથી કે તેને ઠેકાણે નામ મુકયાથી, હું, તું થાયતો પેહેલી, ને મેં, તેં થાયતો ત્રીજી વિભક્તિ જાણવી.

અમે, તમે કે આપણે લાડુ જમ્યા. એમાં અમે, તમે, આપણે પેહેલી વિભક્તિમાં છે. કેમકે તેનું એક વચન હું, તું થાય છે.

અમે, તમે, આપણે લાડુ ખાધા. એમાં અમે, તમે, આપણે ત્રીજી વિભક્તિમાં છે. કેમકે તેનું એક વચન મેં, તેં થાય છે. અમે પેહેલા પુરૂષનું બહુ વચન છે. ને આપણે પેહેલાંતે ખીજા પુરૂષનું બહુ વચન છે.

મારે, તારે, અમારે, તમારે એ ખીજી, ત્રીજી, ચોથી વિભક્તિમાં વપરાય છે. મારે નામે આપણે, તારે ઘેર આવીશ. (ખીજી)

\* મારે જવું, તારે નીલકંઠે જવું કે વાંચવું (વાંછ) મારે સાર, તારે માટે, તમારે કાળે (ચોથી) કેમકે એમાં શબ્દયોગી અવ્યય સાથે લાગે છે.

તે તું વ્યાકરણ-જો એકલો તે આવેતો સર્વનામ. જેમ તે હમણાં આવ્યો. (૨) નામની સાથે આવેતો વિશેષણ થાય. જેમ તે ધર નવું છે. (૩) એ વાક્યનો સંબંધ બતાવે તો કારણદર્શક વિશેષણ થાય. જેમ દીવો કર્યો, તેથી અંધાર ટળ્યું. (૪) ઉત્તયાન્યથી અવ્યય જેમ-પગથી તે માથા સુધી, લીંબડીથી તે વાંકાનેર લગી. એમાં તે ઉત્તયાન્યથી અવ્યય થાય. વિશેષણ-વિશેષ, ગુણ, કે સંખ્યા બતાવનાર શબ્દ જેમ-મેહુરયાન, સાહેબ, મુરખી, વડીલ, રાજેશ્રી, આ-જમ, એ બીજા પ્રકારનાં વિશેષણ છે.

વિશેષણ-ક્રિયાપદ કે અવ્યયનો ગુણ બતાવે ત્યારે તે ક્રિયાવિ. અવ્યય થાયછે જેમ-ગાડી ધીમે હીંડે છે, પાણી ઘણું છેદે મળેછે.

જે વિશેષણ ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવે તેતું પદચ્છેદ કિ. વિ. શેષણ કરવું, પાણી છે, હો, થા, વગેરે ક્રિયારહિત ધાતુનો ગુણ બતાવે તો વિશેષણ કરવું. જેમ તે કામ સરસ કે સારું કર્યું. (ક્રિ.વિ.) તે કામ સરસ કે સારું થયું (વિશેષણ) ક્રિયાપદ-ધાતુ એટલે ક્રિયાપદનું ટુંકું રૂપ. તે શોધવા સાર ક્રિયાપદને તું પુછી આશ્ચર્ય મૂકવો. જેમ-જાણ છે, એસવું, ખાધું, લખત, ઉઠશે, (એ ક્રિયાપદને તું પૂછી હુકમ કરતાં) તું-જા-એસ-ખા-લખ-ઊઠ- એ ધાતુ નીકળે છે. ધાતુના એ પ્રકાર છે. ધાતુ ઉપર “નાર, કોણ” તથા “વાનું,

\* એ બદલ નામ મૂકી જોતાં તેને જે વિભક્તિ લાગે તે વિભક્તિ મારે, તારે વગેરેની કહેવી.

શુ” પૂછતાં જાનતો જવાબ એકજ આવે તો અકર્મક ને જૂદા જૂદા આવે તો સકર્મક થાય.

મૂળધાતુને કાળના પ્રત્યય લાગે ત્યારે મૂળભેદ, અને મૂળધાતુ મરડાઈને તેને કાળના પ્રત્યય લાગે ત્યારે શક્યભેદ થાય છે. જેમ—પડ, ખેસ, જા, લખ, વાંચ, ખા, પી, એ મૂળભેદ. અને પડાય, ખેસાય, જવાય, લખાય, વંચાય, ખવાય, પીવાય એ શક્યભેદ છે.

છ ધાતુ વર્તમાનકાળમાં જ થાય છે.

હો, ને સૂ ધાતુને અનિર્મીતજૂત થતો નથી, તેમને તો, તી તું લાગે તો જૂતકાળ થાય.

ખી ધાતુને જૂતકાળમાં ખીનો—ની—તું અને ઘો—ધી—ધું—થાય છે.

નાસ, પેશ, ખેસ, દેખ વગેરે ધાતુને જૂતકાળમાં ઠો, ઠી, ઠું પ્રત્યય લાગે છે.

ખા, પી, લે, દે વગેરે ધાતુને જૂતકાળમાં ઘો, ધી, ધું, પ્રત્યય લાગે છે.

ક્રિયાપદને તેના ક્રિયાનાથ પ્રમાણે જાતી, વચન, ને પુરુષ લાગે છે, ને ક્રિયાનાથ પ્રયોગ પ્રમાણે થાય છે. (૧)

કર્તાને પેહેલી વિભક્તિ હોય સારેજ કર્તરી પ્રયોગ થાય છે. (વિધિવર્તમાનકાળમાં કર્તરીપ્રયોગ થાય નહીં) (૨) સકર્મક ક્રિયાપદ, મૂળભેદ, કર્તા ત્રીજી વિભક્તિમાં ને વિધિવર્તમાનકાળ, કે જૂતકાળ હોય તોજ કર્મણી પ્રયોગ થાય—જેમ—નીલકંઠે પાઠ કરવો, લલ્લુએ રોટલો ખાધો, પાણી પીધું વગેરે એ સમયે ક્રિયાપદને કોણે પૂછતાં કર્તા ત્રીજીમાં આવે છે. (એ એ શિવાય ખીજા કોઈ કાળમાં કર્મણીપ્રયોગ થાય નહીં).

અકર્મક ક્રિયાપદ મૂળભેદ, કર્તા ત્રીજીમાં ને વિધિવર્તમાનકાળ હોય ત્યારે સાવેપ્રયોગ થાય.

ભાવેપ્રયોગ ત્રીજો પુ. નાન્યતરજ્ઞતિને એક વચનમાં આવે જેમ-તમારે રહેવું, બેસવું, ઉઠવું, જવું, વગેરે.

કોઈ વખત ખરો કર્તા ન જણાય, ત્યારે ભાવકર્તા ને ભાવે પ્રયોગ થાય છે. જેમ-પેટમાં દુખે છે, મને અમદાવાદમાં ગમે છે.

સકર્મક ક્રિયાપદને અકર્મક કરવાની રીત એ છે કે—તેને મૂળભેદમાંથી શક્યભેદમાં લઈ જવું. મૂળભેદનું સકર્મક ક્રિયાપદ શક્યભેદમાં આવે ત્યારે, પ્રથમનો કર્તા કારણ રૂપે તથા ક્રિયાનાથ પાંચમી વિભક્તિમાં, અને કર્મ હોય તો શક્યભેદમાં કર્તા થાય. જેમ-દુર્ગાશંકર અક્ષર લખે છે એનો શક્યભેદ-દુર્ગાશંકરથી અક્ષર લખાય છે, એનો પ્રયોગ કર્તારી થાય.

મૂળભેદનું અકર્મક ક્રિયાપદ શક્યભેદમાં આવે તો, ક્રિયાપદનો કર્તા ભાવ. તે ભાવેપ્રયોગ થાય. અને પ્રથમનો કર્તા કારણ થાય. જેમ-જાઉં છું એનો શક્યભેદ મારાથી જવાય છે. બેસાવું, ઉઠાવું, ખસાશે. એ ઉદાહરણ ત્રી. પુ. નાન્ય. જ્ઞતિ ને એકવચન કહેવું.

અકર્મક ધાતુ—છ, હો, થા, જા, સુ, ખી, આવ, રહે, ઉઠ, બેસ, પેસ, ચાલ, હીંડ, ખસ, ભમ, કુદ, દીપ, મર, દુખ, ડૂળ, સડ, બચ, વસ, ફળ, તપ, જપ, તર, ભટક, રખડ, રજળ, ઉછળ, ખર, પ્રકાશ, વગેરે.

સકર્મક ધાતુ—લે, દે, ખા, પી, જો, કર, આપ, લખ, વાંચ, વેચ, છાલ, કાપ, જાલ, રાખ, બણાવ, પીરસ, પાક, પડાવ, છપાય, જલાવ, પરાવ, રમાડ, વગેરે. સકર્મક ને અકર્મક બન્ને રૂપે થાય તેવા ધાતુ—વહે, ફળ, ફુંક, મળ, હસ, વગેરે, એ સમે તેના અર્થ ઉપર નજર રાખવી. જેમ— પાણી વહેછે, ઝાડ ફળે છે, પવન ફુકે છે, દૂધ મળે છે, તે અમરતો હસે છે, એમાં અકર્મક ધાતુ છે.

અને બળદ બાર વહે છે, દેવ ભક્તને ફળે છે, લલુ હરિને મળે છે. રાજારામ શંભુને હસે છે. એમાં સકર્મક ધાતુ છે. ભૂતકાળે કર્ત-રી પ્રયોગ થાય તેવા સકર્મક ધાતુ જેમ—ખેલ, બાણ, શીખ, ધ-મળ, લાવ, જમ, ચુક, અડક, વળગ, પામ, ઇત્યાદિ—

કર્તા પોતે કામ ન કરતાં બીજા પાસે કામ કરાવે એટલે પ્રેરણા કરે છે. ત્યારે પ્રેરકભેદ થાય છે. એટલે ધાતુ ઉપર આવ, આડ, આવરાવ, વગેરે પ્રત્યયો લાગી તેનાં રૂપ થાય છે. જેમ—જમાડ, ન-સાડ, ખવાડ, ખવરાવ, મુકાવ, લખાવ, લખાવરાવ વગેરે.

પ્રેરકભેદ—હમેશાં સકર્મક થાયછે, મારે અકર્મક ધાતુને સકર્મક કરવી હોય તો તેને પ્રેરકનું રૂપ આપવું.

કૃદંત વિષે—કૃદંત ત્રણ જાતનાં છે. નામ, વિશેષણ, અવ્યય.

કૃદંત નામના પ્રત્યય—વો, વી, વું, નારો, નારી, નારં, નાર.

એમાં વા કે વાને—લાગે તો એથી વિભક્તિ કહેવી.

કૃદંત વિશેષણના—ભૂતકાળના તથા અનિયમીત ભૂતકાળના બધા પ્રત્યય અને એસો, એલી, એલું વગેરે.

કૃદંત અવ્યયના—ઇ, ઇને, તાં.

કૃદંતનામ—અને કૃદંત વિશેષણને જાતી, વચન, વિભક્તિ. કહેવાં. ઇ, અને તાં પ્રત્યયનું રૂપ તેનાં વિશેષણ પ્રમાણે કરે તો

કૃદંત વિશેષણ થાય. નહિતો કૃદંત અવ્યય. જેમ મંગા આવી હતી (કૃ. વિ.) એપડી લખી ગયો. (કૃ. અ.) બકરાં આરો અરતાં હતાં (કૃ. વિ.) તે કામ કરતાં ઉંઘી ગયો. (કૃ. અ.)

નાર, નારો, નારી, નારં—પ્રત્યય એકલા આવે તો કૃદંત નામ ને વિશેષ્ય હાજર હોય તો કૃદંત વિશેષણ.

કરીને—તમે કામ કરીને આવજો. (કૃ. અ.) ડરીએ કરીને



કપાયું. શીવો કરીને છોકરો હતો. (શબ્દ, અ.)

**કરતાં**—ઐરાં વાત કરતાં હતાં (કૃ. વિ.) છોકરાં પાઠ કરતાં (ક્રિયા) આ કરતાં તે સારું છે (શબ્દ. અ.) કેમકે તે મુકાબલો ખતાવે છે.

**અવ્યય**—ઉભયાન્વી અવ્યય બે શબ્દને વાક્યને જોડે છે જેમ—અને, અથવા, તો, પણ, કેમકે, પરંતુ, તથા પણ—બે વાક્યને જોડે કે ખાત્રી ખતાવે તો ઉ. અ. જેમ તેણે લખ્યું પણ વાંચ્યું નહીં. વાક્યોની વચગાં આવે તો કિ. વિ. અ. જેમ—હું ગયો ને કામ પણ કર્યું. તે ચાલ પણ સારો છે.

**તો**—ઉપર પ્રમાણેજ થાય છે, જેમ—તમે આવશો તો તે મળશે. (ઉભ. અ.) આતો અમારો ચાલ છે. (કિ. અવ્યય).

**માટે**—બે વાક્યના સંબંધમાં વપરાય તો ઉભયાન્વી અવ્યય. જેમ—હમણાં તાપ પડે છે માટે બહાર ન જશો. હું આવું છું માટે ખેસો. શબ્દની સાથે આવીને ચોથીનો પ્રત્યય લાગી શકે તો શબ્દ-યોગી અવ્યય, જેમ—ગાયને માટે ખડ લાવો. તમારે માટે હું કહીશ.

**જે**—જોડવાનું કામ કરે અથવા તેને બદલે કે મૂકાય તો ઉભયાન્વી અવ્યય. જેમ—વિનંતી જે—કે લખવાનું એ છે જે—કે. નહીં તો વિશેષણ થાય. જેમ જે કામ, જે વાત.

**જો**—પેહેલા વાક્યને જો ને બીજા વાક્યને તો પ્રારંભ મૂકાય તો જો, તો એ બંને ઉભ. અ. જેમ—જો તમે આવશો તો તે મળશે. નહિ તો ક્રિયાપદ. જેમ આ છળી તું જો.

**કેવળપ્રયોગી અવ્યય**—હરખ, શોકના ઉદ્ગાર સાથે શબ્દ છૂટો ખેલાય. જેમ વાહ ! આ કેવી મનની ચોપડી છે. દાખલા. અધધધ. ઓ, અરે, શાબાશ, ધન્ય, હરિ હરિ, ધિક્ક, આહા, હિદ્, હઉં, હે, હો, રામરામ, જે જે ? વગેરે.

**શબ્દયોગીઅવ્યય**—શબ્દનો સાથે હોઇને જેની પેઠેનાં છટ્ટીનો કુ ચોથીનો પ્રત્યય લાગી શકે તે—જેમ—ઉપર, આસપાસ, અગાઉ, વિના, વડે, તરફ, ગમ, અડલે, શિવાય, વિષ, વચ્ચે, માંહે, બહી, વગેરે.

ઠેકાણું ખતાવનારા પ્રત્યયને છટ્ટી લાગે તો શબ્દયોગી નહિતો તે ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય થાય. જેમ—સવાર આગળ ગયો ને ગાડી પાછળ રહી (ક્રિ. વિ. અ.)

મારી પાછળ ને સીગરામની આગળ તે હતો (શબ્દ. અ.)

**ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય**—વેળા, ઠેકાણું, નકાર, ને ક્રિયાનો શુભ દેખાડે છે. જેમ—ક્યારે, જ્યારે, અહીં, એટલામાં, અત્યારે, પોર, વારંવાર, હરેશાં, દરરોજ, (વેળા. ખ.) અત્યારે, ઊપર. નીચે, તમે, માંહે, મધ્યે, વચ્ચે (ઠેકાણું. ખ.) આમ, એમ, કેમ, જેમ, તેમ, ખસ. (રીત. ખ.) ન, નહિ, ના, માં (નકાર. ખ.) પેદા, ઉત્પન્ન, સ્વાધિન, તામે, પ્રગટપણે, તેવામાં, અધવચ, એકદમ, બહાર, પ-સંદ, શાન્તિ, લગભગ, ઘણું કરીને, પરસ્પર, આસને, વગેરે.

**કીધો, ધી, ધું,**—તો ધાતુ કહે તથા કર થાય છે, જેમ—મેં મોઢેથી બહુ કીધું, તેણે કાંઈ ન કીધું, વાત કીધી, વચન કીધું. (એમાં કહે ધાતુ છે) વાળું કીધું, રસોઈ કીધી, પાઠ તૈયાર કીધો (એમાં કર ધાતુ છે).

**પરચુરણ**—લાવો, આવો, ખતાવો, શીખવો એ વિધિવર્તમાન નથી, પણ એમાં ધાતુમાં એ પ્રત્યય છે. તેથી તે અનિયમિત વર્તમાનકાળ છે. ઉભો, થયાં—એ કૃદંત વિશેષણ ને ક્રિયાપદ. જેમ તે ત્યાં જઇને ઉભો (ક્રિયા.) હું પણ ઉભો હતો (કૃ. વિશે.) લોડું એકહું થયાં કરે છે (કૃ. વિ.) પાંચ કામ પૂરાં થયાં (ક્રિયા.)

કરે છે, કરત—એ સકરમક ને અકરમક બંને થાય છે. લોડું

એકઠું થયાં કરે છે; કરત. બરફ પડ્યા કરેછે,—કરત-વખત ફર્યા કરેછે, કરત. (એ અકર્મક ક્રિયાપદ છે).

છોકરો કામ કરેછે, કરત. વાત કરેછે, કરત. (એ સકર્મક છે.)

અવ્યય ને છટ્ટી નિમકિત લાગીને તેની પાસે નામ આવે ત્યારે તે અવ્યયનું ૩૫ વિશેષણ થાય છે. જેમ માંહેનો ભાગ, ઉપરની ઘત, આગળનો દેખાવ. વગેરે.

—:૦:૦:—

## દેશી હિસાબ.

ધઉં ઝોરવાના હિસાબની રીત.

(૧) જેટલા શેર ધઉં કલ્લા હોય તેનો અને ઉભના વસાનો ગુણુકાર કરવો. પછી તે ગુણુકારને ચાસને અઢીગણા કરી, તે વડે ભાગવા. જે ભાગાકાર આવશે તેટલા રૂપિયાભાર દરવળામણના ધઉં થશે. (મણના અંકથી શેરનો, અને શેરના અંકથી રૂપિયા ભારનો જવાબ આવશે.)

દા. ૧—ત્રીસ વસા ઉભનું ખેતર છે, ત્યારે દર વિધે ૧૦૦ મણુને હિસાબે દરવળામણે કેટલા ધઉં ઝોરવા? વસા ૧ ના ચાસ ૬.

$$\text{રીત—}\frac{૩૦ \times ૦૦૦}{૬ \times ૨૦} = ૧૦૦ \text{ શેર જવાબ.}$$

દા. ૨—૫ચાસ વસા ઉભ ખેતરમાં દર વિધે ૨૫ શેરને હિસાબે કેટલા ધઉં ઝોરવા? વસા ૧ ના ચાસ ૮.

$$\text{રીત—}\frac{૫૦ \times ૨૫}{૮ \times ૨૦} = ૬૨.૫ \text{ ૩.ભાર દોઢ શેરને અઘોળ જ.}$$

વ્યાજ ગણવાની રીત.

(૧) રૂપિયાને મહિનાના ગુણુકારને સર કહે છે.

(૨) રૂપિઆને દિવસના ગુણાકારને ત્રીશે ભાગે ત્યારે સર આવે. અથવા ગુણાકારનો જમણો એક અંક કાપી, બાકીનાને ત્રણે ભાગે તો સર આવે. તેમજ ગુણાકારની જમણી બાજુ એક મીઠું ચડાવી, ત્રણે ભાગતાં ફેકડા આવે. એ ત્રણે રીત કરતાં ગુણાણાકારને સાડા સાતનો પા એ રીતે ગણનાં મેહેલથી સર આવશે.

(૩) મુદત, મુદત, ને તેરીખ એ ત્રણેના ગુણાકારથી વ્યાજ આવે.

(૪) તેરીખમાં ટકા હોય તો વ્યાજ ફેકડા આવે ને આના હોય તો બદામો આવે.

(૫) મુદત, તેરીખના આના, ને મુદતના મહિનાનો ગુણાકાર બદામ આવે. અને દિવસ હોય તો લીસે ભાગે ત્યારે બદામ આવે.

(૬) જવાબમાં ફેકડાની રકમ મોટી હોય તો જમણી તરફના બે અંક ફેકડા સમજા બાકીના રૂપિઆ જણવા. અને બદામોની રકમ મોટી હોય તો, જમણી બાજુના બે અંક બદામ સમજા બાકીના આના થશે.

(૭) વ્યાજના હિસાબમાં પાંતી બેસાડીને કે છઠ્ઠે ઉડાડીને ગુણવાથી સુગમ પડશે.

દા. ૧ લો. ૨૨ રૂ. ૮ મહિના રહ્યા તો બાકા ટકાનીતેરીખે વ્યાજ શું થશે ?

રીત— $22 \times 8 \times 111 = 1932$  ફેકડા = ૧૯૩. ૭ ફેકડા જવાબ.

દા. ૨ જો—૧૫ રૂ. ૬ મહિના રહ્યા ૧૦ આનાની તેરીખે વ્યાજ શું ?

$15 \times 6 \times 10 = 900$  બદામના ૯ આના.

રીત— $15 \times 10 = 150$  બદામનો ૧૧૧ આનો  $\times 6 = 900$  આના જ.

દા. ૩ જો—૨૦ રૂ. ૮ દિવસ રહ્યા ૧૧૧ ટકાની તેરીખે વ્યાજ શું ?

$20 \times 8 \times 111 = 1776$  ફેકડા જવાબ.

૩૦

સમજ— $20 \times 111 = 2220 \div 30 = 74 \times 24 = 1776$  ફેકડા.

દા. ૪ થો—૩૫ ૩. ૪ દિવસ રહ્યા ૯ આનાની તેરીએ વ્યાજશું?

$$\frac{૩૫ \times ૪ \times ૯}{૩૦} = ૪૨ \text{ બદામના રાા દો. ૨ બદામ જવાબ.}$$

**સમજ**—ત્રણેનો ગુણાકાર ૧૨૬૦ બદામ આવ્યો. તેમાંથી જ-મણી તરફનું મીઠું કાપતાં ૧૨૬ રહ્યા. તેને ત્રણે ભાગતાં ૪૨ બદામ આવી. અથવા ઉપરનાં ત્રણ પદમાંથી નીચેના ૩૦ અંક સાથે છેદ ઉડાડતાં જવાબ આવશે.

### હુંડીના હિસાબની રીત.

હુંડી લેતાં રા. ૯૭ ભરવાથી દેશાવર ઉપર રા. ૧૦૦) ની હુંડી મળે તો ત્રણ ટકા અંદર ભાવ થયો. અને રા. ૧૦૨ ભરવાથી રા. ૧૦૦) ની હુંડી મળે તો બે ટકા ઉપર ભાવ જાણ્યો.

રૂપિયા ભરી હુંડી કરાવનારને ઉપર ભાવે નુકશાન, અને માંહે ભાવ હોય તો ફાયદો.

જેટલા રૂપિયાની હુંડી કરાવીને તેના કેટલા રૂપિયા ભરવા એ કાઢવું સહેલું છે, પણ ગમે તેટલા રા. ભરીને તેના હુંડીનો આંકડો નક્કી કરતાં ગણવું કઠણ છે.

હુંડીની મુખ્ય ૪ રીતો નીચે મુજબ છે. કેટલા રૂપિયા ભરવા એનો માંહે ને ઉપર ભાવ થઈ બે રીતો, તથા રા. ભરીને હુંડી કરાવતાં તેનો માંહે ને ઉપર થઈ બે રીતો છે.

ભાવમાં ટકા તથા આનાની રીત સમજવા સાર દાખલા ૮ નીચે ગણ્યા છે.

(૧) રા. ૬૧૫ ની હુંડી કરાવવી છે ભાવ રાા ટકા ઉપરનો છે તો કેટલા રા. ભરવા?

રીત ૬૧૫ માં ૬ સેકડા છે તેને અઢીએ ગણવું રા. ૧૫ થયા,

૧૫= ને બાકીના ૧૫ ને અઢીએ ગુણતાં ૩૭૫ દોઢડા  
 ૬૩૦= આવ્યા તેના ૦= મળી કુલ ૩૧. ૧૫=વટાવ  
 થયો તે મેળવતાં ૬૩૦=ભરવા જવાળ.

(૨) ૩૧. ૪૩૦ ની હુંડી કરાવવી છે. ભાવ ૦=ઉપરના છે તો  
 કેટલા ભરવા ?

રીત—૪૩૦ ના ચાર સેંકડાને દસ આને ગુણતાં ૪૦

૨૫= આના આવ્યા. તેના ૩૧. ૨૫ અને ૩૦ ને દશો

૪૩૨૫= ગુણતાં ૩૦૦ બદામ આવી તેના ૩ આના

મળી ૩ ૨૫= થયા તે વટાવ મુદ્દલમાં મેળવતાં ૩૧.

૪૩૨૫= ભરવા જવાળ.

(૩) ઉપર પ્રમાણે હુંડીઓ કરાવવી છે પણ ભાવ ૩૧. ૯૮૫ નો છે  
 તો કેટલા ભરવા ?

૬૧૫

રીત—૬×૧૧=૬ દોઢડા આવ્યા. અને ૧૫×

૧૧=૨૨૫ દોઢડા થયા. તે મળી ૩. ૯ ને

૯-૨૨૫ દો.

૨૨૫ દો. મુદ્દલમાંથી બાદ કર્યા તો બાકી

જવાળ. ૬૦૫૫૫-૨૫

૩૧. ૬૦૫૫૫-૨૫ દો. ભરવા.

(૪) ૩૧. ૪૩૦ માં ભાવ ૦= માંહે ગણતાં.

૩૧. ૪૩૦

રીત—૪×૬=૨૪ આનાનો ૩૧. ૧૫ અને

૩૦×૬=૧૮૦ બદામ. આના ને પાંચ

૧૫-૧૫૫ ૫ બ.

બદામ મળી વટાવના ૩૧. ૧૫-૧૫૫ ૫ બદામ

જ. ૪૨૮૫=૨૦બદામ બાદ કરતાં બાકી ૩૧. ૪૨૮૫=૨૦ બ. ભરવા.

બરીને હુંડી કરાવતાં ઉપરનો ભાવ હોય તો કાચા પાકા તોલની  
 રીતે થાયછે. ને માંહે ભાવ હોય તો વટાવનો વટાવ, તેનો વટાવ,  
 જેમ કસર ન જતાંલગી ઉમેરાય છે.

(૫) ૫૦૦ ૩૧. બરીને હુંડી કરાવવી છે તો ૧૦૨ ને બાવે  
 કેટલાની થશે.

૪૯૦	૧૦	રીત-એ ટાક લેખે ૫
૦) ૧૯૧૧ દો. ફો.	૫—	સેંકડા $\times ૨ = ૧૦$
૩૧. દો. ૧૦૧૧૧ ફો.	૯૧૫	ઓછાધારી ૩૧.
૪૯૦- ૧૯૧૧	દો. ૨૦	૪૯૦ લીધા. તે
જવાબ.	૫—	નો વટાવ એટકા
	૧૯૧૧ ફો.	લેખે ૩૧. ૯૧૧ ૫
	દો. ૧૧ અથવા ૫૦	દો. થયા. તે પ્ર-
	૧૧ ૫—	થમના ૩૧. ૧૦)
	૫—૦૧ ૩૯	ઓછા ધારેલા-
	૧૦૧૧ ૧૧	માંથી આદ. ક-

રતાં આકી દો. ૨૦ વધે. તેમાંથી દો. ૧૯૧૧ લખ આકી દો. ૧૧ ના ફોકડા ૫૦ થયા. તેમાંથી ૧૯૧૧  $\times ૨ = ૩૯$  ફોકડા બાદ કરતાં આકી ફો. ૧૧ વધ્યા. તેના ૧૧  $\times ૨ = ૨૨$  ઉપ ફોકડા એટલે ૦૧ ફોકડો. ૧૧માંથી બાદ કરતાં ફો. ૧૦૧૧ થયા.

(ટકા ભાવમાં સેંકડા ૩૧. નો વટાવ ૩૧. ૭ દશકા સુધીના ૩૧. નો વટાવ દોકડા, ને દોકડાનો વટાવ ફોકડા લેવાય છે. એટલે તેનો જવાબ ૩૧. દો. ને ફોકડામાં લાવવો.)

(૬) ૩૧. ૪૦૭ ભરીને હુડી કરાવવી છે, ભાવ ૭ આના ઉપર (૧૦૦) છે તો કેટલાની થશે ?

૩૧. ૪૦૫ નક્કી.	વટાવ કાપવાના
૦) ૧૩૧૧	૩૧. ૨ અંક
૧૩૧૧ બ.	૫—
૪૦૫) ૧૩૧૧ બ.	૧૧૧ ૩૫ બ.
માંહે ૩૧. જવાબ.	૧) ૧૫ બ.
	૫—
	૧૧
	બ. ૧૩૧૧

(આનાના ભાવમાં સેંકડા ૩૧. નો વટાવ આના, દશકા સુધીના ૩૧. નો બદામ, ને આનાનો વિશવાસી સૂધી વટાવ કાચાપાકા તોલની રીતે ગણાય છે ને તેનો જવાબ ૩૧.

આ. જ. વિશવાશીમાં લખાય છે.

રીત— $૪ \times ૭ = ૨૮$  આના ઓછા ગણવા. એટલે આશરે ૩૪૦૫) લીધા ને ૩૧. ૨) પડ્યા રાખ્યા તેમાંથી ૩૧. ૪૦૫) નો ૭ આના લેખે વટાવ ૩ ૧૧૧૧ ૩૫ બદામ બાદ કરતાં બાકી ૩૦) ૧૫ બદામ વધી. તેમાંથી ૦) ૧૧ લીધા. તેનો વટાવ  $૭ \times ૩૧ = ૨૧૮$  વિશવાશી થઈ. તે ૧૫ બદામમાંથી બાદ કરતાં બાકી ૧૩૧ બદામ આશરે રહી.

(૭) ૩૧. ૫૦૦ ભરીને હુંડી કરાવવી છે બાવ ૩૧. ૯૮ તો કેટલાની થશે?

૫૦૦ ૩૧. રીત  $૫ \times ૨ = ૧૦$  ૩.  $૧૦ \times ૨ = ૨૦$  ૬.  $૨૦ \times ૨ = ૪૦$

૧૦) ૨૦ દો.

૦) ૪૦૧

ફો.  $૪૦ \times ૨ = ૮૦$  ૩૫ ફો. એટલે આ-

શરે ૧૧ ફો. એમ વટાવનો વટાવ ને

તેનો વટાવ એ પ્રમાણે ચઢાવતાં જવું.

૩૧. ૫૧૦) ૨૦-૪૦૧ જ. એટલે હુંડીનો આંકડો નક્કી થશે.

(૮) ૩૫૦ ૩. ભરીને હુંડી કરાવવી છે બાવ ૯૯૧— તો કેટલાની થશે? (૬ આના વટાવ).

૩૫૦ ૩૧. રીત— $૩૧ \times ૬ = ૨૧$  આના  $૨૧ \times ૬ = ૧૨૬$  વિ-

૧૧—) ૮

શવાશી. એટલે આશરે ૮ બદામ થઈ.

૩૫૧૧—૮૫. જ.

મોતીના હિસાબ ગણવાની રીત.

સંક્ષેપરીત—રતીનો વરગ કરી તેને ૯ આના ૨ પાઈએ ગુણવાને તેને આપેલા દાણાની સંખ્યાએ ભાગવા. એ ભાગાકાર આપેલા દાણાના ચવ થશે.

હિસાબ ગણવાનું કોષ્ટક.

તોલનું કોષ્ટક.

૧૬ બદામ=૧ દોકડો.

૧૬ આના=૧ રતી

૧૦૦ દો. ૧૬ આના=૧ ચવ, ૮કો.



૧૩૧૧ ટકા=૧ રતી.

૨૪ રતી=૧ ટાંક.

કૃતિ— $\frac{રતી \times ૧૩૧૧}{૨} \times \frac{રતી}{દાણા}$  બીજી રીત.

સંક્ષેપ— $\frac{રતી \times ૦૧-૨}{૧} \times \frac{રતી}{દાણા} \frac{રતી ૨ \times ૦૧-૨}{દાણા}$  (આ રીતે હિસાબ ઝટ થશે)

દા. ૧—એક દાણા તોલમાં ૬ રતી છે તેના ચવ કેટલા થશે?

૧	ચવ દો.	સંક્ષેપ રીત.—	૬
$\times ૧૩૧૧$	૩૧ ૧૮૧૧		$\times ૬$
૨૪૮૨૧૧(૩)			૩૬
૭૮	$\times ૬$		૦૧-૨
૪૧	૩. દો.		૧૮
$\times ૧૦૦$	૨૦૧-૧૨૧		૨૧
૨૪)૪૫૦(૧૮૧૧	ચ. દો.		૦૧=
૪૫૦	૨૦૧--૧૨૧		૨૦૧=૦૧
૦૦૦	જ.		૧૨૧ દો.

દા. ૨—૩ મોતીના દાણા તોલમાં ૪૧ રતી તેના ચવ.

$૪૧ \times ૪૧ = ૨૦૧ \times ૦૧ - ૨ = ૧૧૩$  ૧૧૩ ૧૧૩ ૩=૩૧૧-૨૧૧ પાઈ અથવા ૩૧૧ ચવ. ૭૧ દો. ૧ બ. જવાબ.

ગોળ લાકડાં માપવાની કૃતિ.

(૧) પ્રથમ લાકડાની લંબાઈ ભરવી, પછી તે લાકડાની વચ્ચેનો ઘેર દોરીથી વીંટીને તે દોરીને બેવડવી. એ બેવડી દોરીને ગજ ઉપર ભરતાં જોડલા તસુ થાય તેના અર્ધનો વર્ગ કરવો. અને તેને લંબાઈના ગજે ગુણવા. આ ગુણાકાર વિસવાશી થશે. તેને ૨૦ ભાગવાથી વસા થશે અને વસાને ૨૦ ભાગવાથી ગજ થશે.

(૨) દોરીના અર્ધનો વર્ગ કરી તેને લંબાઈના ગજે ગુણતાં વી-

સવાશી આવી. તેમાંથી જમણી બાજુના બે આંકડા કાપતાં બાકી રહે તેને પાચે ગુણતાં ગજ આવે. કાપેલા આંકડાને ૨૦ ભાગતાં વસા ને તેથી બાકી રહે તે વિસવાશી થાય.

દા. ૧ લો ગોળ લાકડું ૮ ગજ લાંબુ ૧૮ તસુ બેવડી દોરી છે તો તે કેટલા ગજ હશે ?

$$૧૮+૨=૨૦$$

$$\times ૮$$

$$\hline ૮૧$$

$$\times ૮$$

$$૨૦)૬૪૮ \quad \text{વીસવાશી.}$$

$$૨૦) ૩૨૧ \quad \text{૩ વીસવાશી.}$$

૧૧ ૨૧ વસા. ૧૧ ગજ. ૨૧ વસા. ૩ વીસવાશી જ.

દા. ૨ બે. ગોળ લાકડું ૬૧ ગજ લાંબુ દોરી ૧૩ તસુની

વિ. ઉવિ.ગ. વ.વિ.ઉ.વિ.

$$૧૩+૨=૬૧ \times ૬૧=૪૨૧ \times ૬૧=૨૬૪-૧=૦૧-૩-૪-૧ \quad \text{જવાબ.}$$

કાઠ એટલે લાકડાં માપવાની રીત.

કોષ્ટક.

૨૦ વિસવાશી=૧ વસા.

૨૦ વસા=૧ ગજ.

} આ કોષ્ટક ગોળ કે ચોખંડાં વેહેર્યા વગરનાં લાકડાં માપવામાં આવે છે. વેહેરેલાં લાકડાં માપવામાં ૨૪ તસુનો ગજ ચાલે છે.

ચોખંડા લાકડાંની રીત—પહોળાઈને બડાઈના તસુને લંબાઈના ગજે ગુણીને ૨૦ ભાગતાં ગજ આવશે.

દા. ૧—એક પાટીકું ૫ તસુ પોહોળું ૨૧૧ તસુ બડું ને ૩ ગજ લાંબું છે તો તે કેટલા ગજ થશે ?

$$૫ \times ૨૧૧ \times ૩ \quad \text{૩૭૬૫}$$

$$\hline ૨૦$$

$$= ૧૮૮ \text{ ગજ. } ૨૧૧ \text{ તસુ જવાબ.}$$

જડાઈના તસુને પોહોળાઈ અને લંબાઈના ગજો ગુણવાથી ગજ આવશે.

**વેહેરેલાં લાકડાં માપવાની રીત.**

પોહોળાઈના તસુને જડાઈના તસુનો ગુણાકાર કરી તેને લંબાઈના ગજો ગુણી, ગુણાકારને ત્રણે ભાગતાં જે આવે તેટલા તસુ. પછી તેને ૨૪ ભાગતાં ગજ આવશે.

એક પાટીઉં ૮ તસુ પોળું ૪ તસુ જડું ને ૪ ગજ લાંબું હોય તો કેટલા ગજ થશે ? ને એક ગજના રૂ. પા= લેખે તે પાટી-આનું શું આપવું ?

$$\frac{૮ \times ૪ \times ૪}{૨૪ \times ૩} = \frac{૧૬}{૯} = ૧૧ \text{ ગજ. } ૦ \text{ તસુ, ગજના રૂ. પા=}$$

ગજરૂ. ગજ. તસુ. રૂ. આ. પાઈ.

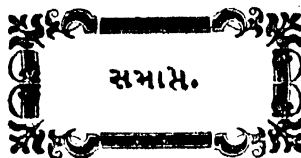
$$\text{પા=} \times ૧૧૧૧ \quad ૦ = ૯૧૧૧ - ૦ - ૨૧ \text{ જવાબ.}$$

કૂટથી લાકડાં માપવાં હોય તો પહોળાઈના ઈંચને જડાઈના ઈંચ ગુણી, તેને લંબાઈના કૂટે ગુણવા. તેને ૧૨ ભાગતાં પાકા ઈંચ થશે ને તેને ૧૨ ભાગવાથી કૂટ આવશે. એક પાટીઉં ૯ ઈંચ પો. ૧૧ ઈંચ જડું ને ૪ કુટ લાંબુ છે તેનું માપ તથા ૧ કુટના રૂ ૧૧૧ પ્રમાણે તેની શી કિંમત ?

$$\frac{૯ \times ૧૧ \times ૪}{૧૨} = \frac{૪૪}{૧૨} = ૩૧૧ \text{ કાપાઈ}$$

૭૧ આના જવાબ.

} એક કુટનો રૂ ૧૧૧ એટલે દર ઈંચના ૨ આના લેખે  $૨ \times ૩૧૧ = ૭૧૧$  આના જવાબ.





## જાહેર ખખર.

સર્વ સુશિક્ષકોને વિનાંતી કરવામાં આવે છે કે આ નોટ સંબંધી સર્વ કામકાજ નિચેના શિરનામે લખવું. સિવાય મગનલાલ ઝવેરચંદ કૃત ત્રીજા અને ચોથા ધોરણની નોટ સંબંધી પણ મને લખવાથી ખુલાસો મળી શકશે. માટે જેઓ સાહેબને ત્રીજા, ચોથા કે પાંચમા ધોરણની નોટ બેઠેલી હોય તેમણે મને જણાવવા કૃપા કરવી.

ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા ધોરણની નોટમાં તે ધોરણમાં ચાલતા તમામ વિષયોનો સમાવેશ કરેલો છે. ઘણા શિક્ષકોએ એ નોટ પ્રસંદ કરી સામગ્રી નક્કો ખરીદેલી છે, જેથી ઉપરાઉપરી નવીન આવૃત્તિઓ બહાર પડતી જાય છે, તેજ તેના ઉપ-યોગીપણાની ખાતરી છે કિંમત ત્રીજા ધોરણની નોટના ચાર આના ચોથા ધોરણનો નોટના અને પાંચમા ધોરણની નોટના છ આના. સામગ્રી નક્કલ રાખનારને સાર કમીશન આપવામાં આવશે.

અમીચંદ ભીમજી પારેખ.

લોખંડી—કાઠિયાવાડ.

